

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРИГОРОВА ЄВГЕНІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.985:343.415:342.841

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ,
УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ

спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Є. В. Григорова**

Науковий керівник Грига Марія Андріївна,

кандидат юридичних наук

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Григорова Є. В. Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є першим в Україні дослідженням теоретичних засад та практичних питань методики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, що мають значення для криміналістичної науки, слідчої та судової практики.

Виявлено найбільш суттєві ускладнення, які виникають у практиці слідчих органів під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму та враховано їх при визначенні завдань дисертаційної роботи. Встановлено місце злочинів, передбачених ст. 160 КК України, у системі кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян. Висвітлено стан наукових досліджень проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у працях вітчизняних та зарубіжних учених. З'ясовано, що методика розслідування підкупу виборця, учасника референдуму в окремих частинах виявляє аналогію з методикою розслідування інших видів виборчих кримінальних правопорушень, а також методикою розслідування отримання неправомірної вигоди (підкупів) в цілому. Досліджено сучасний стан методичного забезпечення розслідування означених злочинів та зроблено висновок щодо необхідності його суттєвого доповнення та вдосконалення, особливо зважаючи на внесення змін до ст. 160 КК України, які в тому числі вплинули на процесуальні можливості слідчого у таких провадженнях.

Визначено криміналістичну характеристику даного виду злочинів як систему найбільш стійких та закономірних типових ознак, що виявляють наявність кореляційних зв'язків, зумовлюють виникнення певної слідчої картини злочину та сприяють виробленню ефективної стратегії розслідування, а

також досліджено її елементний склад, що містить узагальнені дані про спосіб, предмет, обстановку вчинення злочину та типову особу злочинця.

Досліджено різноманітні та специфічні способи підкупу виборців, характер реалізації кожного з яких зумовлений видом виборів та форматом виборчої системи, стадією виборчого процесу, індивідуальними особливостями суб'єкта злочину, конкретною ситуацією підкупу, характером предмета неправомірної вигоди тощо. Розроблено криміналістичну класифікацію дій, що характеризують механізм реалізації способу вчинення підкупу виборця, учасника референдуму за стадіями виборчого процесу і вчиняються: до початку передвиборної агітації, під час передвиборчих перегонів, безпосередньо у день голосування та після його проведення.

Узагальнено найбільш типові джерела інформації про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму та аргументовано доцільність перевірки первинної інформації з огляду на можливість поширення неправдивих відомостей політичними опонентами під час виборчих перегонів. Найбільш значущим джерелом даних у досліджуваних провадженнях визнано документи, здійснено їх систематизацію та запропоновано класифікацію за змістом: документи, які містять фактичні дані і відомості про предмет неправомірної вигоди; документи, які містять відомості, що відображають різні етапи підготовки та вчинення злочину.

З'ясовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму та запропоновано їх криміналістичну класифікацію залежно від етапів реалізації злочинного умислу; масштабів поширення підкупу виборців, учасників референдуму на певній територіальній ділянці; джерела надходження інформації про вчинення злочину; ступеня повноти та якості вихідної інформації. Запропоновано алгоритми дій слідчих у типових слідчих ситуаціях.

Визначено об'єкти огляду та місця його проведення в кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму. Аргументовано, що найбільш значущим з точки зору формування доказової бази у таких

провадженнях є різного роду документи та досліджено тактичні особливості проведення їхнього огляду. Акцентовано на обов'язковості залучення спеціалістів у галузі комп'ютерної техніки та програмування для проведення огляду електронних документів та їхніх носіїв, що часто здійснюється під час розслідування таких злочинів.

Встановлено коло суб'єктів взаємодії під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму: правоохоронні органи; виборчі органи; інші учасники виборчого процесу; моніторингові громадські організації; ЗМІ. З'ясовано основні форми взаємодії з ними, що визначаються їхнім правовим статусом: обмін інформацією; залучення в якості спеціалістів; планування та проведення спільних дій та заходів; спільна реалізація наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовка та видання довідково-методичної літератури; взаємне звірення облікової інформації; підведення підсумків спільної роботи та вироблення напрямів удосконалення її форм.

Встановлено коло осіб, які можуть виступати свідками під час розслідування означеної категорії злочинів та визначено організаційно-тактичні прийоми проведення їх допитів. Обґрунтована доцільність попередньої підготовки до проведення допитів, основною складовою якої визнано оволодіння необхідними спеціальними знаннями у галузі виборчого законодавства. та виявлено тактичні особливості та акцентовано на важливості допиту заявників у таких провадженнях, оскільки останні часто виступають першоджерелом інформації про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. Охарактеризовано та систематизовано зміст основних відомостей, які можуть бути отримані під час допитів на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Визначено, що до особливостей проведення даної слідчої дії у таких провадженнях належать часто значна кількість допитуваних, а також виникнення конфліктних ситуацій, спричинених небажанням співпрацювати зі слідством матеріально зацікавлених виборців та представників владних структур.

Охарактеризовано основні об'єкти пошуку під час проведення обшуків у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму у межах двох груп: предмет неправомірної вигоди та докази, що свідчать про її характер, розмір, особливості та умови надання; предмети та документи (у тому числі цифрова інформація), що характеризують різні етапи вчинення злочину та містять дані про його учасників. Розкрито завдання, можливості, види та організаційно-тактичні особливості проведення обшуку у таких провадженнях.

Основними формами використання спеціальних знань під час розслідування таких злочинів визнано отримання консультацій та роз'яснень щодо особливостей організації та проведення виборів; проведення експертиз; залучення спеціаліста під час проведення оглядів та інших слідчих дій; отримання допомоги для постановки коректних запитань під час призначення судових експертиз та підготовки до допитів; проведення допиту спеціаліста як свідка. Визначено та розкрито можливості найбільш поширених у таких провадженнях видів експертиз.

Ключові слова підкуп, вибори, кримінальне провадження, криміналістична характеристика, криміналістична методика, початковий етап розслідування, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, спеціаліст, судова експертиза.

SUMMARY

Hryhorova Yevheniia. Investigation bribery of voter, referendum participant. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript..

The dissertation on competition of a degree of doctor of philosophy on a specialty 081 - Law. - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

This dissertation is the first in Ukraine research of theoretical bases and practical questions of a technique of investigation of bribery of the voter, the participant of a referendum. The paper formulates and substantiates a number of new provisions and conclusions that are important for forensic science, investigative and judicial practice.

The most significant complications that arise in the practice of law enforcement authorities during the investigation of bribery of a voter, referendum participant are identified and taken into account when determining the objectives of the dissertation.

Found the place of the criminals provided by Art. 160 of the Criminal Code of Ukraine, in the system of criminal offenses against the voting rights of citizens. Covered the state of scientific researches of problems of investigation of bribery of the voter, the participant of a referendum in works of domestic and foreign scientists. It was found that the method of investigating the bribery of a voter, a referendum participant in some parts is analogous to the method of investigating other types of electoral criminal offenses, as well as the method of investigating the receipt of illegal benefits (bribes) in general. The current state of methodological support for the investigation of these crimes is studied and a conclusion is made on the need for its significant addition and improvement, especially given the amendments to Art. 160 of the Criminal Code of Ukraine, which also affected the procedural rights of the investigator in such proceedings.

Found the forensic characteristics of this type of crime as a system of the most stable and natural typical features that reveal the presence of correlations, cause a certain trace picture of the crime and contribute to the development of an effective investigation strategy, as well as its elemental composition containing generalized data on the method, the subject, the circumstances of the crime and the typical identity of the offender.

Various and specific methods of voter bribery are studied, the nature of each of which is determined by the type of election and the format of the electoral system, the stage of the election process, individual characteristics of the subject of the crime, the specific situation of bribery, the nature of the subject of illicit gain. Developed a forensic classification of actions that characterize the mechanism of bribery of a voter, a referendum participant at the stages of the election process and is performed: before the election campaign, during the election campaign, directly on election day and after it.

The most typical sources of information on bribery of a voter, referendum participant are summarized and the expediency of checking the primary information is argued given the possibility of spreading false information by political opponents during the election campaign. The most significant source of information in the studied proceedings are documents, done their systematization and proposed classification by content: documents that contain factual data and information about the subject of illicit gain; documents that contain information that reflects the various stages of preparation and commission of the crime.

Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of bribery of a voter, referendum participant are clarified and their forensic classification is proposed depending on the stages of criminal intent; the scale of bribery of voters, referendum participants in a particular territorial polling station; sources of information about the crime; the degree of completeness and quality of the source information. Algorithms of actions of investigators in typical investigative situations are offered.

The objects of the survey and the places of its conduct in criminal proceedings on bribery of a voter, referendum participant have been determined. It is argued that the most significant in terms of forming the evidence base in such proceedings are various documents and explored the tactical features of its review. Emphasis is placed on the need to involve specialists in the computer technology and programming to review electronic documents and their media, which is often carried out during the investigation of such crimes.

The range of subjects of interaction during the investigation of bribery of a voter, referendum participant has been established: law enforcement agencies; election bodies; other participants in the election process; monitoring public organizations; Media. The main forms of interaction with them, determined by their legal status, are clarified: exchange of information; involvement as specialists; planning and conducting joint actions and activities; joint implementation of scientific developments, analytical research, preparation and publication of reference and methodological literature; mutual verification of accounting information; summarizing the results of joint work and developing directions for improving its forms.

The circle of people who can perform as witnesses during the investigation of the specified category of crimes is established and the organizational and tactical methods of conducting their interrogations are determined. The expediency of preliminary preparation for interrogations is substantiated, the main component of which is the acquisition of the necessary special knowledge in the field of election legislation.

Tactical features have been identified and the importance of interrogating applicants in such proceedings has been emphasized, as the latter are often the primary source of information on bribery of a voter participating in a referendum. The content of the basic information that can be obtained during interrogations at the initial stage of the investigation of bribery of a voter, referendum participant is characterized and systematized. It is determined that the peculiarities of this investigative action in such proceedings often include a significant number of respondents, as well as the emergence of conflict situations caused by unwillingness to cooperate with the investigation of materially interested voters and government officials.

The main objects of search during searches in proceedings on bribery of a voter, participant of a referendum within two groups are characterized: the subject of illegal benefit and the proofs testifying to its character, size, features and conditions of granting; objects and documents (including digital information) that characterize the various stages of the crime and contain information about its participants. The tasks,

opportunities, types and organizational and tactical features of the search in such proceedings are revealed.

The main forms of using special knowledge in the investigation of such crimes are the receipt of consultations and explanations on the peculiarities of the organization and conduct of elections; conducting examinations; involvement of a specialist during inspections and other investigative actions; receiving assistance in asking correct questions during the appointment of forensic examinations and preparation for interrogation; interrogation of a specialist as a witness. The possibilities of the most common types of examinations in such proceedings have been identified and revealed.

Key words: bribery of a voter, referendum participant; criminal proceedings; forensic characteristics; forensic methodology, the initial stage of the investigation; investigative situations; investigative (search) actions; specialist; forensic examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Григорова Є. В. Проблеми розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Право.иа*. 2019. № 3. С. 142–147.

2. Грига М. А., Григорова Є. В. Становлення законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за підкуп виборця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 164–168.

3. Григорова Є. В. Організація «виборчих сіток» як спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. Т. 2. С. 96–99. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.21>.

4. Григорова Є. В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють підкуп виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. № 60. С. 160–163.

5. Григорова Є. В. Взаємодія з громадськими організаціями та ЗМІ під час розслідування виборчих злочинів. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. № 3. С. 227–233. doi: 10.46340/eppd.2020.7.3.32. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1563.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Григорова Є. В. Використання можливостей фототехнічної експертизи під час розслідування виборця, учасника референдуму. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 148–151.

7. Григорова Є. В. Посилення кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 210–212.

8. Григорова Є. В. Про підкуп виборців як прояв політичної корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі:*

матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: НАВС, 2019. Ч. 2. С. 353–356.

9. Григорова Є. В. Документи як об'єкти експертних досліджень під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*: матеріали III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 92–96.

10. Григорова Є. В. До питання про детермінацію підкупу виборців. *Особистість, суспільство, закон*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 207–210.

11. Грига М. А., Григорова Є. В. Розширення процесуальних можливостей слідчих органів під час розслідування підкупу виборців відповідно до змін у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). Рівне, 2020. С. 162–165.

12. Григорова Є. В. Окремі особливості слідчого огляду під час розслідування підкупу виборця. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 лют. 2021 р.). Харків, 2021. С. 98–101.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

13. Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму [Текст]: метод. рек. / [Таран О.В., Кубарева О. В., Григорова Є. В. та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 80 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ	24
1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.....	24
1.2. Способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму	42
1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму	61
Висновки до розділу 1.....	80
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ	84
2.1. Обставини, що підлягають встановленню, слідчі ситуації та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму	84
2.2. Взаємодія під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму	106
2.3. Використання спеціальних знань у розслідуванні підкупу виборця, учасника референдуму	130
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ	151
3.1. Особливості огляду під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму	151
3.2. Допит свідків та підозрюваних під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.....	169

3.3. Обшук під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму	186
Висновки до розділу 3.....	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	засоби масової інформації
КВУ	Комітет виборців України
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ст.	стаття, статті
ЦВК	Центральна виборча комісія
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибори, як спосіб формування публічної влади, є ознакою сучасного демократичного суспільства. Саме шляхом реалізації виборчого права громадян здійснюється делегування народом, як єдиним джерелом влади в Україні, повноважень на управління державними та суспільними справами органам і службовим особам, які у свою чергу визначають стратегічні вектори зовнішньої та внутрішньої політики держави, здійснюючи відповідні керівні функції. Відтак, виборчі права належать до основних гарантованих Конституцією України прав громадян.

Крім того, ефективне втілення демократичних принципів формування органів державної влади і місцевого самоврядування виступає однією з умов успішної інтеграції нашої держави до Євросоюзу і міжнародна спільнота приділяє суттєву увагу забезпеченню демократичних засад та дотриманню законності під час реалізації даної форми безпосередньої демократії в Україні.

Водночас, як засвідчили результати попередніх виборчих кампаній, виборчий процес в Україні на сьогодні часто супроводжується численними порушеннями та характеризується проявом різноманітних форм корупційних технологій, серед яких підкуп виборців у деяких регіонах нашої держави відзначався масовим характером.

Для протидії зазначеним негативним процесам було проведено цілий комплекс заходів різного спрямування, зокрема, на законодавчому рівні створена відповідна міжнародним стандартам система гарантування конституційних виборчих прав громадян України, забезпечено активну участь міжнародних спостерігачів у виборчому процесі. Водночас, вкрай важливим інструментом залишається протидія зазначеним порушенням у формі об'єктивного, повного та ефективного розслідування кримінальних проваджень щодо подібних злочинів та притягнення до відповідальності не лише безпосередніх виконавців злочинних дій, а й організаторів схем підкупу, або осіб-замовників корупційних «пірамід підкупу».

Результати аналізу даних офіційної статистики засвідчують, що збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 160 КК виявляє цілком логічний зв'язок з періодами проведення виборчих кампаній. Але звертає на себе увагу вкрай низький відсоток кримінальних проваджень, які спрямовуються з обвинувальним актом до суду: 2016 р. – 0 %, 2017 р. – 2 %, 2018 р. – 40 %, 2019 р. – 3,1 %, 2020 р. – 11,6 %¹. Водночас варто зазначити, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень на сьогодні містяться лише 26 вироків, винесених за ст. 160 КК України з початку 2015 р. Даний факт свідчить про те, що здійснення розслідування підкупу виборців на практиці супроводжується суттєвими ускладненнями, які, крім високолатентного характеру таких діянь та відсутності достатнього досвіду проведення розслідувань (відповідна норма включена до КК України у 2014 р., а оновлена її редакція діє лише з липня 2020 р.), пов'язані у тому числі з неналежним методичним забезпеченням розслідування подібних проваджень. Проблеми під час розслідування таких злочинів часто зумовлені також толерантним ставленням значної частини громадян до отримання такої неправомірної вигоди та небажанням співпрацювати з органами поліції в напрямі документування таких протиправних дій. Складними часто виявляються для слідчих необхідність застосування під час розслідування спеціальних знань, зокрема, положень виборчого законодавства України та налагодження ефективної взаємодії з іншими правоохоронними органами, громадськими організаціями та учасниками виборчих перегонів. Має місце також протидія встановленню істини у таких провадженнях з боку зацікавлених можновладців.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження слугували роботи вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, О. Ф. Долженкова, В. А. Журавля,

¹ Звіт Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2016–2020 рр. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, І. В. Сервецького, С. М. Стахівського, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, М. П. Яблокова та ін.

Окремі питання протидії злочинам проти виборчих прав громадян у контексті їх кримінально-правової кваліфікації, особливостей розслідування, а також кримінологічної характеристики та профілактики вивчали Л. В. Гудзь, В. М. Колесниченко, А. М. Колодій, В. В. Кострицький, С. В. Красноголовець, О. В. Кубарева, О. В. Лавринович, С. Я. Лихова, М. В. Мазур, Л. П. Медіна, М. І. Мельник, С. А. Мозоль, М. О. Мягков, М. Л. Ставнійчук, Ю. М. Тодика, М. І. Хавронюк та ін. Втім, окремо проблеми організації та оптимізації розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у роботах зазначених вчених не досліджувались, а численні публікації відповідної тематики, що часто зустрічаються у засобах масової інформації, відзначаються більшою мірою публіцистичним характером.

Отже, на сьогодні існує об'єктивна потреба наукового розроблення засад розслідування злочинів, пов'язаних із підкупом виборців та учасників референдуму, шляхом ефективної реалізації відповідних криміналістичних методів і засобів, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 287/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015), Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року (постанова Кабінету Міністрів України № 942/2011), Пріоритетними напрямами наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України

на 2015–2019 рр. (наказ МВС України № 275/2015), Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України № 454/2020), планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2019–2021 роки. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2019 р. (протокол № 22) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 825, 2019).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є формування науково обґрунтованих засад розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- висвітлити стан наукових досліджень проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму;
- визначити способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму;
- виокремити інші елементи криміналістичної характеристики даних кримінальних правопорушень, розкрити їхній зміст та кореляційні зв'язки;
- охарактеризувати обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування, виокремити типові слідчі ситуації та запропонувати алгоритми дій слідчого;
- окреслити напрями взаємодії слідчого з представниками виборчих та правоохоронних органів, громадських організацій та ЗМІ;
- розкрити особливості використання спеціальних знань під час збирання доказів у досліджуваних провадженнях;
- з'ясувати специфіку проведення огляду під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму;
- висвітлити характерні ознаки допиту учасників кримінального провадження;
- встановити організаційні особливості та напрями проведення обшуків у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що складаються у зв'язку з виявленням та розслідуванням підкупу виборця, учасника референдуму.

Предмет дослідження – розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувались як загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) з метою встановлення закономірностей, що характеризують підкуп виборця, учасника референдуму та особливості досудового розслідування подібних проваджень, так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття поглядів учених різних часів на проблеми, що стосуються розслідування підкупу виборця, учасника референдуму (підрозділ 1.1); *порівняльного аналізу* – під час узагальнення різних підходів учених щодо сутності ключових понять та категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1); *системно-структурний* – для формування структури криміналістичної характеристики та основ методики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); *соціологічні (інтерв'ювання, анкетування, опитування)* – для з'ясування позиції практичних працівників щодо проблемних аспектів розслідування даних проваджень (у всіх розділах дисертації); *статистичні (групування, зведення, аналіз кількісних показників)* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, правозастосовної та судової практики (у всіх розділах дисертації). Використання зазначених та інших методів наукового пізнання здійснюватиметься у взаємозв'язку з метою проведення всебічного аналізу, обґрунтування змістовних теоретичних висновків та практичних рекомендацій.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 23 кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 160 КК України, 26 обвинувальних вироків судів та 36 висновків експертів, зведені дані анкетування 422 слідчих Національної поліції Дніпропетровської (294), Київської (50), Кіровоградської (20) та Закарпатської (58) областей; систематизована статистична звітність про стан злочинності та результати

роботи правоохоронних органів за 2014–2020 рр.; аналітичні матеріали та інформаційні довідки МВС, Національної поліції, Генеральної прокуратури, офісу Генерального прокурора, Комітету виборців України, громадянської мережі «Опора», а також власний практичний досвід роботи дисертанта в органах міліції та слідчих органах НП України, починаючи з 2009 року.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці монографічним дослідженням теоретичних та практичних питань, які визначають методологічні засади розслідування підкупу виборця, учасника референдуму з урахуванням сучасного стану законодавства та правозастосовної практики. У дослідженні сформульовано та обґрунтовано низку висновків і пропозицій, що мають значення як для криміналістичної науки, так і діяльності органів досудового розслідування. Зокрема:

вперше:

– сформульовано наукові основи методики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, що містить криміналістичну характеристику даного злочину, а також практичні рекомендації стосовно організації початкового етапу розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань;

– розкрито зміст та запропоновано криміналістичну класифікацію дій, що утворюють спосіб учинення підкупу виборця, учасника референдуму за стадіями виборчого процесу і вчиняються до початку передвиборної агітації, під час передвиборчих перегонів, безпосередньо у день голосування та після нього;

– систематизовано документальні джерела криміналістично значущої інформації, що містять фактичні дані і відомості про предмет неправомірної вигоди (офіційні та неофіційні), відображають різні етапи підготовки та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (які безпосередньо стосуються виборчого процесу та інші документи);

– розкрито зміст та здійснено криміналістичну класифікацію предмета підкупу виборця, учасника референдуму за характером виявлення: неправомірна вигода майнового характеру (грошові кошти та інші матеріальні цінності);

неправомірна вигода немайнового характеру (переваги, пільги, послуги, цінні папери, кредити, лотереї та інші нематеріальні активи тощо); неправомірна вигода змішаного характеру (частина вигоди пропонується у вигляді грошових коштів, решта – у вигляді надання послуги, пільги тощо);

удосконалено:

– підходи до формування криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму, відповідно до яких виокремлено найбільш значущі її елементи (спосіб учинення, що зумовлює утворення відповідної слідової картини; особа злочинця; предмет злочину; обстановка учинення), що сприяють успішному практичному розв'язанню тактичних завдань розслідування;

– перелік уточнених обставин, які підлягають доказуванню на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема дані про достовірність вихідної інформації про вчинення злочину через можливість надання завідомо хибних відомостей недобросовісними політичними опонентами;

– положення ситуатійного підходу шляхом визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, що формуються залежно від: етапів реалізації злочинного умислу; масштабів поширення підкупу виборців, учасників референдуму на певній територіальній ділянці; джерела надходження інформації про вчинення таких злочинів; ступеня повноти та якості вихідної інформації та відповідні алгоритми (програми) дій слідчого в таких ситуаціях;

дістало подальший розвиток:

– організаційно-тактичні підходи щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема огляду, допиту та обшуку;

– наукове обґрунтування використання слідчим спеціальних знань для збирання доказів підкупу виборця, учасника референдуму шляхом залучення спеціалістів у галузі організації виборчого процесу, комп'ютерної техніки та

програмування, обігу грошових коштів та інших залежно від особливостей конкретного провадження для надання консультативної та технічної допомоги, проведення відповідних експертних досліджень, встановлення вартості неправомірної вигоди;

– теоретичні та методологічні положення, які стосуються аналізу злочинної діяльності, пов'язаної з підкупом виборця, учасника референдуму та особливостей розслідування таких злочинів у різні історичні періоди.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й надалі може бути використано у:

практичній діяльності органів досудового розслідування – для безпосереднього використання розроблених методичних рекомендацій слідчими Національної поліції під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 16 вересня 2020 р.);

освітньому процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, під час проведення різних видів занять з дисциплін «Криміналістика» і «Особливості розслідування окремих видів злочинів» (акт Національної академії внутрішніх справ від 11 листопада 2020 р.);

науково-дослідній роботі – для подальшого дослідження проблем та розроблення науково обґрунтованих положень і рекомендацій з питань розслідування підкупу виборця, учасника референдуму (акт Національної академії внутрішніх справ від 08 грудня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. У методичних рекомендаціях «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму» частка дисертанта становить 10 %; у науковій статті «Становлення законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за підкуп виборця» та науковій доповіді «Розширення процесуальних можливостей слідчих органів під час розслідування підкупу виборців відповідно до змін у

кримінальному законодавстві» – по 50 %. Ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використано.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» (Київ, 5 листопада 2019 р.); «Актуальні проблеми кримінального права» (Київ, 22 листопада 2019 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 12 грудня 2019 р.); «Теорія і практика судової експертизи та криміналістики» (Київ, 27 лютого 2020 р.); «Особистість, суспільство, закон» (Харків, 24 квітня 2020 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті» (Рівне, 16–17 жовтня 2020 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (Харків, 5–6 лютого 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 13 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у науковому виданні іншої держави з юридичного напрямку, сім – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, одні – методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (290 найменувань на 31 сторінці) та 9 додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 272 сторінки, з них обсяг основного тексту – 212 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

Легітимні демократичні вибори, як втілення однієї з форм безпосередньої демократії, є підґрунтям політичної стабілізації, без якої неможливий сталий економічний та соціальний розвиток країни. Крім того, запровадження демократичних принципів формування органів державної влади й органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов подальшої інтеграції України до Європейського союзу. Минулі виборчі перегони продемонстрували, що в цілому у нашій державі створені відповідні умови для дотримання законності під час виборів: на законодавчому рівні закріплений комплекс нормативно-правових актів, які відповідають міжнародним стандартам гарантування конституційних виборчих прав громадян, забезпечено активну участь у виборчому процесі міжнародних спостерігачів та представників громадських організацій тощо. Незважаючи на зазначене, під час проведення останніх виборчих перегонів фіксувалась значна кількість порушень, серед яких підкуп виборців у деяких регіонах набував масового характеру, а якщо оцінювати наслідки впливу на результати голосування виборців різних типів порушень, то підкуп виборців, без перебільшення, належить до найбільш серйозних із них.

Як свідчить аналіз практики, розслідування злочинів, передбачених ст. 160 КК України («Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму»), характеризується цілою низкою ускладнень, що зумовлені різними чинниками. Перш ніж перейти до безпосереднього дослідження предмета нашого дослідження, вважаємо за доцільне окреслити коло найбільш суттєвих проблем, які виникають під час таких розслідувань,

адже саме вироблення шляхів їх подолання і визначатимуть вектори наших подальших наукових пошуків.

Найбільш очевидною особливістю процесу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, є те, що зважаючи на бланкетний характер ст. 160 КК України, процес доказування на початковому етапі розслідування таких злочинів потребує застосування слідчим спеціальних знань щодо організації та проведення виборчого процесу. Відтак, слідчі повинні бути обізнані у питаннях законодавчого регулювання виборів, працювати з різного роду виборчими документами (як важливим джерелом доказової інформації), налагодити взаємодію з іншими правоохоронними органами, судами та громадськими організаціями (членами виборчих комісій, офіційними спостерігачами, представниками політичних партій, виборчих штабів і блоків та іншими учасниками виборчого процесу), а також, за необхідності, звертатися по допомогу до відповідних фахівців. Крім того, ускладнення часто виникають і у зв'язку з необхідністю встановлення причетності до злочину службових осіб органів влади та місцевого самоврядування. У цьому аспекті доцільно також наголосити на необхідності урахування слідчими можливої протидії з боку зацікавлених осіб, а також їхнього соціального становища, посадового чи(і) політичного статусу.

По-друге, оскільки ст. 160 була включена до Кримінального кодексу України лише у 2014 році, а останні зміни до даної норми внесені у липні 2020 р., методичне забезпечення процесу розслідування таких злочинів, як і досвід здійснення подібних проваджень працівниками правоохоронних органів, часто виявляються недостатніми. Зважаючи на зазначене, слідчі часто припускаються помилок як під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням виборчого законодавства у цілому, так і підкупу виборців, зокрема. Найбільш типовими недоліками у цьому сенсі є:

- незнання слідчими та керівниками слідчих підрозділів положень та норм спеціальних статей Кримінального кодексу України щодо злочинів, пов'язаних з порушеннями виборчих прав громадян, а також виборчих законодавчих актів.

Звідси, як результат – невірна кваліфікація злочинів (зокрема щодо розмежування суміжних складів злочинів, пов'язаних з порушенням виборчого законодавства);

– відсутність у більшості кримінальних проваджень планування слідчих (розшукових) дій, і як наслідок – непроведення таких невідкладних першочергових слідчих дій як детальні допити заявників, свідків на місці події (у тому числі їх встановлення); отримання аудіо-, відеозаписів від представників ЗМІ, офіційних спостерігачів; огляд території, приміщень, наметів та вилучення відповідних предметів (агітаційні матеріали, продуктові набори, т.з. соціальні угоди, грошові кошти, договори тощо); особисті огляди осіб, які вчиняли протиправні дії. Не здійснюється фотографування та відеофіксація місця події;

– відсутність слідчої діяльності, спрямованої на формування доказової бази для притягнення до кримінальної відповідальності осіб-організаторів масових підкупів виборців. Зазвичай, за такими злочинами до суду направляються лише рядові виконавці, подальше ж розслідування для встановлення організаторів та замовників злочину не проводиться;

– слідчими майже не застосовуються положення ч. 1 ст. 160 КК України щодо притягнення до кримінальної відповідальності виборця за отримання ним неправомірної вигоди [4, с. 3, 4].

По-третє, злочини, передбачені ст. 160 КК України характеризуються латентністю перебігу, а відтак пошук та формування доказової бази у таких провадженнях є доволі ускладненим. Так, організація схем підкупу, їхнє фінансування, пошук посередників відбуваються приховано, тобто злочин переходить у публічну площину лише на стадії безпосередньої передачі неправомірної вигоди. Отже, повідомлення про такі злочинні дії надходять до правоохоронних органів зазвичай не на момент їх вчинення, а через деякий час після того, як подія злочину вже відбулася. За таких умов основним джерелом доказів можуть бути або показання свідків, або результати негласних слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з цим документування таких злочинів донедавна викликало значні ускладнення, оскільки відповідно до попередньої редакції

ст. 160 КК України діяння з підкупу виборця шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди належали до середнього ступеня тяжкості, що суттєво обмежувало процесуальні можливості слідчого через надто м'які санкції норми.

Однак після оновлення редакції ст. 160 КК України у липні 2020 р. ситуація дещо покращилася. Пропонуємо коротко зупинитися на кримінально-правовій характеристиці злочину, передбаченого новою редакцією вищезгаданої норми, оскільки реалізація її положень прямо впливає на систему процесуальних засобів їхньої протидії з боку слідчих органів.

Загалом, робота над виробленням нової редакції ст. 160 КК України тривала вже давно [71, с. 111]. Одним з перших у цьому контексті став законопроект, спільно розроблений Громадянською мережею «Опора», Міністерством внутрішніх справ України та Національною поліцією України ще у 2016 р. [90]. Даний документ включав обґрунтовані пропозиції слідчих, які безпосередньо розслідували виборчі правопорушення, спостерігачів від громадських організацій та інших суб'єктів виборчого процесу, науковців тощо, що забезпечувало його комплексний характер та реальну дієвість запропонованих новацій. Наступним законопроектом, що також був розроблений з метою посилення кримінальної відповідальності за підкуп виборців став № 3571 від 02.06.2020 р. [199]. Зрештою, прагнення законотворців та активістів не виявилися марними і 16 липня 2020 р. напередодні чергових виборів був прийнятий Закон України [198], який крім іншого, вніс суттєві зміни до ст. 160 КК України, зокрема, у напрямку посилення кримінальної відповідальності за злочини, що нею передбачені.

Передусім, за новою редакцією розширилося коло осіб, яким може бути надана неправомірна вигода під час виборчих перегонів: якщо раніше йшлося лише про виборця, учасника референдуму, то зараз ст. 160 КК України передбачає відповідальність за «Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму» [128]. Крім того, санкція ч. 1 даної норми, яка передбачає відповідальність цих осіб за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-

яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним своїх виборчих прав, прав на участь у референдумі тепер передбачає позбавлення волі на строк до двох років. На цих змінах давно наполягали практики, оскільки раніше представники Національної поліції не могли здійснювати затримання порушника на місці без ухвали слідчого судді (ст. 208 КПК України). Водночас, саме даний вид підкупу найчастіше вчиняється безпосередньо на виборчій дільниці, в день голосування або в публічних місцях та може бути зафіксований спостерігачами [60, с. 164].

Крім того, шляхом збільшення санкції у вигляді позбавлення волі до 6 років посилюється відповідальність за злочини, передбачені ч.ч. 2 та 3 ст. 160 КК України. Крім суто профілактичної ролі, дані зміни мають на меті отримання правових підстав для затримання правопорушників та проведення відповідних процесуальних заходів. Зокрема, завдяки цим змінам правоохоронці отримали можливість здійснювати негласні слідчі дії та збирати належні докази для притягнення до відповідальності недобросовісних учасників передвиборчої боротьби.

Новелою, крім іншого, є й те, що у ч. 3 ст. 160 КК України тепер передбачена відповідальність за підкуп кандидата. Такі зміни зумовлені намаганнями запобігти використанню доволі поширених негативних виборчих технологій, пов'язаних із висуванням так званих «технічних кандидатів» чи кандидатів-двійників, які апріорі не мають жодних шансів на перемогу, але можуть вплинути на результати голосування.

Крім того, у ч. 3 ст. 160 КК України розширене коло суб'єктів, яким може надаватися неправомірна вигода під час передвиборної агітації або агітації з референдуму. Так, якщо у минулій редакції статті це були лише підприємства, установи, організації, то відтепер – це, крім юридичних осіб, також окремі виборці та учасники референдуму.

Знайшли своє відображення у оновленій ст. 160 КК України і пропозиції щодо можливості звільнення від покарання особи (крім організатора та підбурювача), якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної

відповідальності повідомила про вчинення злочину та сприяла його розкриттю. Метою даної новації, крім урахування позитивного міжнародного досвіду (Грузія, Болгарія), є мотивація громадян, яких намагаються втягти до незаконної діяльності під час виборів, сприяти правоохоронцям.

І зрештою, у новій редакції ст. 160 КК України суттєво розширено зміст примітки щодо тлумачення неправомірної вигоди, яка може незаконно надаватися під час виборчих перегонів. Зокрема, до такої неправомірної вигоди включено продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби (незалежно від їх вартості), які масово роздаються на виборах в Україні. Розширено й перелік об'єктів, вартість яких не повинна перевищувати встановлений законом мінімум (0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян). Зокрема, до переваг та пільг додалися роботи, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети [60, с. 165].

Таким чином, у новій редакції статті знайшли втілення майже всі пропозиції практиків, науковців та законотворців, які містилися у раніше розроблених законопроектах і арсенал процесуальних засобів протидії підкупу під час виборчих перегонів суттєво розширився. Залишається лише висловити щирі сподівання на те, що реалізація на практиці згаданих новацій реально допоможе слідчим органам під час документування і розслідування згаданих злочинів [60, с. 165].

Варто додати, що аналіз законодавчої бази зарубіжних країн дозволяє стверджувати, що у переважній їх більшості підкуп виборця все ж не належить до тяжких злочинів. Так, у КК Грузії відповідальність за підкуп виборця передбачена ст. 164¹, санкція якої передбачає віднесення даного складу злочину до менш тяжких (ст. 12 КК Грузії) [242], а проведення таємних (негласних) слідчих дій, відповідно до ст. 143³ КПК Грузії можливе лише під час розслідування тяжких чи особливо тяжких злочинів [241].

Аналогічним є законодавче закріплення відповідальності за підкуп виборця у Німеччині. Дана норма (§ 108 b КК ФРН) встановлює кримінальну відповідальність за пропонування подарунку або іншої винагороди;

пропонування обіцянки подарувати або надати винагороду, надання; вимагання; приймання обіцянки; отримання (приймання) подарунків або інші вигоди. За такі дії передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років або штраф. Відтак дане діяння не є тяжким, що унеможлиблює, відповідно до §§110а–110с КПК ФРН застосування під час його розслідування негласних заходів [181].

Розглядаючи ускладнення, що виникають під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, варто звернути увагу на ще один аспект. Часто трапляється, що суб'єкти виборчого процесу повідомляють правоохоронців про злочини уже після встановлення результатів голосування та з'ясування мінімального відриву у голосах між кандидатами. Реагування на ці заяви, які, як правило, не підкріплюються документальними джерелами з дільничних чи територіальних виборчих комісій, виборчих дільниць, пов'язане із необхідністю невідкладно проводити такі слідчі (розшукові) дії, як огляд місця події, обшуки, що вже не є результативними. Більше того, непоодинокими є випадки, коли заяви про вчинення виборчих злочинів виступають елементом політичної боротьби з конкурентами по виборчій кампанії, а іноді – лише для оголошення відповідного факту в засобах масової інформації. Як стверджує Т. П. Матюшкова, це значно збільшує загальну кількість заяв і навантаження на слідчих. Водночас таким діям важко запобігти, оскільки кримінальна відповідальність настає лише за завідомо неправдиве повідомлення про злочин, тоді як завідому неправдивість такого повідомлення фактично неможливо довести [151, с. 125].

У контексті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне звернути увагу на ще один аспект, який, без перебільшення, має суттєвий негативний вплив на ефективність розслідування проваджень, що розглядаються. Йдеться про те, що значна кількість громадян толерантно ставиться до отримання неправомірної вигоди від кандидатів під час виборчих перегонів. Так, Коломієць Ю. М. та Гудзь Л. В., проаналізувавши основні правопорушення, вчинені під час виборчих кампаній, дійшли висновку, що однією з основних причин їх скоєння став

високий ступінь психологічної готовності значної кількості громадян до цих порушень. Проведений авторами аналіз кількості закритих кримінальних проваджень показав, що більшість порушників виборчого законодавства впевнені у тому, що за вчинене не доведеться відповідати [116, с. 53]. Дані висновки цілком підтверджуються результатами соціологічних досліджень, проведених і щодо ставлення до підкупу виборців. Зокрема, за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» в рамках проекту «Портрети регіонів» 15 % респондентів позитивно ставляться до ситуації, коли під час виборів в Україні деякі політики матеріально допомагають виборцям, ще 23 % займають нейтральну позицію щодо цього питання [27]. При цьому варто наголосити, що зважаючи на те, що такі дії є кримінально караними, значна частина респондентів могли приховати свою справжню думку і реальна частка потенційно готових до підкупу осіб могла бути ще більшою.

Зважаючи на вищезазначене, особи вкрай рідко звертаються до правоохоронних органів з відповідними повідомленнями та сприяють проведенню розслідувань таких проваджень, що у свою чергу значно знижує позитивну динаміку протидії таким злочинам [66, с. 145].

Видається, що одним зі шляхів подолання даної тенденції є налагодження ефективної взаємодії з місцевою громадою, зокрема, через посередництво дільничних інспекторів поліції. Убачається, що вирішенню даної проблеми сприятиме внесення до ст. 160 КК України раніше згаданих положень щодо звільнення від відповідальності осіб (крім організаторів підкупу), які на добровільних засадах повідомили правоохоронців про підкуп виборців та сприяли розслідуванню.

Очевидно, що виявлені проблемні аспекти не вичерпують всіх ускладнень, що можуть виникати під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Як підтвердили результати опитування практичних працівників слідчих органів, найбільш суттєвими з них є наступні:

– необхідність застосування слідчим спеціальних знань та положень нормативно-правових актів, що урегульовують організацію виборчого процесу в Україні (40,0 %);

– низький рівень методичного забезпечення розслідування таких злочинів, а також часто недостатній досвід здійснення подібних проваджень у слідчих (36,9 %);

– потреба у налагодженні ефективної взаємодії з іншими правоохоронними органами, судами, громадськими організаціями та учасниками виборчих перегонів, а також залученні до процесу розслідування спеціалістів для отримання кваліфікованої допомоги (41,7 %);

– здебільшого латентний характер злочинів, що розглядаються, ускладнює пошук та формування доказової бази у таких провадженнях (35,8 %);

– толерантне ставлення значної частини громадян до одержання неправомірної вигоди від кандидатів під час виборчих перегонів, а відтак – небажання співпрацювати з правоохоронними органами у напрямку ефективного виявлення та розслідування злочинів, що досліджуються (54,6 %) (додаток А) [66, с. 146].

Як засвідчують результати вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, слідчі набувають необхідних для ефективного розслідування знань та навичок, здебільшого, під час практичної діяльності. Однак на нашу думку, важливою складовою такої підготовки повинно стати вироблення методико-криміналістичних рекомендацій щодо особливостей розслідування даних злочинів, формування основних положень яких ми ставимо за основну мету нашого дослідження. Вироблення такого науково-методичного підґрунтя має відбуватися передусім на основі ретельного дослідження практики розслідування злочинів, передбачених ст. 160 КК України. Втім розроблення методичних рекомендацій неможливе без здійснення ґрунтовного аналізу сучасного стану наукових досліджень, які вже проводились з метою підвищення ефективності розслідування досліджуваних та аналогічних складів злочинів.

Перш ніж перейти до вивчення зазначеного наукового спадку, вважаємо за доцільне визначити місце аналізованих протиправних діянь у загальній системі виборчих злочинів.

Ст. 160 КК України розміщується у Розділі V КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Крім підкупу виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму, у даному розділі передбачена відповідальність також за такі виборчі злочини:

перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України);

надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України);

незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158¹ КК України);

незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму (ст. 158² КК України);

фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму (ст. 158³ КК України);

порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України);

порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹ КК України) [128].

Зазначені кримінальні правопорушення у криміналістичному аспекті виявляють аналогію з досліджуваним складом у таких елементах

криміналістичної характеристики, як суб'єкт вчинення злочину, обстановка вчинення, слідова картина та ін., тож наукові напрацювання з розслідування даних злочинів можуть бути використані в межах нашого дослідження.

В результаті аналізу наукового спадку щодо дослідження різних аспектів суспільних відносин, пов'язаних з організацією та проведенням виборів в Україні, ми дійшли висновку про значне поживлення даного напрямку наукових досліджень протягом останніх десятиліть. На наше переконання, така активізація співпадає зі становленням демократичного устрою нашої держави у тому числі шляхом інтенсифікації виборчих процесів. Примітно, що до виокремлення підкупу виборця, учасника референдуму в окремий склад (у 2014 р.), даний злочин вивчався у межах дослідження різних форм перешкоджання вільному волевиявленню громадян як один зі способів вчинення. Отже пропонуємо коротко зупинитися на дисертаційних дослідженнях, проведених у цій царині, починаючи з початку ХХІ ст. за окремими галузями наук юридичного циклу.

Так, в межах кримінально-правової проблематики були здійснені наступні дослідження: Л. П. Медіна «Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України)» (2004 р.) [154], М. О. Мягков «Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності» (2006 р.) [161], С. Я. Лихова «Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження)» (2008 р.) [139], С. В. Красноголовець «Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії)» (2009 р.) [124], О. О. Семенюк «Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум» (2009 р.) [220], В. В. Кострицький «Кримінально-правова характеристика підкупу виборця або учасника референдуму» (2018 р.) [121] та ін.

Чимало досліджень, присвячених вивченню проблем організації, порядку і практики проведення виборів здійснені також в межах адміністративно-правових наукових напрацювань: Р. М. Опацький «Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо забезпечення громадського порядку під час виборів народних депутатів та Президента України» (2008 р.) [171], С. А. Мозоль «Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян» (2008 р.) [160], В. В. Гордєєв «Доказування в адміністративних справах, пов'язаних з виборчим процесом» (2009 р.) [56], С. Я. Бурда «Адміністративно-правовий захист учасників виборів і референдумів в Україні» (2010 р.) [35], В. А. Скуталенко «Адміністративна відповідальність посадових осіб за порушення виборчого законодавства» (2011 р.) [231], Г. П. Циверенко «Адміністративно-правове забезпечення здійснення народного волевиявлення в Україні» (2011 р.) [268], М. О. Качинська «Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо виконання законодавств про вибори та референдуми» (2011 р.) [101], О. В. Бачеріков «Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних із виборчим процесом» (2011) [24] та ін.

Суттєвим у напрямі, що вивчається, убачається науковий спадок вчених-конституціоналістів. Так, дослідження у цьому напрямі проводили: О. В. Лавринович «Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення» (2001 р.), Р. П. Князевич «Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики» (2002 р.) [106], О. Б. Ковальчук «Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти» (2003 р.) [111], Р. М. Максакова «Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії і практики» (2003 р.) [149], В. І. Співак «Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України» (2004 р.) [225], Л. М. Козодой «Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні» (2006 р.) [112], Л. В. Гудзь «Забезпечення виборчих прав громадян України та діяльність міліції у цій сфері» (2009 р.) [72], Г. Ю. Шкіря «Законодавче забезпечення участі офіційних спостерігачів у процесі виборів Президента України» (2010 р.) [283],

О. В. Плахотнік «Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні» (2010 р.) [187], М. В. Оніщук «Конституційні основи референдної демократії в Україні» (2010 р.) [170], І. В. Тимошенко «Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України» (2010 р.) [237], М. І. Ставнійчук «Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики» (2012 р.) [227], Коваленко Р. О. «Передвиборна агітація на виборах президентів України та США: конституційно-порівняльне дослідження» (2017 р.) [110], О. Д. Лізунова «Конституційно-правові основи інформаційного забезпечення виборів в Україні» (2019 р.) та ін.

На монографічному рівні виборчі злочини, у тому числі у контексті вивчення злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, досліджували П. П. Андрушко [14], А. П. Бабій [17], О. М. Готін [57], О. І Зінченко [94], С. Я. Лихова [140], М. В. Мазур [148], М. І. Мельник [155], В. Ф. Погорілко [189], С. Р. Тагієв [232] та інші.

Міжнародний досвід урегулювання суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією виборчого права, досліджували Т. М. Заворотченко [89], Д. О. Колодін [115], О. А. Ластовка [136], І. Ю. Пащенко [181], А. В. Савченко [216], С. В. Красноголовець [124], В. Я. Цитряк [270] та ін.

Збільшилась останнім часом і кількість наукових публікацій із досліджуваної проблематики у періодичних виданнях. Зокрема, різні аспекти дослідження виборчих правопорушень досліджувались Ю. О. Андрейком [10], С. М. Дерев'янком [80], Н. М. Парасюком [180], М. В. Мазуром [147], Т. П. Матюшковою [151], В. В. Кострицьким [120], О. В. Кубаревою [133] та ін.

Оскільки ст. 160 КК України є бланкетною нормою, тобто передбачає звернення в процесі розслідування до законодавчих актів, що урегульовують організацію та проведення виборів в Україні, а також враховуючи той факт, що на практиці часто виникають проблеми з правильною кваліфікацією та розмежуванням виборчих злочинів, напрацювання вчених у суміжних юридичних галузях, безумовно, становлять інтерес для проведення нашого

дослідження, а окремі їхні положення можуть бути використані для досягнення поставлених нами цілей.

Не зважаючи на суттєвий доробок учених у вищезазначеному напрямі, варто визнати, що наукові роботи, окремо присвячені вивченню проблем розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права у межах дисертаційних досліджень майже не проводились. Ґрунтовне дисертаційне дослідження відповідної тематики було підготовлене лише О. В. Кубаревою [132]. У дисертації авторка надає поняття та класифікацію злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, а також аналізує способи їх вчинення; встановлює взаємозв'язки елементів криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень. Крім того, у даній роботі досліджуються особливості порушення кримінальної справи про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, з'ясовуються вектори взаємодії під час розслідування та висвітлюються форми використання спеціальних знань у таких провадженнях. Окремий розділ дисертаційного дослідження О. В. Кубарева присвятила організації та тактиці проведення слідчих дій, що найчастіше здійснюються у таких провадженнях.

Визнаючи безумовну значущість вищезгаданої роботи для створення методичного базису для підвищення ефективності розслідування виборчих злочинів, відмітимо, що окремо особливості розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у межах даного дослідження не вивчались оскільки на момент проведення дослідження (2010 р.) даний злочин не утворював окремого складу, а був лише одним із способів перешкоджання здійсненню виборчого права.

З 2016 року над дисертаційним дослідженням на тему «Теоретичні засади методики розслідування злочинів проти виборчих прав громадян» працює Т. П. Матюшкова [151].

Втім, на тлі зростання кількості виборчих кампаній, що проводяться останнім часом в Україні все частіше, і відповідно, збільшення числа виборчих правопорушень, що неминуче їх супроводжують, ми можемо спостерігати

підвищення інтересу до проблем кваліфікації та розслідування даних протиправних діянь.

Так, у 2019 р. колективом авторів був виданий посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів, у якому, крім коментарів до всіх законів України, що передбачають юридичну відповідальність за порушення виборчого законодавства під час виборів Президента України та народних депутатів України, містяться положення щодо особливостей розслідування окремих виборчих злочинів [30].

Зважаючи на нагальну потребу практики, Головним слідчим управлінням Національної поліції України були підготовлені методичні рекомендації у вигляді алгоритмів першочергових слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням виборчого законодавства при проведенні чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року [4] та позачергових виборів до Верховної Ради України 21 липня 2019 року [5]. Проте зазначені документи, практично дублюючи один одного, не охоплюють усіх проблемних аспектів, що виникають під час здійснення розслідувань у таких провадженнях та мають здебільшого інформативний характер щодо особливостей законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за виборчі злочини у цілому, а також визначають загальні напрямки здійснення першочергових слідчих (розшукових) дій. У цьому контексті варто також згадати посібник щодо дій поліцейського під час несення служби на позачергових виборах народних депутатів України, підготовлений в рамках співпраці МВС України, Національної поліції України та Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства міжнародних справ Канади та британської допомоги від уряду Великої Британії [82].

Окремої уваги у контексті досліджуваного питання заслуговує діяльність громадянської мережі «Опора». Одним з напрямів діяльності даної організації є контроль за легітимністю проведення виборчих перегонів по всій території України та моніторинг порушень, що їх супроводжують. На сайті «Опори»

можна знайти статистичні дані, окремі приклади найбільш резонансних порушень, останні зміни до законодавства, тощо. Крім того, за результатами виборчих кампаній в рамках проекту «Інформаційно-роз'яснювальна кампанія про механізми відповідальності за виборчі правопорушення та оцінювання їх ефективності за результатами місцевих виборів 2015 року в Україні» мережею був підготовлений звіт «Розслідування злочинів проти виборчих прав громадян (на чергових місцевих виборах 2015 року)». У даному звіті містяться особливості доказування при розслідуванні злочинів проти виборчих прав громадян, регіональні особливості розслідування злочинів проти виборчих прав громадян, судові рішення щодо злочинів проти виборчих прав громадян, застосовані судами міри покарання, аналіз призначення покарання за окремими статтями КК України, «портрет» визнаних винними у виборчих злочинах, результативність проведення досудових розслідувань та винесення судами обвинувальних вироків у окремих областях [172].

Аналогічний звіт був підготовлений даною громадянською мережею за результатами спостереження на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року [92].

Безумовно, необхідно також звернути увагу на результати діяльності Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» (КВУ). Реалізуючи вже протягом тривалого часу функції громадського моніторингу і контролю за легітимністю виборів у нашій державі, організація на регулярній основі здійснює підготовку аналітичних матеріалів, що містять значний обсяг інформації, яка може виявитись корисною у контексті нашого дослідження [260; 93].

Розглядаючи дії, що характеризують спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, ми виявили спільні риси зі злочинами, відповідальність за які передбачена ст. 354 КК України («Підкуп працівника підприємства, установи чи організації»), ст. 368 КК України («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), ст. 368³ КК України («Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від

організаційно-правової форми»), ст. 368 КК України («Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»). На наше переконання, окремі напрацювання, присвячені особливостям розслідування вищезгаданих злочинів заслуговують на увагу у контексті нашого дослідження. Так, Ю. О. Андрейко, працюючи над дисертаційним дослідженням, присвяченим особливостям розслідуванню прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, присвятив одну зі своїх публікацій особливостям проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди в кримінальних провадженнях про підкуп виборців [10].

Втім, як з'ясувалося, така позиція є дискусійною. Зокрема, у дисертаційному дослідженні М. Б. Желік, аналізуючи кримінально-правову характеристику пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди зазначає, що злочин, який полягає у підкупі виборця, учасника референдуму (ч. 1 ст. 160 КК України) не належить до корупційних злочинів, що ним досліджуються. Науковець аргументує свою позицію тим, що, по-перше, вказане суспільно небезпечне діяння посягає на суспільні відносини, які регламентують порядок реалізації громадянами права голосу шляхом вільного волевиявлення. Натомість корупційні злочини посягають на суспільні відносини, які визначають і регулюють порядок діяльності конкретних суб'єктів щодо їх непідкупності, а також законності та об'єктивності у прийнятті ними рішень. По-друге, склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК України, відрізняється від аналізованих корупційних злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, за особливостями суб'єкта, яким є виборець або учасник референдуму, тобто звичайний громадянин, який не належить до службових осіб, працівників підприємства, установи чи організації чи таких, які надають публічні послуги або зловживають впливом [87, с. 47, 48].

Спростовує ці позиції С. В. Якимова, здійснивши детальний аналіз родових та видових ознак підкупу у зв'язку з реалізацією виборчих прав за законодавством України. В результаті проведеного дослідження вчена доходить висновку про те, що підкуп виборця, учасника референдуму є різновидом

підкупу. Оскільки підкуп загалом є кримінально караним корупційним правопорушенням, то згідно з правилами формальної логіки, відповідно й його різновид у сфері реалізації виборчих прав також доцільно вважати корупційним правопорушенням (корупційним злочином). Втім, науковець визнає, що попри наявність спільних ознак підкупу, ця модель корупційної поведінки у сфері реалізації виборчих прав має свої особливості, зумовлені специфікою виборчого процесу [290, с. 462; 65, с. 353]. В якості корупційного злочину розглядає підкуп виборця, учасника референдуму і І. М. Хавронюк [119, с. 360–371].

На нашу думку, зважаючи на подібність вищезазначених злочинів до підкупу виборця, учасника референдуму з точки зору окремих дій, що утворюють їхню об'єктивну сторону (прийняття пропозиції, обіцянка або одержання неправомірної вигоди), предмету злочинного посягання, характеристик суб'єкта злочину, то деякі особливості процесу їх розслідування також виявляють аналогію, а відтак – можуть бути використані у процесі вирішення завдань нашого дослідження.

Розробленню методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (хабара) службовою особою були присвячені праці Л. І. Аркуші [16], В. С. Благодира [28], О. М. Брисковської [33], Н. В. Кимлика [103], В. М. Ліценка [141], Я. Є. Мишкова [158], С. С. Чернявського [177], А. І. Шила [282], Д. О. Шумейка [285] та ін. Проблемним аспектам розслідування інших зловживань у сфері службової діяльності присвятили свої роботи А. Б. Балонь [20], Д. А. Бондаренко [31], А. А. Вознюк [50], О. А. Льозний [146], О. В. Пчеліна [208], С. В. Чичирко [277], Є. А. Котець [122] та ін.

Отже, як впливає з вище проведеного аналізу, наукових досліджень, безпосередньо присвячених вивченню проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму практично не проводилось. Крім того, необхідність розроблення криміналістичних рекомендацій з розслідування злочинів, передбачених ст. 160 КК України підтверджується результатами вивчення

матеріалів слідчої-судової практики та проведеного опитування практичних працівників слідчих підрозділів НП України (додаток А).

Своєчасність та доцільність вивчення проблем розслідування злочинів, передбачених ст. 160 КК України зумовлена, крім іншого, змінами кримінально-правового закріплення відповідальності за такі кримінально-карані діяння [61].

Таким чином, зважаючи на майже цілковиту відсутність наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемам розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, наявності цілої низки теоретичних і практичних проблем, що вимагають наукового вивчення та вирішення, а також оновлення нормативного закріплення відповідальності за досліджувані злочини, обраний напрям дисертаційного дослідження убачається своєчасним, затребуваним та актуальним.

1.2. Способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму

Ефективність розслідування будь-якого злочину залежить, крім іншого, від уміння слідчого виявляти вагомі та необхідні криміналістично значущі ознаки конкретного злочину та співставляти їх з узагальненими відомостями про такі кримінально карані діяння. Досягти цього можливо, здійснивши аналіз злочину у криміналістичному аспекті, тобто шляхом дослідження його криміналістичної характеристики. Відтак, криміналістична характеристика є своєрідним інструментом для розкриття злочину. Крім націлення слідчого на пошук необхідної інформації, вона допомагає йому спрямувати проведення слідчих та оперативно-розшукових дій відповідно до визначених пріоритетів.

В узагальненому вигляді криміналістична характеристика являє собою систему найбільш стійких та закономірних типових ознак певних злочинів, що характеризуються наявністю кореляційних зв'язків, зумовлюють виникнення певної слідчої картини злочину та сприяють виробленню ефективної стратегії розслідування.

Структура криміналістичної характеристики є динамічною системою та зумовлюється особливостями конкретного виду (групи) злочинів. І це цілком логічно, оскільки, як цілком справедливо стверджує Н. І. Клименко, одні елементи, частини, сторони і сукупності, що інформативні в криміналістичному відношенні для одних груп і підгруп злочинів, виявляються неінформативними чи мало інформативними в інших групах [105, с. 89].

Узагальнення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму та наукових джерел зумовило побудову криміналістичної характеристики даних злочинів у межах наступних елементів: 1) спосіб вчинення злочину; 2) особа злочинця; 3) предмет злочинного посягання; 4) обстановка вчинення злочину.

На наше переконання, що підкріплюється позицією чималої кількості представників наукової спільноти, саме детальний та ретельний аналіз способу вчинення злочину надає можливість слідчому отримати необхідну базову інформацію для визначення найоптимальнішого вектору подальшого розслідування, оскільки дані про конкретний спосіб надають можливість отримати інформацію і про інші криміналістично значущі ознаки злочину. Крім того, встановлення способів і виявлення засобів отримання виборцем неправомірної вигоди складають основу прийняття уповноваженою особою рішення щодо наявності у діянні ознак злочину, передбаченого ст. 160 КК України, а також планування проведення слідчих (розшукових) дій. З цих міркувань ми приділили більше уваги даному елементу криміналістичної характеристики досліджуваних нами злочинів та пропонуємо розглянути його в межах окремого підрозділу.

Як цілком справедливо зазначав Г. Г. Зуйков, спосіб вчинення злочину являє собою досить складне та багатогранне явище, у зв'язку з чим виступає предметом вивчення цілого ряду правових наук. При цьому кожна з них вивчає те, що входить до предмету її дослідження та відповідає її завданням [95, с. 53]. Відтак, спосіб вчинення злочину цікавий не лише криміналістам, а й

представникам інших юридичних наук, зокрема, кримінального права, кримінології, кримінального процесу.

На думку Н. І. Панова, визначальне значення серед цих наук має наука кримінального права, оскільки вона є фундаментальною та базовою по відношенню до інших наук кримінального циклу, які в даному випадку виступають в якості прикладних. Поняття, що розробляються у кримінальному праві, акумулюються кримінологією, кримінальним процесом та криміналістикою. На думку вченого, всі науки, що вивчають спосіб вчинення злочину, мають виходити з одного, узагальненого поняття способу, що виробляється наукою кримінального права [179, с. 111–112].

Зважаючи на думку авторитетного вченого, звернімося до кримінально-правового визначення способу вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. Так, ознаками об'єктивної сторони даного злочину є наступні способи його вчинення: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним своїх виборчих прав, прав на участь у референдумі (ч. 1 ст. 160 КК України); пропозиція, обіцянка або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права, права на участь у референдумі (ч. 2 ст. 160 КК України); надання виборцям, учасникам референдуму, юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму, згадуванням імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах, або використанням зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах (ч. 3 ст. 160 КК України) [167, с. 390].

Крім Кримінального кодексу, заборона діянь, під якими розуміється підкуп виборця, учасника референдуму передбачена й іншими законодавчими актами.

Так, відповідно до ст. 57 Виборчого кодексу України передвиборна агітація або надання виборцям, закладам, установам, організаціям незалежно від їх підпорядкування та форми власності грошей, продуктів харчування та спиртних напоїв, товарів (крім матеріалів передвиборної агітації, виготовлених за рахунок виборчого фонду, що містять візуальні зображення партійної символіки та брендування виборчої кампанії, згадування імені або зображення кандидата, який балотується на виборах, такі як плакати, листівки, календарі, блокноти, ручки, запальнички, сірники, значки, бейджі, USB-флешки, вимпели, прапори, книги, пакети, футболки, кепки, шарфи, парасолі та інші матеріали передвиборної агітації, вартість яких не перевищує 6 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян), пільг, переваг, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних та нематеріальних активів, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата (кандидатів), згадуванням імені такого кандидата (кандидатів) або партійної символіки, вважається підкупом виборців [39].

Аналогічні положення закріплені також у ст. 74 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [196] та у ст. 60 Закону України «Про місцеві вибори» [202].

У ч. 6 ст. 64 Закону України «Про вибори Президента України» підкуп виборців згадується як «надання виборцям грошей чи безоплатно на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені» [197].

Як бачимо, у кримінальному праві спосіб вчинення злочину постає в якості зовнішньої форми вираження дій, прийомів та методів, які застосовувались злочинцем у процесі реалізації об'єктивної сторони злочинного посягання. Кримінально-правове значення способу полягає, передусім, у тому, що в багатьох випадках він є критерієм відмежування одного складу злочину від іншого, а окремі його характеристики виступають в якості обставин, що

обтяжують відповідальність, та впливають на формулювання кваліфікуючих видів злочинних посягань.

Водночас, кримінально-правове розуміння способу вчинення злочину визначає його кримінально-процесуальне значення та впливає на зміст деяких процесуальних форм. Кримінально-процесуальний аспект способу визначається завданнями стосовно розкриття та розслідування злочинів, виконання інших завдань кримінального судочинства [194, с. 122]. Спосіб входить до кола обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та обов'язково має зазначатися у відповідних процесуальних документах.

Варто визнати, що реалізація знань щодо способу вчинення злочину у криміналістиці є набагато ширшою, ніж у інших науках, оскільки тут він виступає не лише в якості предмета, а й засобу дослідження. Про це зазначали як корифеї криміналістики, так і підтверджують у своїх дослідженнях сучасні науковці.

Р. С. Белкин визначав дані про спосіб вчинення та приховання злочину центральною частиною криміналістичної характеристики, оскільки саме вони виражають функціональну сторону злочинної діяльності і включають не лише дані про шляхи підготовки, вчинення та приховання злочину, але й інформацію про те, яким чином дії злочинця відобразилися у навколишньому середовищі, тобто які сліди (відбитки) дій злочинця виникли в результаті злочинного посягання, де їх шукати і як за ними відтворити механізм вчинення та приховання злочину [127, с. 69].

М. В. Салтєвський визнавав спосіб вчинення злочину одним з ключових елементів процесу розкриття злочину і доказування, який, на думку видатного криміналіста, відбувається за основною схемою: від виявлення змін у матеріальному середовищі до встановлення способу, від способу вчинення злочину до виявлення суб'єкта злочину. Головним змістом виявлення способу є встановлення слідів змін та їх зв'язку з подією злочину [218, с. 428–429].

О. М. Колесніченко та В. Є. Коновалова також зазначали, що спосіб вчинення злочину посідає особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної

характеристики через його детермінованість порівняно з іншими елементами, а також при встановленні його ознак під час пошуку слідів злочину та виявленні самого злочинця. Автори визначають означену категорію як спосіб дій злочинця, що виражається в певній взаємопов'язаній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення та приховання злочину [113, с. 16–18].

На визначальну роль способу вчинення злочину серед інших елементів криміналістичної характеристики злочину вказує і С. М. Зав'ялов, аргументуючи свою позицію тим, що саме реалізація злочинного умислу у формі певного комплексу дій суб'єкта залишає різного роду характерні сліди зовні, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів уявити сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні дані [88, с. 16].

На вагомому практичному значенні знань щодо способу вчинення злочину у криміналістичному аспекті наголошує О. В. Кубарева, яка зазначає, що для криміналістики інтерес становить власне механізм, сукупність операцій, станів, процесів, що визначають якусь дію, явище. Практичне значення узагальнених даних про механізми вчинення злочинів виражається в тому, що орієнтуючись на загальні моделі типових механізмів та їх ситуаційні особливості будуються уявні моделі механізмів досліджуваної дії, визначаються місця та об'єкти, на яких збереглися сліди злочинця та злочину, висуваються відповідні версії, приймаються та реалізуються тактичні рішення. Відтак, підсумовує вчена, криміналістика розглядає спосіб як одну із закономірностей виникнення майбутніх доказів, вважаючи, що саме крізь призму певного способу варто розглядати інформацію про злочин. На підставі пізнання таких закономірностей розроблюються засоби та методи виявлення, групування та використання цих доказів. [132, с. 36, 37].

Безумовно, першоджерелом накопичення інформації про способи вчинення злочинів, пов'язаних з підкупом виборця, учасника референдуму, є практика розслідування таких злочинних діянь. Вивчення кримінальних проваджень, судових вироків та офіційних звітів громадських організацій

допомогло нам визначити найбільш типові злочинні форми та механізми перешкоджання законній реалізації виборчих прав громадян шляхом підкупу.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу способів вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, необхідно зазначити, що на законодавчому рівні визначено два способи підкупу: прямий та непрямий.

Зокрема, у Постанові ЦВК № 376 від 22 лютого 2019 року «Про Роз'яснення щодо реалізації положень частини шостої статті 64 Закону України «Про вибори Президента України» прямим підкупом виборців визначається пропозиція, обіцянка або надання виборцю чи учаснику референдуму неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права чи права на участь у референдумі (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах, кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії або відмова від такого голосування, передача виборчого бюлетеня іншій особі).

Здійснення передвиборної агітації шляхом надання неправомірної вигоди або безоплатно товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, вартість яких не перевищує розміру, встановленого законодавством), робіт, послуг підприємствам, установам, організаціям, відповідно до вищезазначеної Постанови, є непрямим підкупом [204]. Водночас, відповідно до ч. 14 ст. 74 Закону України «Про вибори народних депутатів України» до суб'єктів, яким може надаватися неправомірна вигода в зазначений спосіб віднесено, крім підприємств, установ та організацій, також виборців: «надання виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати за або не голосувати за певну партію чи кандидата у депутати або згадуванням назви партії чи імені кандидата, є непрямим підкупом виборців» [196].

Пропонуємо розглянути різні форми реалізації даних видів підкупу більш детально. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про масовий характер прямого підкупу голосів виборців на користь певного кандидата на виборну посаду, загальний механізм якого часто включає два етапи.

На першому етапі здійснюється пошук осіб-виборців, яким може бути запропонована грошова винагорода або інше «матеріальне заохочення» за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права. Такими діями, відповідно до аналізу досліджуваних проваджень, можуть бути, зокрема: фальсифіковане волевиявлення виборця під час голосування або відмова від участі у ньому; голосування на виборчій дільниці більше одного разу; передача свого виборчого бюлетеня іншій особі; відмова члена виборчої комісії від участі у її роботі; зняття своєї кандидатури на відповідну виборну посаду тощо.

Примітно, що в одних випадках ті, хто має намір купити голоси виборців здійснюють пошук активного члена суспільства, який обізнаний щодо жителів певної місцевості та користується довірою у певному суспільному середовищі. Таку особу підшуковують серед соціально незабезпечених верств населення, які у зв'язку із тяжким матеріальним становищем погоджуються на пропозицію таким чином покращити своє матеріальне становище – серед студентського середовища, осіб похилого віку (пенсіонерів), осіб, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною, мешканців сільської місцевості тощо. І така особа-посередник прямо буде пропонувати, обіцяти та надавати винагороду виборцям за голосування на користь потрібного кандидата (політичної партії) [133, с. 542] (Додаток Б).

В інших випадках такий пошук здійснюється опосередковано, коли обіцянка матеріального стимулювання за відповідні дії виборця надходить шляхом:

віртуальної передвиборчої торгівлі в інтернет-мережі через соціальні мережі Viber, WhatsApp, Instagram тощо (додаток Б);

застосування анонімних телефонних дзвінків з пропозицією отримання неправомірної вигоди в обмін на голосування за одного з кандидатів на виборну посаду;

розповсюдження листівок з обіцянкою надання неправомірної вигоди (наприклад, списати борги за комунальні послуги в разі голосування за одного з кандидатів тощо) [213, с. 20].

Інколи з виборцем, чий голос мають намір купити, укладають «договори» або «угоди» із зазначенням паспортних даних та підписів виборців або, навіть, відбирають розписки про зобов'язання проголосувати за окремого кандидата на виборах (кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії). Одночасно з підписанням такого «документа» виборець отримує так звану «соціальну картку» з певною сумою, яку можна отримати у банкоматі через певний термін після підведення результатів виборів. Це може бути також пластикова картка для отримання знижок на придбання товарів в певному магазині – знову ж таки після виборів. Як правило, зазначені картки надаються виборцю не безпосередньо від відповідного кандидата, а створеними спеціально для цього «благодійними фондами». Наприклад, на місцевих виборах 2015 р. у Луганській області з метою підкупу використовувалася «соціальна картка» Благодійного фонду «Наш Край» [15].

На другому етапі здійснюється безпосередня передача неправомірної вигоди за «правильне» голосування. Переконавши в один із вищенаведених способів змінити своє волевиявлення на виборах, злочинці, як правило, передають грошові кошти поетапно:

1. Напередодні голосування, за 1–2 дні або в день виборів віддають частину матеріальної винагороди;

2. Після здійснення волевиявлення і пред'явлення доказу щодо голосування на користь потрібного кандидата, віддають решту грошей. При цьому, перевірка «правильності» вибору здійснюється по-різному. Інколи необхідно ставити напроти прізвища конкретного кандидата якусь особливу позначку, яка вирізняється з-поміж інших. Трапляються на практиці випадки,

коли виборці повинні кидати бюлетені до якоїсь конкретної урни, за чим спостерігає окрема особа та робить відповідні відмітки у завчасно складеному списку підкуплених осіб [46].

Втім, у 74,6 % опрацьованих нами проваджень для підтвердження факту голосування для отримання неправомірної вигоди застосовувався механізм фотографування виборчого бюлетеня після безпосереднього голосування у кабінці на виборчій дільниці (додаток В). Зазвичай, задля ідентифікації виборець мав разом із бюлетенем сфотографувати свій паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Після цього, фото необхідно переслати за допомогою мобільного додатку (Viber, WhatsApp, Telegram, Messenger тощо).

Варто зазначити, що такі дії є порушенням таємниці голосування, про що прямо зазначається у ст. 7 Закону України «Про місцеві вибори», відповідно до якої фотографування, відеофіксація в будь-який спосіб результатів волевиявлення виборців у кабінці для таємного голосування, а також демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування забороняються [202]. Однак, сам по собі факт фотографування не тягне за собою відповідальності, а за порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) особу може бути притягнуто до відповідальності лише у випадку доведення умисного розголошення змісту волевиявлення. Враховуючи масове використання фотографування виборчого бюлетеня у схемах підкупу виборців, представники громадянських об'єднань та інших організацій, які здійснюють контроль за легітимністю виборчого процесу, пропонують не лише передбачити заборону фото- та/або відеофіксації бюлетеня під час реалізації виборцем права голосувати, а й встановити відповідальність за таке порушення [288].

Приклад. На Одещині була викрита «сітка» для підкупу виборців, організована одним з чинних народних депутатів з багаторічним політичним досвідом. До «роботи» залучалися агітатори, які пропонували майбутнім виборцям від тисячі до півтори тисячі гривень за голос. У день виборів громадянам необхідно було сфотографувати бюлетень у кабінці для таємного

голосування з відміткою про голосування за даного депутата і фото відправити листом у «Меседжері» [164].

Серед розглянутих нами способів вчинення непрямого підкупу виборця, учасника референдуму найбільш зухвалими та такими, що відзначаються своїми масштабами та здатні суттєво вплинути на результати реалізації активного виборчого права громадян є створення так званих «виборчих сіток». Йдеться про застосування схеми мережевого маркетингу в організації передвиборної агітації та утворення масштабної мережі масової скупки голосів виборців. Сутність схеми проста – людей масово зараховують в агітатори, однак при цьому не за агітацію, а за «правильне» голосування. Отже «сітка» – це мережа агітаторів у регіонах. Даним особам надають кошти за проведення роз'яснювальної роботи серед населення та проведення анкетування жителів у межах своєї виборчої дільниці (за кожним з них закріплюється певна кількість квартир). Вони ж пропонують неправомірну винагороду за «правильне» голосування та складають списки осіб, які погодились віддати свій голос за відповідного кандидата. При цьому, частину обіцяних коштів агітатор отримує перед проведенням вищезгаданої роботи, а іншу частину – після оголошення результатів голосування, якщо кандидат набере потрібну кількість голосів по округу. Примітно, що жодних інших гарантій для учасників структури не передбачається [36].

Прикладом реалізації вищезазначеної технології є створення злочинної організації, керівник якої з метою здійснення масштабного підкупу виборців у різних регіонах України організував мережу за принципом «піраміди»: керівник штабу виборчого округу – керівник сектору – старший виборчої дільниці – спостерігач – агітатор – прихильник (фактично виборець). При цьому керівник злочинної організації здійснює загальний контроль за діяльністю інших учасників, а вони, у свою чергу, планують та координують свої дії з метою скуповування голосів виборців та фальсифікації результатів виборів [257]. Учасники такої «піраміди» можуть іменуватися по-різному (менеджери,

відповідальні по областях, «десятники»), але сутності такого способу вчинення підкупу виборців це не змінює (додаток Д).

Реалізація підкупу виборців через таку розгалужену мережу зазвичай охоплює наступні етапи:

1. Складання списків виборців з їхніми персональними даними, а також інформацією щодо їхніх політичних фаворитів. Така діяльність здійснюється різними шляхами: опитування (анкетування) під виглядом соціологічних досліджень, збору підписів за якісь соціальні проекти тощо; залучення обізнаних суб'єктів виборчого процесу (членів виборчих комісій, спостерігачів) або представників місцевої влади (на кшталт голів селищних рад).

Необхідно зауважити, що такий безконтрольний збір паспортних даних створює практичні можливості для незаконного впливу на волевиявлення виборців шляхом підкупу [64, с. 97].

2. Набір агітаторів з метою відбору довірених осіб для побудови «сітки підкупу». Агітаторами, як правило, є люди «з місцевих», яких характеризують три ознаки: відносна свобода розпоряджатися своїм часом; пошук різноманітних підробітків; комунікабельність [34]. «Вербування» агітаторів здійснюється, переважно, серед працівників бюджетної сфери, за оголошенням напередодні виборів за 3–4 місяці до голосування. Представники кандидата проводять збори працівників бюджетної сфери, як правило, у будинках культури та інших комунальних установах, де проводять агітаційну та роз'яснювальну роботу. Такі зустрічі, зазвичай, супроводжуються роздачею агітаційних матеріалів у вигляді газет, листівок, календарів, канцелярських товарів та демонстрацією фільмів про досягнення відповідного кандидата.

3. Надання залученим довіреним особам списків адрес виборців, які вже виявили бажання голосувати за «потрібного» кандидата. Список визначає виборчий штаб окремого кандидата на виборах (кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії).

4. Обхід будинків (квартир), де потенційним виборцям пропонується проголосувати на виборах за окремого кандидата (кандидатів від політичної

партії, місцевої організації політичної партії) і роз'яснюється, що вони, у разі прийняття такої пропозиції, отримають матеріальну винагороду. Крім того, у день виборів пропонують зробити фото свого бюлетеня з «галочкою» навпроти конкретного прізвища. Все це супроводжується роздачею агітаційної продукції відповідної політсили та внесенням даних у списки.

5. Виплата грошових коштів довіреним особам, які здійснювали агітацію на користь окремого кандидата на виборах (кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії), які у свою чергу за тиждень до виборів починають розносити кошти в кожне домоволодіння (згідно списків). Разом з тим фіксуються випадки передачі грошей агітаторами особам, які будуть голосувати за місцем проживання [133].

Класичні схеми організації підкупу виборців шляхом утворення «сіток» можуть доповнюватись різними елементами та вирізнятись певними особливостями. Так, під час організації виборчої кампанії на президентських виборах одним з кандидатів була організована схема масового підкупу з використанням персональних ID-карток з QR-кодом.

До роботи у першу чергу залучалися старші по виборчій дільниці. Вони були місцевими мешканцями та гарно знали специфіку району і місцевих жителів. Їхнім функціональним призначенням був набір 20-30 агітаторів, як правило, зі свого оточення. Цих людей фотографували, фіксували їхні персональні дані, які заносилися до CRM системи.

Обрані агітатори заповнювали «анкету однодумця», де у тому числі зазначали електронну адресу, куди згодом надходили персональні листи. У цих листах були вкладені наступні матеріали: лист-інструкція; інформативний лист (з унікальним номерним ідентифікатором); номер агітатора (який до цього був «однодумцем»); номер сектора (території) відповідальності із зазначенням назв вулиць, адрес і сумарної кількості виборців. Далі, у разі згоди, людина отримувала персональну ID-картка з QR-кодом, яку необхідно було активувати за допомогою смс та отримати 500 грн в якості заохочення. Залученим пропонувалася заробітна платня на рівні 1000 грн на тиждень. Із наближенням

виборів виплати обіцяли збільшити. Крім цього, існувала система матеріального заохочення за виконання плану агітації безпосередньо у день виборів.

Далі згідно з інструкцією агітатори спілкуються з мешканцями (потенційними виборцями) на ввіреній ним території. Головне завдання агітатора – назбирати ще якомога більше охочих надати свої персональні дані до реєстру штабу, отримати персональну пластикову картку та 400 грн. За кожного нового «однодумця» той, хто його привів, отримує додаткові 100 грн, а якщо той проголосує за потрібного кандидата на виборах – ще 300 грн. Таким чином, формується ціла мережа «однодумців», які за гроші не тільки «правильно» проголосують, а й самі підкуплять ще декілька виборців.

Контроль за тим, що куплений виборець проголосував відповідним чином, здійснюється шляхом фотофіксації бюлетеня та ID-картки. Дані надсилаються до штабу. Завдяки реєстру сформованої мережі автоматично підраховуються суми грошових винагород кожному учаснику мережі [178].

Необхідно додати, що діяльність вербувальників (агітаторів) вирізняється варіативністю та багатоплановістю. Так, отримавши від організаторів кошти на підкуп виборців, вони намагаються «здешевити» цю процедуру (наприклад, купуючи на оптових базах прострочені продукти, алкоголь сумнівної якості та пропонуючи їх виборцям). Іноді вербувальники йдуть на різного роду фальсифікації, фабрикуючи фотозвіти [75, с. 294].

Примітно, що паралельно з агітаторською будувалася сітка з наглядачів шляхом набору безлімітної кількості спостерігачів на кожную дільничну виборчу комісію. Плата за їхні «послуги» складала від 800 до 1000 грн. при цьому вони не виступали в якості офіційних спостерігачів. Таку схему також можна вважати побудовою моделі непрямого підкупом виборців [195].

Таким чином, створення та діяльність «виборчих сіток» під час минулих виборчих перегонів стало серйозним викликом для забезпечення легітимності волевиявлення громадян під час реалізації їхніх виборчих прав. Такий спосіб вчинення підкупу виборців відзначався певними характерними ознаками, зокрема:

- виступав різновидом непрямого підкупу виборців та пов'язаний з незаконними формами здійснення передвиборної агітації;
- носив масовий характер, що виявлявся як у залученні значної кількості осіб (замовників, організаторів, виконавців, наглядачів, виборців та ін.), так і у широкому територіальному розгалуженні;
- його реалізація відбувалася поетапно і включала дії, спрямовані на підготовку, безпосереднє виконання та приховування слідів злочину;
- даний спосіб підкупу, зазвичай, втілювався шляхом утворення тимчасового злочинного угруповання, що діяло відповідно до заздалегідь виробленого плану, відзначалось чітким розподілом ролей та багатоепізодністю злочинної діяльності.

Необхідно акцентувати на тому, що проведення агітації саме по собі не є злочином. Водночас за ч. 6 ст. 57 Виборчого кодексу України [39] та за ч. 6 ст. 64 України «Про вибори Президента України» [197] забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Така передвиборна агітація або надання виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені, вважається підкупом виборців.

Наголошує на необхідності такого розмежування і радниця з юридичних питань Громадянської мережі «Опора» О. Коцюруба, яка зазначає, що треба відрізняти підкуп виборців (прямий чи непрямий) і цілком законне мережеве залучення агітаторів. Адже так звана «сітка» може мати дві форми. Крім організації такої мережі з метою підкупу виборців, дані про виборців, які підтримують того чи іншого кандидата можуть збиратися для того, щоб потім вони могли отримувати інформацію про заплановані заходи. Частина з цих людей залучається до передвиборної агітації. Наразі за законом передвиборна агітація не може здійснюватись за гроші. Це має бути виключно волонтерська

діяльність, проте залученим до проведення агітаційної роботи особам може видаватись певна компенсація витрат, наприклад, за проїзд, телефонні послуги, проживання, харчування (при здійсненні заходів передвиборної агітації в іншому населеному пункті) тощо. Тому у цьому випадку варто розрізняти, чи це все ж агітаторська робота, чи підкуп [289].

Наступною «сірою» технологією, яка широко застосовувалась під час минулих виборчих кампаній в Україні та містила ознаки підкупу виборців є так звана «карусель». Сутність технології проста: один з підкуплених виборців виносить із дільниці свій незаповнений бюлетень і віддає його старшому виконавцеві групи. У подальшому на цьому бюлетені ставиться відповідна позначка за «потрібного» кандидата і в такому вигляді бюлетень видається наступному учаснику «каруселі». Цей учасник, прийшовши на дільницю, ховає до кишені виданий чистий бюлетень, а в урну кидає бюлетень із відповідною позначкою. Незаповнений бюлетень після виходу з дільниці видається старшому по групі, і далі «карусель» прокручується необмежену кількість разів [193, с. 110; 183, с. 257].

Скуповуватися можуть не лише виборчі бюлетені, а й відкріпні посвідчення на право участі у виборах. Таке посвідчення видається виборцеві у тому разі, якщо він з об'єктивних причин не може реалізувати своє виборче право у тому населеному пункті (виборчій дільниці), де внесений до списку виборців. Аналіз кримінальних проваджень свідчить про те, що такі посвідчення часто купуються у виборців з метою їх подальшого використання для голосування підставними особами. Мають місце також випадки підкупу з використанням підроблених відкріпних посвідчень, які в тому числі надають можливість голосувати за певного кандидата неодноразово та/або на декількох виборчих дільницях.

Без отримання відкріпного посвідчення змінити місце участі у виборах можливо шляхом зміни реєстрації місця проживання, що, як свідчать численні приклади, також активно застосовувалось під час здійснення махінацій з підкупом виборців.

Приклад. Наприкінці вересня 2015 року до обвинуваченої ОСОБА_2 звернувся кандидат в депутати по виборчому округу № 4 по виборах до Затоківської селищної ради Білгород-Дністровського району ОСОБА_3 та запропонував останній за винагороду у розмірі 500 грн. змінити місце реєстрації свого проживання з метою подальшого голосування за його кандидатуру на виборах до вказаної селищної ради. Окрім того, ОСОБА_3 пообіцяв обвинуваченій ОСОБА_2, що після зміни реєстрації місця проживання та відповідного голосування за його кандидатуру на виборах він сплатить їй ще 500 грн. Тобто загальна сума обіцяної винагороди становила 1000 грн.

Переслідуючи власні корисливі мотиви, не проявляючи своєї громадянської позиції волевиявлення, ігноруючи демократичні принципи виборчого процесу в Україні та не зважаючи на інтереси Затоківської територіальної громади, обвинувачена ОСОБА_2, достовірно розуміючи, що її голос може вплинути на результати виборів, погодилась на пропозицію ОСОБА_3 та передала йому свій паспорт громадянина України для зміни реєстрації місця проживання. Після зміни реєстрації та участі у виборах на відповідній виборчій дільниці ОСОБА_2 отримала від ОСОБА_3 обіцяну неправомірну винагороду [40].

Примітно, що в деяких випадках виборців взагалі не повідомляли про те, що буде змінено реєстрацію їх місця проживання [41, 42], а у деяких – навіть їх особиста присутність на дільниці була непотрібна [43]. У даному випадку хотілося б звернути увагу на вкрай низький рівень правової культури та необачність виборців, які абсолютно безвідповідально передають свій паспорт стороннім особам без усвідомлення всіх можливих наслідків таких дій.

Подекуди вчинення підкупу виборців із голосуванням на виборчих дільницях в інших округах через фіктивну реєстрацію носило масовий характер, вирізнялось надзвичайною зухвалістю та суттєво впливало на результати виборчих перегонів. Резонансною у цьому сенсі є справа підкупу в с. Затока Білгород-Дністровського району Одеської області. 12 епізодів з підкупом виборців стали лише частинкою діяльності злочинної групи, арешти щодо якої

розпочалися на початку грудня 2016 року. У селищі із 1350 виборцями при пособництві службовців, що здійснюють реєстрацію виборців, безпосередньо перед виборами в кілька квартир було прописано 750 виборців. Саме вони забезпечили голоси більшості депутатів, що контролювалося злочинною групою [288].

Загалом, характерною особливістю аналізованих злочинів є масовий характер, що виявляється у залученні до вчинення злочину широкого кола осіб: як виборців, так і тих, хто забезпечує реалізацію злочинних діянь, спрямованих на підкуп з метою зміни реальних результатів виборів на користь конкретного кандидата. Зазвичай, вчинення підкупу у таких випадках відбувається за попередньою змовою, з чітким розподілом ролей учасників та вирізняється багатоепізодністю (додаток Г).

Приклад. ОСОБА_1, діючи за попередньою змовою з невстановленою особою, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, за вказівкою останньої, згідно заздалегідь визначеного плану та своєї ролі агітатора до схиляння мешканців м. Подільськ віддати свій голос за конкретного кандидата, діючи умисно, з корисливих мотивів, вчинила дії, спрямовані на підкуп виборців, які полягали в підшукуванні осіб, згодних за винагороду, яка перевищує 3% розміру мінімальної заробітної плати, проголосувати за конкретного кандидата в народні депутати до Верховної ради України від 137 одномандатного виборчого округу, на позачергових виборах до Верховної Ради України. З цією метою ОСОБА_1 склала список осіб, яких знає особисто, та які, на її переконання, готові віддати свій голос за конкретного кандидата за грошову винагороду у сумі від 500 до 1000 грн.

14.06.2019 р. ОСОБА_1, продовжуючи свій злочинний намір, спрямований на підкуп виборців, передала список вищезазначених виборців у кількості 16 осіб при особистій зустрічі невідомій особі, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, та отримала від неї грошові кошти в сумі 16000 грн, які мали надаватись виборцям за їхні голоси на користь конкретного кандидата, з

розрахунком по 1000 грн на кожного виборця та грошову винагороду у розмірі 3000 грн у якості власної винагороди за виконання зазначених дій [45].

Як правило, передача неправомірної вигоди виборцям здійснюється у два етапи: до проведення голосування та після нього, за умови, що підкуплений виборець проголосував відповідним чином.

Під час дослідження форм реалізації способів вчинення підкупу виборця, учасника референдуму ми звернули увагу на те, що дії, які вчиняються суб'єктами даного злочину можна розглядати у зв'язку зі стадіями виборчого процесу і таким чином систематизувати їх:

– дії, які здійснюються до початку передвиборної агітації: підшукування виконавців, пособників серед осіб, причетних до організації виборчого процесу; розроблення плану злочину з чітким визначенням рольових функцій учасників; визначення джерел фінансування злочинної діяльності тощо;

– дії, які вчиняються під час передвиборчих перегонів: діяльність агітаторів з формування «виборчих сіток»; зміна місця реєстрації виборців; махінації з відкріпними посвідченнями; передача першої частини неправомірної вигоди та ін.;

– дії, що вчиняються безпосередньо у день голосування: здійснення фальсифікованого волевиявлення виборцями; фотографування виборчого бюлетеня як доказу «правильного» голосування; передавання свого бюлетеня іншим особам;

– дії, що мають місце після проведення голосування: надсилання фото-чи відео звіту про відповідно відданий голос; отримання решти неправомірної вигоди та ін.

Отже, виборча практика виявляє різноманітні та специфічні способи підкупу виборців, характер реалізації кожного з яких зумовлений видом виборів та форматом виборчої системи, стадією виборчого процесу, індивідуальними особливостями суб'єкта злочину, конкретною ситуацією підкупу, характером предмета неправомірної вигоди тощо. Часто має місце застосування різноманітних комбінацій декількох способів. Очевидним є й те, що вище

наведений перелік способів підкупу виборця, учасника референдуму не є вичерпним, оскільки в умовах перманентних змін, у тому числі у національному законодавстві, виникають нові форми реалізації такої злочинної діяльності, які потребують подальшого наукового аналізу.

1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму

У даному підрозділі роботи ми пропонуємо продовжити дослідження елементів криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема, шляхом здійснення аналізу таких її складових, як особа злочинця, предмет та обстановка вчинення злочину.

Вивчення особи правопорушника носить комплексний характер і охоплює проблеми, що вивчаються у межах різних наук кримінально-правового циклу. Необхідно визнати, що дослідження особи злочинця у кожному аспекті (кримінологічному, кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, судово-психологічному, криміналістичному) неминуче охоплює досвід, накопичений іншими науками. Так, Р. С. Белкин стверджує, що вказування на особу ймовірного злочинця – це дані, які криміналістика почерпає з кримінологічної характеристики злочину [127, с. 694]. Підтверджує значущість кримінологічної інформації для вирішення криміналістичних питань і М. В. Салтєвський. Зокрема, щодо категорій осіб, які частіше за всіх вчиняють ті або інші злочини, та як вони характеризуються [219, с. 79–83].

Водночас, мета аналізу особи злочинця у кожному з вищезазначених напрямів обмежується предметом та завданнями тієї чи іншої наукової галузі. З цих позицій криміналістику та її методику цікавлять більшою мірою такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що проявляються зовні – у різних наслідках вчиненого. У цьому сенсі, стверджував В. К. Гавло, особу треба вивчати як слідоутворюючий

об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття [53, с. 197].

Схожим у цьому аспекті є бачення М. М. Демідова, який під особою злочинця, як елемента криміналістичної характеристики, розуміє стійку криміналістично значущу сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину під час підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після його вчинення [76, с. 35].

Зважаючи на головне призначення криміналістики як науки, дані про особу злочинця у кінцевому результаті необхідні для вирішення слідчо-тактичних завдань, обрання ефективних методів проведення слідчих дій – загалом ефективної організації розслідування злочину.

Крім того, вивчення особи злочинця значуще для встановлення важливих для розслідування зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики, що дозволяють встановити способи підготовки, вчинення і приховування слідів злочину, охарактеризувати слідову картину та інші обставини події злочину. Характерно, що такі залежності мають як пряму, так і зворотну функцію: якщо від особи злочинця, його ознак ми просуваємося до окремих їх проявів у події злочину (способу вчинення, комплексу слідів тощо), то зважаючи на аналіз останніх – ми будемо версії щодо особи злочинця [244, с. 51–54]. Встановлення таких зв'язків дозволяє отримати необхідні дані для добору і застосування найбільш результативних тактичних прийомів, зокрема для налагодження контакту з підозрюваним, визначення послідовності слідчих (розшукових) дій та ін.

Вивчення наукового спадку науковців, які займались дослідженнями щодо злочинів, пов'язаних з порушеннями виборчих прав, ми не знайшли відомостей, що безпосередньо стосуються предмету нашого дослідження у криміналістичному аспекті. Втім, у роботах окремих вчених присутні систематизовані відомості щодо суб'єктів злочинів, пов'язаних з порушеннями, що вчиняються під час виборів.

Так, М. І. Мельник до основних категорій осіб, які були залучені до здійснення фальсифікацій під час виборів, відносить:

1) носіїв адміністративного ресурсу (посадові та службові особи місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, керівники підприємств, установ та організацій);

2) членів виборчих комісій;

3) впливових та авторитетних у населеному пункті людей (працівники сфери освіти, культури, зв'язку тощо);

4) представники виборчих штабів та політичних партій [155, с. 23].

Ю. О. Андрейко, досліджуючи особливості розслідування одержання неправомірної вигоди в кримінальних провадженнях про підкуп виборців, розглядає суб'єктів вчинення таких злочинів у межах двох категорій залежно від вчинюваних ними дій:

– ініціатор злочину, який пропонує, обіцяє або надає виборцю неправомірну вигоду;

– виборець, який приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду [10, с. 202].

Більш розгалужену класифікацію суб'єктів злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, пропонує у своєму дослідженні О. В. Кубарева. Так, залежно від способів вчинення злочину та етапів виборчого процесу вчена виділяє дві групи таких суб'єктів:

– особи, які безпосередньо беруть участь в організації проведення виборів. Вони характеризуються можливістю здійснення злочинної діяльності при виконанні своїх службових функцій, наявністю спеціальних знань, можливістю здійснення ефективної протидії розслідуванню;

– особи, які зазіхають на виборчі права громадян «ззовні», до яких відносяться особи «загально кримінального» типу.

Залежно від відношення до виборчого процесу О. В. Кубарева розглядає суб'єктів означених злочинів в межах трьох категорій:

1) члени виборчих комісій, які безпосередньо беруть участь в організації підготовки та проведення виборів, адже без їх пособництва майже неможливо застосувати певну частину технологій фальсифікації виборів;

2) службові особи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (сільські голови, заступники голів районних, обласних державних адміністрацій), офіційні спостерігачі, представники виборчих штабів кандидатів;

3) виборці, які «продають» свої голоси за матеріальну винагороду [132, с. 71, 72].

Кострицький В. В. у своєму дисертаційному дослідженні виділяє три умовні групи суб'єктів злочину, передбаченого ст. 160 КК України:

1) особи, які беруть участь у підготовці або проведенні виборів або референдуму, та є службовими особами;

2) особи, які беруть участь у підготовці або проведенні виборів або референдуму (нагляді за їхнім проведенням), та не є службовими особами;

3) безпосередні учасники виборчого процесу [121, с. 165].

У нашій роботі ми пропонуємо дослідити суб'єктів досліджуваного злочину залежно від діянь, які характеризують спосіб його вчинення, у межах трьох груп:

1) особи, які пропонували, обіцяли або надавали неправомірну вигоду виборцям, учасникам референдуму, тобто вчиняли активний підкуп;

2) особи, які приймали пропозицію, обіцянку або одержували неправомірну вигоду (виборці) – суб'єкти пасивного підкупу;

3) особи, які одночасно виступали і в ролі надавачів, і в ролі отримувачів неправомірної вигоди [63, с. 162].

Пропонуємо більш детально зупинитися на аналізі кожної з визначених категорій. Коло осіб – представників першої з означених груп, виходячи з аналізу кримінальних проваджень, є доволі широким. Такими особами, зокрема, можуть бути: члени виборчих комісій чи комісій з референдуму; члени ініціативних груп референдуму; довірені особи та представники кандидатів на

виборах; представники політичних партій у виборчих комісіях чи комісіях з референдуму; волонтери від громадських організацій; представники місцевих організацій політичних партій у виборчих комісіях чи комісіях з референдуму; уповноважені особи політичних партій; уповноважені особи місцевих організацій політичних партій; старші по виборчих дільницях; офіційні та неофіційні спостерігачі на виборах або референдумі; представники благодійних організацій та фондів, а також організацій, що здійснюють різного роду соціологічні опитування (анкетування); агітатори та волонтери тощо.

Приклад. Переважна більшість фактів роздачі товарів і послуг здійснювалася від імені благодійних фондів та громадських організацій, які містили імена та прізвища кандидатів у народні депутати України. Зокрема, у Миколаївській області роздача товарів для громадян здійснювалася від імені благодійних фондів, пов'язаних із окремими кандидатами в народні депутати. В Одеській області до агітаційної діяльності на користь кандидатів залучені благодійні фонди «За Одесу!» і «Милосердя» (також пов'язані з кандидатами). У Вінницькій області роздача продуктових наборів для громадян здійснювалася представниками громадської організації «Соціальні ініціативи ОСБА_1», який також був кандидатом у народні депутати [260, с. 19].

Щодо професійної приналежності зазначених осіб, то серед них часто зустрічались працівники тих установ, підприємств та організацій, на території яких утворювались виборчі комісії: представники сфери освіти (директори шкіл, вчителі, працівники районних та обласних відділів освіти, педагогічні організатори); представники органів місцевого самоврядування (районних, обласних державних адміністрацій, сільських рад тощо); завідувачі сільськими клубами та бібліотеками; керівники, службовці та техробітники, охоронці, поштарі та ін.

Приклад. У Миколаївській області в ОВО №128 (м. Миколаїв) місцевим жителям разом із інформацією про підняття пенсій від Кабінету міністрів України надавалися агітаційні матеріали кандидата. Як пояснили представники

«Укрпошти», із кандидатом у них було підписано договір і тому поштарі розносили громадянам, в тому числі, агітаційні матеріали політика [260, с. 21].

Варто також звернути увагу на те, що для проведення незаконної агітаційної роботи, пов'язаної з пропозицією неправомірної вигоди виборцям, серед місцевого населення залучались особи, які користувались авторитетом та повагою місцевих мешканців, були обізнані щодо специфіки та актуальних проблем регіону тощо.

Виборці, які приймали пропозицію, обіцянку або одержували неправомірну вигоду також були представниками різних соціальних груп та прошарків, але звертає на себе увагу те, що переважна їх кількість (67,2 %) належали до найбільш вразливих на незахищених верств населення з низьким рівнем матеріального забезпечення. Йдеться, зокрема, про пенсіонерів, студентів, інвалідів, жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, працівників з низьким рівнем оплати праці тощо [68, с. 209]. Примітно, що такі особи могли виступати і як представники третьої з вищезазначених нами груп.

Приклад. ОСОБА_1, громадянка України, освіта вища, пенсіонерка, інвалід 2-ої групи, раніше не судима, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст. 160 КК України.

Так, 4 червня 2019 р., ОСОБА_1 під час особистої зустрічі отримала від невідомої особи, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, пропозицію здійснити за грошову винагороду у розмірі 3000 грн., протиправні дії, спрямовані на підкуп виборців, що полягали у підшукуванні осіб, згодних за грошову винагороду, проголосувати на користь конкретного кандидата в народні депутати до Верховної ради України від 137 одномандатного виборчого округу, на позачергових виборах до Верховної Ради України.

У подальшому, впродовж наступних 10 днів, ОСОБА_1, діючи згідно заздалегідь складеного плану та своєю визначеною роллю агітатора, надала 16 особам неправомірну вигоду в сумі від 500 до 1000 грн. за голосування на користь конкретного кандидата [45].

Аналіз кримінальних проваджень дозволив отримати узагальнені дані про осіб, які вчиняли дії, відповідальність за які передбачена ст. 160 КК України. Зокрема, щодо статевої приналежності, співвідношення злочинців виявилось майже паритетним (54,6 % – чоловіки, 45,6 % – жінки). У межах вікових груп злочинці розподілилися наступним чином: 5,3 % склали особи віком від 18 до 24 років; 13,5 % – 25–29-річні; 43,6 % – від 30 до 39 років; 34,2 % – 40–50 років; 3,4 % – особи, старші 50 років. Щодо рівня освіти, то переважна більшість досліджуваних злочинів вчинялася особами із вищою освітою (55,7 % осіб); 11,3 % – середньою спеціальною та 6,7 % – із загальною середньою освітою. Частка раніше засуджених осіб виявилась досить низькою і склала 3,1 %. Значним є відсоток мешканців невеликих міст та сільської місцевості – 56,3 %.

Аналіз слідчо-судової практики засвідчив, що переважна більшість досліджуваних злочинів відзначається груповим характером та вчиняється за попередньою змовою групою осіб 87,6 %. При цьому учасники групи діють за заздалегідь виробленим планом, відповідно до визначених їм ролей, а злочинна діяльність таких груп характеризується багатоепізодністю.

Примітно, що до складу таких злочинних груп (відповідно до проведеного аналізу) у 56,2 % випадків входили члени виборчих комісій (голови та їхні заступники, секретарі комісій); у 23,5 % – представники виборчих штабів кандидатів; 20,3 % – службові особи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (сільські голови).

Формування таких груп відзначалося, переважно, добровільним характером (62,3 % випадків); активне залучення організатором до складу групи осіб шляхом використання їхньої службової залежності мало місце у 37,7 % випадків.

В якості безпосередніх виконавців злочинів, зазвичай, виступали виборці, члени виборчих комісій, офіційні та неофіційні спостерігачі.

Аналіз кримінальних проваджень показав, що 73,2 % осіб особисто брали участь у вчиненні досліджуваних злочинів, 14,5 % – вчиняли кримінально карані

дії, не маючи уявлення про їхній злочинний характер і 13,0 % осіб обізнані були щодо способу вчинення та загального плану злочинної операції.

Необхідно зазначити, що такі злочинні групи являють собою тимчасові об'єднання, період існування яких обмежується часом вчинення конкретного злочину або їх серії під час певної виборчої кампанії. Рольові функції членів злочинних угруповань зумовлені наявністю відповідних рис та якостей, які дозволяють здійснювати необхідні дії з урахуванням їх специфіки. Очевидно, що організаторами та замовниками таких злочинних груп є, як правило, представники владних структур, які мають авторитетний статус. Згідно матеріалів кримінальних проваджень, зазвичай, такі особи не були встановлені під час досудового слідства. А якщо ж вони й були викриті, то ними виявлялися члени виборчих штабів кандидатів, службові особи місцевих органів влади тощо. Участь у вчиненні досліджуваних злочинів таких осіб є визначальним фактором, що зумовлює значну протидію розслідуванню шляхом використання свого службового становища.

Приклад. Під час виборчої кампанії у липні 2019 р. поліція розпочала кримінальне провадження за фактом масштабного підкупу виборців у одному з міст Київської області за кошти держбюджету. Підозру було висунуто меру міста, якого суд відсторонив від займаної посади, крім того, до вчинення злочину були причетні також інші представники місцевої влади.

В ході розслідування були встановлені факти розтрати державних коштів шляхом зловживань службовими особами міської ради. У січні-лютому 2019 року вони безпідставно виплатили матеріальну допомогу окремим громадянам та умисно приховали офіційні документи, аби унеможливити встановлення цих розтрат [156].

Отже, суб'єкт вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, виступаючи в якості окремого елемента криміналістичної характеристики означеного злочину, водночас виявляє стійкі кореляційні зв'язки з іншими її складовими. Зокрема, безпосередньо впливає на характеристику способів вчинення даного злочину, включаючи методи залучення до такої злочинної

діяльності інших осіб, слідову картину злочину, а також напрями та форми протидії правоохоронним органам. Крім того, статус та можливості суб'єкта часто визначають предмет злочинного посягання, до характеристики якого ми пропонуємо перейти далі.

У кримінальному праві *предмет злочину* традиційно визначають як факультативний елемент складу злочину, під яким переважно розуміють речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину, чи з приводу яких або у зв'язку з якими вчиняється злочин [142, с. 84]. Отже, з точки зору кримінального права, підкуп виборця, учасника референдуму є предметним складом, оскільки у диспозиції статті прямо зазначений предмет злочину – неправомірна вигода, а у примітці надається тлумачення, відповідно до якого під неправомірною вигодою слід розуміти продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби, незалежно від їх вартості, а також грошові кошти, товари (крім матеріалів агітації, визначених законом), послуги, роботи, пільги, переваги, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети, інші матеріальні та нематеріальні активи, вартість яких перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, які на безоплатних або на інших пільгових умовах пропонуються, обіцяються, надаються кандидатам, виборцям, учасникам референдуму або членам виборчої комісії, комісії з референдуму чи одержуються зазначеними особами [128].

Вагомим є значення предмету злочинного посягання у даних злочинах і як елемента криміналістичної характеристики, оскільки він взаємодіє з іншими її складовими. Зокрема, детермінує характеристику особи злочинця. Цілком прийнятною у контексті досліджуваних злочинів ми вважаємо думку А. Ф. Волобуєва про те, що з погляду криміналістики, відомості про особливості предмета детермінують дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів [52, с. 43]. Значення предмету злочинного посягання як слідоутворюючого об'єкта, вивчення якого надає можливість найбільш

об'єктивно прогнозувати наявність слідів-відображень у матеріальній сфері, відмічає і М. В. Салтєвський [218, с. 420].

Пов'язаний предмет злочинного посягання також і з обстановкою вчинення злочину. Так, Ю. О. Андрейко цілком слушно у цьому контексті заявляє, що під час розслідування злочину для кваліфікації надання певного предмета (грошей, пільг, послуг тощо) як неправомірної вигоди, потрібно враховувати його характеристику у взаємозв'язку з елементами обстановки вчинення протиправного діяння [8, с. 52]. Так, під час вчинення підкупу виборця, учасника референдуму така неправомірна вигода надається без законних підстав під час здійснення передвиборної агітації. Відтак, предмет злочинного посягання виступає важливим джерелом фактичної інформації, що має організаційне і тактичне значення для виявлення та розкриття окремих категорій злочинів.

Пропонуємо більш детально зупинитись на характеристиці окремих видів неправомірної вигоди, як предмета підкупу виборця, учасника референдуму.

Кошти (національна й іноземна валюта) перебувають у готівковій і безготівковій формах у вигляді коштів на рахунках у банку та депозитах.

Ст. 2 Конвенції ООН проти корупції визначає майно як будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах чи правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи чи інтерес у них [117]. У Главі 13 Цивільного кодексу України передбачені особливі види майна: тварини, підприємство як єдиний майновий комплекс, гроші, валютні цінності, цінні папери, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага [269].

Переваги – це додаткові матеріальні чи інші вигоди, можливості, які має суб'єкт, і які ставлять його в нерівне становище порівняно з іншими особами. Переваги можуть полягати, зокрема, у праві на позачергове або першочергове отримання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі за законом. Надання незаконних переваг означає їх надання особі, яка не має на них права, і при цьому порушуються інтереси інших осіб [261, с. 35].

Під *пільгами* варто розуміти різноманітні пільги, установлені законодавством для різних категорій осіб, що полягають у звільненні їх від певних обов'язків або наданні додаткових можливостей майнового чи не майнового характеру. До майнових належать пільги, які надаються у вигляді додаткових виплат, повного або часткового звільнення окремих категорій осіб від обов'язкових платежів. Немайновими вважаються пільги у вигляді додаткових оплачуваних відпусток, скорочення робочого часу тощо.

Послугами вважається діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми й задовольняє певні потреби замовників. Послуги є результатом різнорідної діяльності, що здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємців). Специфіка послуг як продукції полягає в тому, що послуги не накопичуються (за винятком окремих видів), не транспортуються, не існують окремо від виробників, тобто вони споживаються здебільшого в момент їх надання. Як види послуг можна назвати такі: транспортні; технічного сервісу; електрозв'язку; мобільного зв'язку й доступу до Інтернету; з надання персоналу; з управління будинком; із розроблення, документації та запровадження системи управління; поштового зв'язку; ресторанного господарства; з відпочинку; з оздоровлення; з працевлаштування; з тимчасового розміщення (проживання); освітні; ритуальні тощо [212, с. 123–124].

Згідно зі ст. 14 Податкового кодексу України, *нематеріальні активи* – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, зокрема й промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном і майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном і майновими правами. У Податковому кодексі України виділено кілька груп нематеріальних активів, а саме: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на комерційні позначення; права на об'єкти промислової власності; авторське

право й суміжні з ним права; інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [190].

Аналіз слідчо-судової практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, дозволив дійти висновку, що найчастіше в якості предмета таких злочинів виступали грошові кошти (67,5 %), питома вага інших матеріальних цінностей складала 23,2%, роботи, послуги, пільги, переваги тощо надавались в якості неправомірної вигоди мали місце у 11,2 % випадків.

Примітно, що перелік товарів та послуг, які надавались виборцям протягом минулих агітаційних кампаній, був надзвичайно широким:

- надання сертифікатів на закупівлю спортивного та господарського інвентарю, а також матеріальна підтримка спортивних або оздоровчих заходів;
- проведення медичних оглядів та надання медичних товарів та послуг населенню, а також медичного обладнання закладам охорони здоров'я. В якості прикладу можна розглядати реалізацію соціальної ініціативи «Лікар іде у село». У бренданих наметах кандидата-висуванця партії проводився безкоштовний тест на визначення рівня глюкози у крові. Одночасно з проведенням аналізів із наметів розповсюджувались друковані матеріали передвиборної агітації кандидата. Мали місце також посилки з медикаментами із символікою кандидата у народні депутати [256];
- вручення від імені кандидатів грошових або інших винагород випускникам шкіл;
- благодійні акції на підтримку дітей-сиріт, багатодітних сімей, пенсіонерів, інвалідів, учасників АТО та інших груп населення;
- надання грошей, товарів або послуг релігійним організаціям;
- проведення для виборців безкоштовних лотерей, в яких можна виграти цінні призи або навіть грошову винагороду;
- розповсюдження серед виборців продуктових наборів та/або пригощання готовими стравами, проведення сімейних пікніків (спостерігачі в різних регіонах відзначили популярність акцій з пригощання виборців борщем за «рецептами» кандидатів);

- організація дитячих свят, спортивних змагань, змагань з рибної ловлі, конкурсів, фестивалів тощо;
- закупівля для виборців будівельних матеріалів та проведення ремонтних робіт, у тому числі ремонти місцевих доріг;
- встановлення на замовлення виборців нових поштових скриньок, вручення велосипедів листоношам;
- встановлення дитячих та спортивних майданчиків. Зазначимо, що така форма «агітації» є однією з найбільш розповсюджених;
- надання транспортних послуг, зокрема для перевезення виборців до туристичних центрів, місць відпочинку та до виборчих діляниць;
- надання різноманітних безкоштовних або пільгових послуг підприємствами та організаціями, які пов'язані із кандидатами;
- сприяння у працевлаштуванні або вступу до вищих навчальних закладів;
- безоплатне надання туристичних послуг. Для прикладу, кандидаткою від партії був оголошений конкурс для дітей до 16 років, переможці якого можуть отримати тижневу морську подорож для всієї родини, а всі інші учасники – заохочувальні призи. На вебресурсах кандидатки також повідомлялось, що 40 малозахищених сімей можуть отримати сертифікати на безкоштовний відпочинок на морі;
- проведення для виборців концертів за участі зірок естради, музичних фестивалів тощо [92; 260].

У нашій роботі ми пропонуємо здійснити класифікацію предмета підкупу виборця, учасника референдуму *за характером виявлення*:

- неправомірна вигода майнового характеру: грошові кошти та інші матеріальні цінності;
- неправомірна вигода немайнового характеру: переваги, пільги, послуги, цінні папери, кредити, лотереї та інші нематеріальні активи;

– неправомірна вигода змішаного характеру, коли частина такої вигоди пропонується у вигляді грошових коштів, а інша частина – у вигляді надання послуги, пільги тощо.

Необхідно зазначити, що саме надання товарів та послуг, як предмета злочинного посягання досліджуваних злочинів, більшою мірою виявляло кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики. Так, кандидати на виборах часто надавали потенційним виборцям ті товари та послуги, які були пов'язані з діяльністю підприємств, установ та організацій, що їм належали (або які вони очолювали). Відтак, можливо відстежити взаємозв'язок між предметом, суб'єктом та способом вчинення підкупу виборця, учасника референдуму.

У цьому сенсі ми цілком солідарні з О. В. Кубаревою у тому, що предмет виборчих злочинів безумовно істотно пов'язаний з іншими елементами криміналістичної характеристики. Властивості зазначених предметів, особливості їх обігу, зберігання та використання детермінують способи посягань і відповідні наслідки злочину [132].

Отже, криміналістична значущість видів предмета підкупу виборця, учасника референдуму полягає насамперед у тому, що він є носієм доказової інформації. Відтак, для повного й усебічного дослідження слідів отримання виборцем неправомірної вигоди слідчому необхідно сконцентрувати увагу на виявленні, вилученні, огляді та дослідженні предмета даного злочину, а також правильному використанні у процесі доказування отриманої інформації.

Важливим елементом криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму, безумовно, є *обстановка вчинення злочину*. Хотілося б звернути увагу на те, що деякі науковці ототожнюють даний елемент криміналістичної характеристики зі слідовою картиною злочину, яку розглядають як частину матеріального середовища, що містить крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні відносини між ними тощо [132, с. 81].

На нашу думку, таке розуміння є не зовсім коректним. Безумовно, слідова картина злочину виявляє зв'язок і з обстановкою події, і з суб'єктом та способами вчинення злочину, однак не є тотожною з ними. У криміналістиці під обстановкою події злочину прийнято вважати цілісну систему, що являє собою матеріальне середовище розслідуваної події, її просторово-часовий, природно-кліматичний й інший речовий континуум [126, с. 42]. У цьому сенсі нам імпонує думка О. І. Дикуніна, який вважає, що слідова картина відображає всю суму обставин досліджуваної події, що належать до предмета доказування, і представляють сукупний слід цієї події. Отже, матеріальна обстановка є потенційним слідоносієм, а слідова картина – виділеною в матеріальній обстановці цілісною системою джерел актуальної криміналістичної інформації [81, с. 102].

Реалізація різних етапів підкупу виборця, учасника референдуму неминує призводить до утворення різноманітних матеріальних змін у навколишньому середовищі, які у криміналістиці називають слідами злочину. Такі сліди виступають результатом відображення минулих подій, поданого у сьогоденні, що складає криміналістично значущу інформацію для пізнання важливих деталей події злочину. Отже ми пропонуємо розглядати сліди вчинення підкупу виборця, учасника референдуму як будь-які відомості про вчинений злочин, що можуть слугувати цілям та задачам його успішного розслідування. Водночас аналізувати слідову картину даного злочину ми пропонуємо як складову обстановки його вчинення, адже вважаємо, що відображення злочинної діяльності суб'єкта утворюються саме у просторово-часових межах, які характеризують обстановку вчинення злочину.

Аналіз кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму дозволив виділити декілька груп джерел доказової інформації (слідів), які є найпоширенішими під час вчинення таких злочинів. Безумовно, найчастіше в якості носіїв слідів таких злочинів виступають грошові кошти, що передавалися виборцям в якості неправомірної вигоди (69,3 %) [250]. Примітно, що у даному випадку кошти є одночасно предметом, знаряддям вчинення та

мають ознаки слідів злочину, що вкотре демонструє кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики.

Важливе значення для розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, безумовно, мають ідеальні сліди у вигляді показань свідків.

Значущим джерелом криміналістично значущої інформації у таких провадженнях, безумовно, є різного роду документи. Перш за все йдеться про ті, що безпосередньо пов'язані з організацією виборчого процесу: офіційні (бюлетені, відкріпні посвідчення, заяви, списки виборців тощо) (57,8 %) та неофіційні (рукописні записи про виборців, їхні контактні дані, кількість наданих їм коштів та ін.) (30,4 %); а також ті, що відображають рух грошових коштів та інших матеріальних цінностей від надавача неправомірної вигоди до виборця (юридичної особи) (51,6 %) (додаток А). До цієї групи також можна віднести документальні джерела, що містять інформацію про підготовку до вчинення даного злочину (наприклад, списки та паспортні дані виборців, які виявили готовність віддати свій голос за певного кандидата), а також документи, що посвідчують особу (паспорти, ID картки тощо).

Розглядаючи дану групу джерел доказової інформації, що містять сліди злочину, у таких провадженнях, хотілося б окремо зупинитися на агітаційних матеріалах. Відповідно до чинного законодавства, використання під час передвиборної агітації товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії, за умови, що їхня вартість не перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати, є допустимим. Втім, така продукція також може виступати в якості носія слідів підкупу виборця, учасника референдуму. Наприклад, на ній можуть розміщуватись якісь записи, що відображають відомості про підготовку до злочину, чи інші важливі для розслідування дані (прізвища, коди, суми коштів, номери телефонів чи рахунків тощо).

Приклад. 21.07.2019 р. до Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області надійшло повідомлення про те, що в смт. Козелець та Козелецькому районі біля територіальних виборчих дільниць здійснюється підкуп виборців. Із показань свідка випливало, що виборці перед голосуванням

підходили до осіб із бейджами «волонтер» та повідомляли їм код з брошури «Запрошення на вибори», який останні вносили у планшет.

ОСОБА_1, який був задіяний в якості волонтера від громадської організації «Прозора політика», добровільно видав договір на 1 аркуші про надання послуг на волонтерських засадах та брошуру на 1 аркуші з написом «Запрошення на вибори», яка містить п'ятизначний код – 29854 і на зворотній стороні рукописний текст, виконаний барвником синього кольору.

Вилучений договір та брошура мають значення речових доказів по кримінальному провадженню так як були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [253].

Останній приклад засвідчує у тому числі взаємозалежність між слідовою картиною злочину з особливостями способу його вчинення і знаряддями, що використовувались.

Важливим джерелом слідів вчинення досліджуваних злочинів є електронні накопичувачі інформації: флеш-носії, мобільні телефони, планшети, комп'ютери тощо (14,1 %).

Приклад. Під час досудового розслідування встановлено, що у 2018 році ОСОБА_2 створив стійке ієрархічне об'єднання – злочинну організацію за принципом «піраміди»: керівник штабу виборчого округу - керівник сектору - старший виборчої дільниці - спостерігач - агітатор - прихильник (фактично виборець).

Учасники злочинної організації планували та координували свої дії з єдиною метою – підкуп виборців та фальсифікація результатів виборів Президента України 2019 року.

Під час досудового розслідування встановлено, що вказана група осіб з метою отримання грошових коштів для подальшого підкупу виборців вступили у злочинну змову зі службовими особами ДФС України та ГУ НП України, налагодили систему виведення грошових коштів, отриманих злочинним шляхом,

з метою їх подальшого використання для масового підкупу виборців та фальсифікації результатів голосування 31.03.2019 р. у всіх областях України.

21.02.2019 р. відповідно до ухвали Печерського районного суду м. Києва, проведено обшук в квартирі за місцем проживання одного з організаторів злочинного угруповання, під час якого було виявлено та вилучено наступні предмети: флеш-носій «Transcend» 1 Gb; флеш-носій «Atlanfa» 16 Gb.

Слідчий вказує, що у слідства є підстави вважати, що у вказаних пристроях може зберігатись інформація, яка у подальшому буде використана як доказ у провадженні [257].

Носіями криміналістично значущої інформації про злочини, що вивчаються, часто виступають також комп'ютерна техніка та засоби мобільного зв'язку (34,7 %), що містять фотографії, відеозаписи, повідомлення у мобільних додатках; накопичувачі флеш пам'яті, жорсткі диски, переносні носії інформації, на яких можуть зберігатися документи в електронному вигляді щодо незаконної діяльності осіб, відомості про сеанси мобільного зв'язку, тощо. Так, ми вже згадували у попередньому підрозділі нашого дослідження про те, що в якості доказу «правильного» голосування виборці повинні були надавати фотографії виборчих бюлетенів. Крім того, часто здійснювалось фотографування самих підкуплених виборців для того, щоб у подальшому їх могли упізнати на відповідних виборчих дільницях.

Зустрічі учасників підкупу виборця, учасника референдуму часто відбуваються у громадських місцях (на вулиці та приміщеннях), де встановлені камери відеоспостереження. Відтак, джерелами доказової інформації у таких випадках виступають відповідні відеозаписи.

Приклад. 05 лютого 2019 року до Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області надійшло анонімне повідомлення про те, що в ресторані «ІНФОРМАЦІЯ_1» здійснюється підкуп виборців. За вказаним фактом до ЄРДР були внесені відомості за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК України. Досудовим розслідуванням встановлено, що в приміщенні ресторану «ІНФОРМАЦІЯ_1» та зовні на будівлі ресторану

розташовані камери відеоспостереження, які на момент вчинення правопорушення проводили відеофіксацію. Дані відеозаписи самі по собі або в сукупності з іншими доказами мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні [252].

Варто звернути увагу на те, що у даному випадку слідова картина злочину виявляє зв'язок із *місцем* його вчинення, до аналізу якого пропонуємо перейти далі.

Результати аналізу практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму свідчать про те, що найчастіше місцем вчинення таких злочинів є приміщення територіальних виборчих дільниць та прилегла до них територія, а також приміщення установ, підприємств та організацій, де відбуваються збори громадян у рамках проведення передвиборної агітації (45,6 %). Йдеться, зокрема, про навчальні заклади (додаток Г), приміщення районних державних адміністрацій, міських та селищних рад, офіси виборчих штабів кандидатів, будинки культури, заклади охорони здоров'я, бібліотеки тощо. У помешканнях виборців (квартири, будинки, кімнати студентських гуртожитків) підкуп вчинявся у 45,6 % випадків, у громадських місцях (двори житлових будинків, поштові відділення, заклади громадського харчування, релігійні споруди) – у 45,6 %, в автомобілях – 34,4 %. Варто акцентувати на зв'язку місця вчинення злочину з етапами його реалізації, які характеризують спосіб вчинення. Так, пропозиція неправомірної вигоди та прийняття такої пропозиції можуть здійснюватись за місцем проживання виборця під час агітаційних заходів, а безпосередня передача неправомірної вигоди – біля виборчої дільниці після голосування. При цьому інколи мало місце переміщення учасників злочину на досить значні відстані, про що свідчить наступний приклад.

Приклад. Обвинувачені особи з початку вересня 2014 року по 25.10.2014 р. в м. Черкаси з метою підкупу виборців на виборах народних депутатів Верховної Ради України, проведення яких призначено на 26.10.2014 р., вступили в попередню змову і визначили кількість осіб (біля 150-ти) з числа мешканців Черкаської області, яких можливо відправити в Одеську область для участі в

голосуванні за грошову винагороду. У подальшому вони винайняли автобуси і транспортували підкуплених виборців до відповідної виборчої дільниці [45].

Час вчинення підкупу виборця, учасника референдуму також виявляє зв'язок зі способом вчинення даного злочину та етапами реалізації злочинного умислу. Так, дії, спрямовані на підготовку до вчинення злочину (підшукування пособників та джерел фінансування, планування тощо), а також обіцянка, пропозиція неправомірної вигоди виборцям може здійснюватись задовго до початку виборчих перегонів, а безпосередня передача такої вигоди може мати місце як до, так і після виборів. Крім того, ми вже зазначали про те, що часто підкуплені виборці отримують винагороду у два етапи: частину – до, решту – після голосування.

Втім обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 160 КК України, є період проведення передвиборної агітації (агітації референдуму). Відповідно до законодавства, передвиборна агітація розпочинається з дня, наступного за днем прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів [197; 196].

Висновки до розділу 1

1. На основі порівняння норм КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян, а також ураховуючи, що підкуп під час виборів до 2014 р. розглядався як один зі способів перешкоджання вільному волевиявленню громадян у цілому, зроблено висновок про те, що у криміналістичному аспекті зазначені кримінальні правопорушення виявляють аналогію з досліджуваним складом у таких елементах криміналістичної характеристики, як суб'єкт вчинення злочину, обстановка вчинення, слідова картина та ін. Водночас, дії, що характеризують спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму виявляють спільні

риси також з діями правопорушників під час вчинення різного роду підкупів (службовий, комерційний). Відтак наукові напрацювання з розслідування згаданих діянь можуть бути використані в межах представленого дослідження.

2. Аналіз наукового спадку щодо дослідження різних аспектів суспільних відносин, пов'язаних з організацією та проведенням виборів в Україні, засвідчив про суттєве поживлення даного напрямку наукових пошуків протягом останніх десятиліть, що збігається зі становленням демократичного устрою нашої держави у тому числі шляхом інтенсифікації виборчих процесів. Водночас, наукових розробок, окремо присвячених вивченню проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з реалізацією виборчого права, після оновлення законодавства не здійснювалось.

3. Виокремлення підкупу виборця, учасника референдуму у 2014 році в окремий склад у межах ст. 160 КК України та суттєве збільшення кількості таких порушень під час виборчих перегонів на тлі нагальної потреби практики у методичному забезпеченні їхнього розслідування зумовило видання різного роду посібників, пам'яток та інших матеріалів, які хоча і містили окремі настанови щодо розслідування підкупу під час виборів, втім, не мали наукового підґрунтя та носили, переважно, рекомендаційний характер.

4. Ураховуючи внесення законодавчих змін до ст. 160 КК України у липні 2020 р., які у тому числі вплинули на процесуальний статус слідчих органів під час розслідування таких злочинів, а також спираючись на результати опитування практичних працівників, визначено, що головними ускладненнями під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму є: недостатній досвід розслідування таких кримінальних правопорушень (30,5 %); прогалини у методико-криміналістичному забезпеченні розслідування таких діянь (36,9 %); небажання громадян (виборців) співпрацювати зі слідством через матеріальну зацікавленість (54,6 %); велика кількість та складність змісту нормативно-правових актів виборчого законодавства, а також часте внесення змін до них, а також до норм, що передбачають відповідальність за такі злочини (40 %); неможливість налагодити ефективну взаємодію з представниками виборчих

органів, кандидатами та їхніми представниками, спостерігачами від моніторингових громадських організацій та іншими учасниками виборчого процесу (41,7 %); необхідність використання спеціальних знань та залучення відповідних спеціалістів (12,6 %); протидія розслідуванню (у т.ч. з боку представників влади) (9,2 %), що взято до уваги при визначенні пріоритетних завдань дисертаційного дослідження.

5. Структура криміналістичної характеристики, як системи стійких та закономірних типових ознак певного виду кримінальних правопорушень, є динамічною та детермінується умовами практики їх розслідування. Узагальнення кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму, а також урахування наукових напрацювань зумовили включення до системи елементів криміналістичної характеристики даного виду злочинів наступних взаємопов'язаних елементів: 1) предмет злочинного посягання; 2) обстановка вчинення злочину; 3) особа злочинця; 4) спосіб вчинення злочину, що зумовлює виникнення відповідної слідової картини.

6. Найбільш небезпечним з точки зору можливого впливу на кінцевий результат волевиявлення громадян визнано спосіб підкупу виборців, пов'язаний з організацією «виборчих сіток». Ознаками даного способу є те, що виступаючи різновидом непрямого підкупу виборців та будучи пов'язаним здебільшого з незаконними формами здійснення передвиборної агітації, він носить масовий характер, що виявляється як у залученні значної кількості осіб (замовник, організатори, виконавці, наглядачі, агітатори, виборці та ін.), так і у значному територіальному поширенні. Реалізація даного способу відбувається поетапно та часто шляхом утворення тимчасового злочинного угруповання, що діє відповідно до заздалегідь виробленого плану, відзначається чітким розподілом ролей та багатоепізодністю злочинної діяльності.

7. Характеристики особи, що вчиняє підкуп виборця, учасника референдуму визначаються способом вчинення: особи, які пропонували, обіцяли або надавали неправомірну вигоду (вчиняли активний підкуп), зазвичай, причетні до організації та проведення виборів (члени виборчих комісій, офіційні

та неофіційні спостерігачі, представники виборчої штабів кандидатів та ін.), особи, які приймали пропозицію, обіцянку або одержували неправомірну вигоду (виборці, суб'єкти пасивного підкупу) – як правило, представники найбільш вразливих верств населення з низьким рівнем матеріального забезпечення (пенсіонери, студенти, інваліди, жінки у відпустці по догляду за дитиною, працівники з низьким рівнем оплати праці та ін.).

8. Найчастіше в якості предмета таких злочинів виступають грошові кошти (67,5 %); питома вага інших матеріальних цінностей склала 23,2 %; роботи, послуги, пільги, переваги тощо надавались в якості неправомірної вигоди мали місце у 11,2 % випадків.

Час вчинення підкупу виборця, учасника референдуму виявляє зв'язок з етапами реалізації злочинного умислу: дії, спрямовані на підготовку до вчинення злочину, а також обіцянка, пропозиція неправомірної вигоди виборцям може здійснюватись до початку виборчих перегонів, а безпосередня передача такої вигоди можлива до, у день та після виборів. Крім того, неправимірна вигода у таких кримінальних правопорушеннях передається зазвичай у два етапи: частина – до, решта – після голосування.

Місцем вчинення підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше є приміщення територіальних виборчих дільниць та прилегла до них територія, приміщення, де проводиться передвиборна агітація (45,6 %).

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню, слідчі ситуації та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

Вихідним моментом початку розслідування зазвичай визначають отримання слідчим матеріалів, що містять інформацію про подію з ознаками кримінального правопорушення. Однак початковий етап досудового розслідування не є тотожним внесенню відомостей про вчинений злочин до ЄРДР, а характеризується здійсненням широкого комплексу криміналістичних методів і засобів розкриття кримінального правопорушення, організаційних та слідчих дій, а також оперативно-розшукових заходів. Він містить систему дій і рішень, метою яких є з'ясування обставин реальної події та встановлення в ній ознак злочину, а також ступеню достовірності отриманої інформації. При цьому, основним критерієм оцінки готовності матеріалів для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР є наявність у них достатніх даних, що безпосередньо вказують на ознаки конкретного складу злочину.

Структуру початкового етапу розслідування складають: здійснення заходів, спрямованих на перевірку первинної інформації до початку кримінального провадження; слідчі дії, спрямування та послідовність яких визначаються початковою ситуацією розслідування; оперативно-розшукові заходи, спрямовані на вирішення завдань даного етапу та проводяться паралельно із процесуальною діяльністю слідчого.

Вкрай важливим елементом структури окремої криміналістичної методики, що характеризує початковий етап розслідування злочину є обставини, які підлягають встановленню на його початковому етапі. У цьому сенсі цілком слушно зауважує В. В. Колесніков, що знання предмета доказування дозволяє

слідчому чи працівнику органу дізнання швидко і правильно спланувати та цілеспрямовано провести розслідування [114, с. 48].

У КПК України (ч. 1. ст. 91) визначені обставини, що підлягають доказуванню, загальні для всіх злочинів. Водночас очевидно, що процес збирання, перевірки та оцінки доказів щодо конкретного виду злочинів завжди вирізняється певною специфікою. З огляду на зазначене, у криміналістичних дослідженнях окрему увагу приділяють визначенню кола обставин, що підлягають встановленню з урахуванням таких особливостей. Відмітимо, що такі дослідження не спростовують універсальний характер норми КПК України, а мають на меті лише розширення можливостей доказування, конкретизацію та уточнення згаданих загальних положень.

Відтак справедливою уявляється думка О. В. Кубаревої про те, що не зважаючи на індивідуальність кожного злочину за обстановкою, способами, учасниками та іншими обставинами, практика розслідування та судового розгляду дозволяє виділити типові, характерні для окремої категорії справ обставини, що підлягають встановленню. У справах про злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права, обставинами, що підлягають встановленню, є, насамперед, спосіб підготовки, вчинення та приховання злочину, який допомагає встановити найістотніші характеристики всіх елементів складу злочину, а також коло обставин, що входять у предмет доказування.

Як свідчить практика, стверджує вчена, у злочинах проти виборчих прав, залежно від способу їх учинення, підлягають встановленню обставини, за яких було здійснено перешкоджання реалізації виборчого права або реалізації іншими учасниками виборчого процесу наданих їм повноважень діяльності шляхом підкупу, обману, застосування насильства тощо; наявність слідів матеріальної чи інтелектуальної підробки виборчих документів; відповідність діяльності суб'єктів виборчого процесу вимогам чинних нормативно-правових актів; учасники злочинної діяльності, роль та місце кожного з них [132, с. 91, 92].

Отже пропонуємо зупинитись на кожному з положень ст. 91 КПК України, максимально адаптуючи їх до потреб розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

Під подією злочину розуміють не лише факт вчинення діяння, закріпленого законом як кримінально протиправне, але й об'єктивні ознаки вчинення такого діяння, що дозволяють визначати його, по-перше, як об'єктивну реальність; по-друге, як сукупність певних взаємопов'язаних і взаємозумовлених дій, а по-третє – як конкретний злочин з усіма ознаками, відповідальність за який зафіксована відповідною нормою КК України.

Службова особа, у розпорядженні якої знаходиться вихідна інформація, на основі аналізу виокремлює у ній дві групи відомостей: про обставини злочинної події (місце, час, учасники тощо); про джерела та носії інформації [125, с. 384].

Аналіз кримінальних проваджень та результати опитування практичних працівників дозволили виділити основні джерела надходження інформації про вчинення злочинів, передбачених ст. 160 КК України:

- заяви (повідомлення) громадян (членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів, виборців, уповноважених осіб кандидатів, політичних партій (блоків), представників громадських організацій (волонтерів), які на добровільних засадах здійснюють контролюючі функції та ін.), які можуть надходити шляхом особистого звернення до правоохоронних органів, поштою або телефоном – 68,9 %; анонімні повідомлення – 37,3 %;

- матеріали звернень до ЦВК (територіальних виборчих органів) від суб'єктів виборчого процесу, проведення референдуму щодо фактів підкупу виборців, учасників референдуму – 16,3 %;

- матеріали, отримані внаслідок проведення у встановленому законом порядку оперативно-розшукових заходів – 15,1 %;

- матеріали, виділені з інших кримінальних проваджень – 4,4 %;

- повідомлення (публікації, виступи) у засобах масової інформації та Інтернет-виданнях – 38,0 % (додаток А).

Приклад 1. У поліцію звернувся представник однієї з суспільних організацій, яка виступала в якості офіційного спостерігача на позачергових парламентських виборах. Заявник повідомив, що під час соціологічного опитування громадян у м. Чоп, до нього підійшов невідомий чоловік, передав списки з прізвищами осіб та зазначив про те, що це ті виборці, які прийняли пропозицію проголосувати за певного кандидата за грошову винагороду [191].

Приклад 2. О 13.04 годині 05 лютого 2019 р. до Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області надійшло анонімне повідомлення про те, що в ресторані «ІНФОРМАЦІЯ_1», розташованому за АДРЕСА_1 здійснюється підкуп виборців. За вказаним фактом до ЄРДР були внесені відомості за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК України [252].

Таким чином, узагальнення виявлених джерел надходження інформації про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму надало можливість умовно виділити їхні дві основні групи:

1) особи: від яких безпосередньо надійшла первинна інформація (виборці, члени виборчих комісій, офіційні спостерігачі та інші особи, які є учасниками виборчих правовідносин та/або зацікавлені в результатах виборчих перегонів); які стали свідками злочину та можуть підтвердити, спростувати або уточнити первинну інформацію;

2) документи: що стосуються виборчого процесу, матеріали інших проваджень, публікації у ЗМІ тощо.

Вкрай важливим на даному етапі уявляється проведення ефективної дослідчої перевірки інформації про злочини, що вивчаються. Проведення такої перевірки надасть можливість одразу визначити предмети і документи, що матимуть доказове значення у провадженні та підлягають негайному вилученню, а також визначити послідовність першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [214, с. 35]. Щоправда, зазначає С. С. Чернявський, переважна більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, документується саме в рамках кримінального

провадження у ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій [275, с. 226]. Однак варто нагадати, що реалізація таких дій неможлива під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму за ч. 1 ст. 160 КК України, виходячи з санкції даної норми [66, с. 144].

Особливого значення перевірка первинної інформації про вчинення досліджуваних злочинів набуває з огляду на те, що під час виборчих перегонів окремі кандидати та їхні представники, вдаючись до незаконних методів проведення передвиборної агітації, можуть цілеспрямовано розповсюджувати хибні відомості про здійснення підкупу виборців їхніми політичними опонентами.

Діяльність щодо оцінки та дослідження матеріалів про вчинений (або такий, що готується) злочин, включає оперативно-розшуковий та кримінально-процесуальний напрямки. При цьому, у науковому середовищі існує думка про те, що проблеми розгляду первинних матеріалів та відкриття кримінального провадження вивчаються у рамках досліджень кримінального процесу і не належать до методики розслідування та криміналістики [83, с. 3]. На нашу думку, вирішення цього питання є комплексним і ні в якому разі не передбачає встановлення чіткого розмежування. Однозначно, що встановлення достатності наявних даних для відкриття кримінального провадження та проведення їх перевірки стосується кримінального процесу. Водночас, наявні вихідні дані є об'єктом у тому числі специфічної криміналістичної оцінки з точки зору слідчих ситуацій та версій, що виникли на початковому етапі розслідування.

Отже перевірка первинної інформації про злочини відбувається у двох основних напрямках відповідно до вищезазначених джерел надходження інформації і полягає, передусім, у отриманні роз'яснень від осіб, які її надали або інших осіб, які можуть підтвердити, спростувати або уточнити вихідні дані. Такими особами, як правило, є представники (спостерігачі) громадських організацій, які здійснюють громадський контроль у сфері виборів (ОПОРА, Комітет виборців України тощо), а також суб'єкти виборчого процесу (виборці, кандидати у виборні посади та їхні представники тощо).

Зокрема, приймаючи заяву (повідомлення) про здійснення підкупу виборця, учасника референдуму, необхідно ретельно з'ясувати: кому, де, за яких обставин та за які саме дії (бездіяльність) передавалася неправомірна вигода; у який спосіб (в якій формі) відбувалася така передача; дані щодо особи, яка пропонувала, обіцяла чи надавала неправомірну вигоду виборцю, учаснику референдуму; характеристики предмету неправомірної вигоди (вартість послуг, розмір грошових коштів тощо); які докази (документи, звуко- або відеозапис, показання інших осіб) заявник може пред'явити для підтвердження факту підкупу; які умови висувалися до виборця, учасника референдуму для отримання неправомірної вигоди; чи відомо заявникові про інші факти підкупу за участі зазначених у заяві суб'єктів; з яких мотивів заявник звернувся до правоохоронних органів та чи погоджується надалі співпрацювати зі слідством та інші необхідні відомості залежно від особливостей конкретного провадження.

Крім того, під час розгляду матеріалів з метою встановлення в діях особи наявності чи відсутності ознак прямого або непрямого підкупу виборців, необхідно враховувати наступні обставини:

- час та місце вчинення дій, про які йдеться у заяві (повідомленні) особи (публічне (площа, майдан, частина вулиці, тощо) чи не публічне місце (за адресою проживання виборця чи тимчасового його перебування);

- у разі якщо протиправні, на думку заявника, дії відбувалися під час проведення публічного заходу, встановити мету та особливості проведення такої акції (зустріч кандидата чи його представників з виборцями, проведення благодійної акції чи публічного надання матеріальної підтримки малозабезпеченим із використанням партійної символіки чи агітаційної продукції);

- наявність або відсутність з боку представників кандидатів, агітаторів активних дій (публічні заклики до голосування за партію чи кандидата, надання матеріального заохочення чи пропозиції такого заохочення після голосування, тощо);

– вартість товарів, які містять партійну символіку або атрибути конкретного кандидата [4, с. 43].

Відтак особливої ваги під час з'ясування всіх обставин події підкупу виборця, учасника референдуму набуває дослідження і встановлення, чи мали місце заклики або пропозиції голосувати за або не голосувати за конкретного кандидата або згадування його імені [204].

Інший напрям роботи слідчого щодо оцінки вихідних даних полягає у роботі з документами, які у досліджуваних провадженнях виступають вкрай важливим джерелом доказової інформації.

Аналіз кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму дозволив здійснити класифікацію документальних джерел інформації, що містять криміналістично значущу інформацію під час розслідування даного виду злочинів за змістом (додаток Ж):

документи, які містять фактичні дані і відомості про грошові кошти або майно, які були предметом неправомірної вигоди:

а) офіційні (фінансові звіти щодо використання коштів виборчих фондів для моніторингу фінансових витрат кандидатів у виборні посади; документи фінансової чи бухгалтерської звітності, певні цивільні та господарські договори, які свідчать про факт одержання підприємствами, установами, організаціями неправомірної вигоди; банківські документи про рух коштів на рахунках підприємствам, установам, організаціям, які одержували неправомірну вигоду; розрахункові документи, касові ордери, товарні ярлики; документи, що відображають (підтверджують) виконання певних фінансово-господарських операцій; накази, розпорядження, постанови, ухвали, інші документи службової діяльності, які видавалися службовою особою за одержання неправомірної вигоди тощо);

б) неофіційні (записи в зошитах, на аркушах паперу, у записниках, настільних календарях тощо, у яких можуть бути відображені відомості про реальний обсяг розданих, грошових коштів, продукції і наданих послуг; кількість товару, який фактично має бути переданий на підприємства,

організації; фактичну чисельність осіб, які задіяні на агітаційну програму та розмір виплачуваної їм заробітної плати, розписки про отримання коштів тощо);

документи, які містять відомості, що відображають різні етапи підготовки та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму:

а) які безпосередньо стосуються виборчого процесу (бюлетені для голосування (їхні фотозображення), відкріпні посвідчення, заяви та списки виборців, списки членів виборчої комісії, протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів або їх копії, списки спостерігачів та довірених осіб кандидатів на виборчій дільниці, листівки, плакати та інші друковані агітаційні матеріали, акти про порушення виборчого законодавства та ін.);

б) інші документи (договори про надання послуг на волонтерських засадах; «договори», що укладаються з виборцями щодо зобов'язання голосувати або не голосувати за певного кандидата; неофіційні списки виборців з адресами, телефонами та паспортними даними на ввіреній агітаторам території; документи (їхні ксерокопії та фотозображення), що посвідчують особу виборця (паспорти, військові квитки, тимчасове посвідчення громадянина України, картка (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора) тощо [69, с. 93].

Приклад 1. До Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області надійшло повідомлення від гр. ОСОБА_3, про те, що в смт. Козелець та Козелецькому районі біля територіальних виборчих дільниць невстановленими особами, які знаходяться в ятках з надписом громадська організація «Прозора політика» здійснюється підкуп виборців.

За вказаним фактом 21.07.2019 р. слідчим відділенням Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області були внесені відомості до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України.

ОСОБА_1, який був задіяний в якості волонтера від громадської організації «Прозора політика» добровільно видав договір про надання послуг на волонтерських засадах, який укладений 11.07.2019 р. між останнім та

громадською організацією «Прозора політика», і брошуру з написом «Запрошення на вибори», яка містить п'ятизначний код – 29854, який використовувався виборцями для отримання неправомірної вигоди.

Вилучений договір та брошура визнані речовими доказами у кримінальному провадженні [253].

Приклад 2. До Великоберезнянського ВП надійшли заяви ОСОБА_1 та ОСОБА_2 щодо організації 21 липня 2019 р. невстановленими особами можливого підкупу виборців на ДВК №210044 смт. Великий Березний. Дане кримінальне правопорушення 24 липня 2019 року внесено до ЄРДР, правова кваліфікація правопорушення – ч. 2 ст. 160 КК України. При цьому встановлено, що 21 липня 2019 р. у день проведення виборів кандидатів у народні депутати України, член виборчої комісії з вищезазначеної ДВК ОСОБА_3, здійснювала записи на окремому аркуші з невідомим текстом, і можливо тим самим за попередньою змовою із невстановленими особами могла здійснювати фіксацію виборців, тобто громадян які проголосували, і які у подальшому могли отримати грошову винагороду, за свій голос [248].

Своєчасний початок кримінального провадження є необхідною передумовою ефективного та успішного розслідування будь-якого злочину, а особливої ваги набуває щодо досліджуваної нами категорії кримінально караних діянь. Виборчий процес триває лише протягом чітко встановлених законом термінів, що надає виборам тимчасового і періодичного характеру. Нагадаємо, що для кваліфікації неправомірних дій за ч. 3 ст. 160 КК України обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є період проведення передвиборної агітації (агітації референдуму). З огляду на зазначене, рішення про початок кримінального провадження має прийматись негайно для запобігання знищенню носіїв кримінально значущої інформації. Водночас таке рішення має бути достатньо виваженим, обґрунтованим та прийматися лише після ретельного вивчення матеріалів дослідчої перевірки, а також вивчення відповідних положень нормативно-правових актів, що урегульовують виборчі правовідносини.

Особливої уваги у контексті питання, що розглядається, потребує точне встановлення розміру неправомірної вигоди, що є предметом підкупу виборця, учасника референдуму. Як свідчать результати вивчення слідчо-судової практики, дане питання часто є вкрай актуальним для вірної кваліфікації протиправних дій та прийняття справедливого рішення на етапі судового розгляду [245, с. 126].

Нагадаємо, що відповідно до примітки до ст. 160 КК України під неправомірною вигодою слід розуміти продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби, незалежно від їх вартості, а також грошові кошти, товари (крім матеріалів агітації, визначених законом), послуги, роботи, пільги, переваги, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети, інші матеріальні та нематеріальні активи, вартість яких перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, які на безоплатних або на інших пільгових умовах пропонуються, обіцяються, надаються кандидатам, виборцям, учасникам референдуму або членам виборчої комісії, комісії з референдуму чи одержуються зазначеними особами [128].

Відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, яка дорівнює 50 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб встановлений ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» [200] і становить з 1 січня 2020 року – 2189 грн., відповідно розмір податкової соціальної пільги складає 1094 грн. 50 коп. Відтак, вартість зазначених у примітці до ст. 160 КК України товарів, послуг, робіт, пільг, переваг, подарункових сертифікатів, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних та нематеріальних активів становить 65 грн. 67 коп.

Як показав аналіз судової практики, мінімальний розмір неправомірної вигоди, що пропонувався громадянам України на останніх виборах становив

близько 500 грн. (Додаток В). При цьому суми, які отримували так звані «агітатори» були значно більшими.

Приклад. Діючи за попередньою змовою з невстановленою особою, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, ОСОБА_1 за вказівкою цієї особи, згідно заздалегідь визначеного плану та своєї ролі агітатора до схиляння мешканців м. Подільськ віддати свій голос за конкретного кандидата, діючи умисно, з корисливих мотивів, вчинила дії направлені на підкуп виборців, які полягали в підшукуванні осіб, згодних за винагороду проголосувати за конкретного кандидата в народні депутати від 137 одномандатного виборчого округу, на позачергових виборах до Верховної Ради України 21 липня 2019 року. З цією метою ОСОБА_1 склала список осіб, яких особисто знає та які, на її переконання, готові були віддати свій голос за конкретного кандидата, за заздалегідь обумовлену грошову винагороду у сумі від 500 до 1000 грн.

14.06.2019 р. ОСОБА_1, реалізуючи свій злочинний намір, спрямований на підкуп виборців, передала список вищевказаних виборців, у кількості 16 осіб, при особистій зустрічі невідомій особі, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження та отримала від неї грошові кошти в сумі 16000 грн., які мали надаватись виборцям за їхні голоси на користь конкретного кандидата, з розрахунком по 1000 грн., на одного виборця та грошову винагороду у розмірі 3000 грн. у якості власної винагороди за виконання зазначених дій [45].

Важливим елементом діяльності слідчого на початковому етапі розслідування є аналіз слідчої ситуації, що склалася відповідно до отриманої інформації та побудова відповідних версій. Ю. О. Андрейко цілком слушно зауважує про те, що саме версії визначають обставини, які підлягають встановленню [7].

Ми пропонуємо класифікацію типових слідчих ситуацій, що утворюються на початковому етапі розслідування злочинів, передбачених ст. 160 КК України:

залежно від етапів реалізації злочинного умислу:

а) отримана інформація про пропозицію (обіцянку) неправомірної вигоди виборцям, надійшла заява про її можливе майбутнє надання;

б) учасники злочину затримані «на гарячому», у момент передачі предмета підкупу (як варіант – у зв'язку із заявою виборця про раніше отриману пропозицію такої вигоди);

в) надійшла інформація про вчинений у минулому підкуп виборців, учасників референдуму;

залежно від масштабів поширення підкупу виборців, учасників референдуму на певній територіальній ділянці:

а) надійшли окремі повідомлення про вчинення підкупу виборців;

б) у певному територіальному окрузі встановлено численні й систематично здійснювані факти підкупу виборців представниками певного кандидата (політичної сили), наявні звернення низки учасників виборчого процесу;

залежно від джерела надходження інформації про вчинення досліджуваного злочину:

а) заяви (повідомлення) громадян (учасників виборчого процесу, свідків та ін.);

б) матеріали, отримані внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів;

в) матеріали, виокремлені з інших кримінальних, проваджень;

г) повідомлення (публікації, виступи) у ЗМІ та Інтернеті.

Можлива також класифікація слідчих ситуацій за ступенем повноти та якості вихідної інформації, наявності конфліктної ситуації, особливостей способу вчинення злочину та іншими критеріями. На нашу думку, виокремлення типових слідчих ситуацій щодо конкретного виду злочину не може обмежуватись якимось окремим критерієм, а втілює їхній синтез, де кожен з показників проявляється більшою чи меншою мірою залежно від специфіки кримінального правопорушення. Головне призначення такої класифікації полягає, передусім, у визначенні алгоритму (комплексу) дій слідчого у ситуаціях, що в результаті дослідження практики розслідування злочину, виявились найбільш типовими. Тому ми цілком погоджуємось з думкою В. К. Лисиченка та О. В. Батюка про те, що типові слідчі ситуації є науковою

категорією, що розроблена на підставі вивчення слідчої практики, та виконують орієнтовно-методичну функцію [138].

Отже, виходячи з аналізу кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму та ураховуючи результати проведеного опитування, нами були виокремлені наступні найбільш типові слідчі ситуації, що зустрічаються на початковому етапі розслідування таких злочинів:

1) надійшла заява від громадянина або організації щодо конкретних суб'єктів, у діях яких містяться ознаки злочину, передбаченого ст. 160 КК України (53,0 %);

2) отримана інформація щодо вчинення підкупу виборців, учасників референдуму на певній виборчій дільниці, дані щодо конкретних виконавців відсутні (49,7 %);

3) учасники злочину затримані «на гарячому», у момент передачі предмета підкупу (21,2 %).

4) у певному територіальному окрузі встановлено численні й систематично здійснювані факти підкупу виборців, наявні звернення низки учасників виборчого процесу (15,0 %) (додаток А).

Виходячи із зазначених ситуацій можуть бути висунуті наступні версії:

- підкуп виборця, учасника референдуму дійсно мав місце;
- підкуп виборця, учасника референдуму не вчинявся, а заявник або добросовісно помиляється, або умисно здійснює наклеп на одного з учасників виборчих перегонів.

Перша з вищезгаданих ситуацій характеризується наявністю конкретної вихідної інформації щодо суб'єктів підкупу, місця, часу, предмету неправомірної вигоди та ін. Висунуті версії у таких випадках перевіряються, насамперед, шляхом ретельного допиту заявника. При цьому необхідно з'ясувати: звідки стало відомо про підкуп або підготовку до нього; за яких обставин (час, місце, спосіб) була реалізована домовленість про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; відомості про особу виборця, який прийняв пропозицію, обіцянку або одержав неправомірну вигоду за вчинення чи

невчинення будь-яких дій (яких саме), а також відомості щодо третьої особи, на користь якої виборець одержав неправомірну вигоду; відомості про особу, яка запропонувала, пообіцяла та надала неправомірну вигоду виборцю; час і місце безпосередньої передачі предмета неправомірної вигоди та хто був свідком цього; що стало предметом неправомірної вигоди (яка сума коштів чи інше майно, переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи); хто став ініціатором таких злочинних дій; чи передбачались і які саме засоби контролю за виконанням виборцем дій, за які він одержав неправомірну вигоду; що спонукало заявника повідомити про злочин тощо.

Крім того, якщо йдеться про здійснення передвиборної агітації (агітації референдуму) шляхом надання виборцям, учасникам референдуму, юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму, згадуванням імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах, або використанням зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах (ч. 3 ст. 160 КК України), встановленню підлягають час, місце, спосіб здійснення такої агітації; сума коштів, дані щодо товарів, робіт, послуг, які були використані для неправомірної передвиборної агітації, їхня вартість та джерело походження, а також чи не містять такі товари візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, і чи їхня вартість не перевищує розміру, встановленого законодавством; відомості щодо особи, яка надала неправомірну вигоду або надала безоплатно товари, роботи, послуги підприємству, установі, організації для здійснення неправомірної передвиборної агітації, мотиви її дій; відомості щодо підприємства, установи, організації та службової особи, яка одержала неправомірну вигоду для здійснення неправомірної передвиборної агітації; які дії фактично були вчинені особою, яка надала неправомірну вигоду, безоплатно товари, роботи, послуги, з метою контролю за здійсненням неправомірної передвиборної агітації на підприємстві, в установі, організації [30, с. 112, 113].

У кримінальних провадженнях за ч. 4 ст. 160 КК, на додаток до наведених обставин, залежно від особливостей події злочину необхідно встановити: факт повторності вчинення злочину; наявність попередньої змови групи осіб (час, місце, відомості щодо осіб, які попередньо домовилися про вчинення злочину, хто виступав ініціатором змови, розподіл ролей, хто які дії фактично вчинив та їхні мотиви тощо); вчинення злочину, передбаченого ч. 2 або 3 ст. 160 КК, членом виборчої комісії або комісії референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом або його довіреною особою, іншою особою на прохання кандидата або за дорученням кандидата або політичної партії, яка його висунула, уповноваженою особою політичної партії, представником організації політичної партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, а також офіційним спостерігачем [168, с. 386].

Система початкових слідчих дій у досліджуваній ситуації може складатися з:

допиту заявника, свідків та очевидців;

затримання особи після того як виборець (якщо він виступає у ролі заявника) вкаже на неї як на ту, що надала йому неправомірну вигоду, та її особистий обшук;

затримання виборців, на яких вкаже особа, яким в її присутності була надана неправомірною вигода, та їх особистий обшук;

огляд місця надання неправомірної вигоди виборцю для фіксування місця вчинення злочину;

огляд та вилучення предмету неправомірної вигоди, що був переданий виборцю, який заявив про підкуп виборців;

внесення відомостей до ЄРДР щодо вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК, затриманими виборцями, та об'єднання кримінальних проваджень на підставі положень ст. 217 КПК;

додатковий допит виборця, який заявив про злочин, для фіксування обставин надання йому неправомірної вигоди затриманою особою, а також відомих йому обставин надання неправомірної вигоди іншим виборцям;

повідомлення затриманим особам про підозру, допит їх в якості підозрюваних та обрання запобіжних заходів;

одночасний допит виборця, який заявив про підкуп виборців, та підозрюваного у випадках заперечення останнім факту надання неправомірної вигоди;

накладення арешту на вилучений предмет неправомірної вигоди та інші матеріальні об'єкти, які мають значення для кримінального провадження;

отримання зразків відбитків пальців рук підозрюваного;

призначення дактилоскопічної експертизи для підтвердження факту передачі предмету неправомірної вигоди підозрюваним;

повідомлення зміненої підозри особі з урахуванням одержаних доказів, вирішення питання про обрання йому запобіжного заходу [30, с. 113].

Дії слідчого щодо перевірки заяви про вчинення злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 160 КК, після внесення відомостей до ЄРДР можуть включати:

допит в якості свідка заявника про відомі йому обставини здійснення передвиборної агітації у заборонених законом формах;

тимчасовий доступ до мобільного телефону заявника за наявності в його пам'яті фотознімків, відеозаписів, які містять відомості про факти здійснення такої агітації;

тимчасовий доступ до речей, одержаних заявником на підприємстві (в установі, організації), наданих при здійсненні передвиборчої агітації;

обшук на підприємстві (установі, організації) з метою виявлення та вилучення бухгалтерських та інших документів щодо надання без законних на те підстав майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, грошових коштів, виконання робіт, надання товарів, а також грошових коштів у готівці та наданих товарів;

огляд приміщень підприємства (установи, організації) з метою фіксування результатів виконання як незаконної передвиборної агітації робіт, надання послуг, переваг, пільг;

накладення арешту на вилучені матеріальні об'єкти;

допити в якості свідків співробітників підприємства (установи, організації) щодо обставин здійснення забороненої законом передвиборної агітації;

здійснення тимчасового доступу до документів юридичної особи, фізичної особи – підприємця, у яких відображене проведення ними робіт, надання товарів, послуг, а за наявності підстав замість цього для вилучення даних документів може бути проведений обшук;

допити в якості свідків керівників, співробітників юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, щодо надання підприємству (установі, організації) товарів, послуг, виконання робіт, тощо, якщо не має підстав для підозри їх у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 160 КК;

призначення бухгалтерської експертизи з метою встановлення порушень на підприємстві (установі, організації) у обліку наданих переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, грошових коштів, виконання робіт, а за необхідності експертиз, проведенням яких можна здійснити оцінку вартості майна, виконаних робіт, нематеріальних активів, тощо (товарознавчу, оціночно-будівельну, об'єктів інтелектуальної власності, тощо);

проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи, яка надала неправомірну вигоду підприємству (установі, організації), безоплатно товари, роботи, послуги при здійсненні передвиборної агітації, а також у приміщеннях де розташовані виборчий штаб, у складських приміщеннях з метою вилучення документів, інших матеріальних об'єктів, які мають значення для кримінального провадження;

повідомлення про підозру особі, яка вчинила дії, кримінальна відповідальність за які передбачена у ч. 3 ст. 160 КК України, обрання їй запобіжного заходу та допит в якості підозрюваної [30, с. 115].

Друга слідча ситуація, коли наявні дані про вчинення підкупу виборців, учасників референдуму на певній виборчій дільниці за відсутності чіткої інформації щодо конкретних суб'єктів вчинення злочину, убачається досить ускладненою з огляду на суттєво обмежений обсяг вихідної інформації.

Наприклад, у ЗМІ повідомляється про масштабний підкуп виборців представниками однієї з політичних сил, що бере участь у виборчих перегонах.

У даній ситуації дії слідчого максимально спрямовані на встановлення конкретних учасників події, для чого знову ж таки проводиться детальне відпрацювання джерела походження первинної інформації. Зокрема, необхідно дізнатися про всі найдрібніші подробиці, що характеризують обставини та ймовірних учасників злочинної події, з'ясувати можливу наявність документального підтвердження або фото- чи відеофіксації прийняття пропозиції або передачі неправомірної вигоди виборцями, учасниками референдуму; уточнити наявність свідків, посередників, пособників та інших причетних до події злочину осіб тощо.

Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до останніх змін [198], санкції ч. 2 та 3 ст. 160 КК України відтепер передбачають позбавлення волі до шести років, а відтак – арсенал дій слідчого значно розширився завдяки можливості реалізації негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування даних злочинів, які раніше могли бути реалізовані лише щодо ч. 4 ст. 160 КК України.

Отже, до комплексу дій, спрямованих на документування надання неправомірної вигоди у таких випадках, додатково можуть бути включені:

зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;

спостереження за особою, яка буде надавати неправомірну вигоду, для встановлення її співучасників, з якими вона контактуватиме у публічно доступних місцях;

аудіо-, відеоконтроль особи, який проводиться разом зі спеціальним слідчим експериментом, для фіксування спілкування між виборцем та особою, яка надає неправомірну вигоду, щодо уточнення умов надання неправомірної вигоди та факту надання виборцю, а за можливості й іншим виборцям неправомірної вигоди;

затримання осіб, які вчинили злочин, в порядку ст. 208 КПК України та її обшук (у разі наявності підстав);

проведення обшуку житла чи іншого володіння підозрюваних, місць їх роботи, зокрема й приміщень де розміщений передвиборчий штаб (штаб агітації по референдуму), місцева організація політичної партії, тощо для вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження;

спеціальний слідчий експеримент, під час якого здійснюється контроль за наданням особою предмету неправомірної вигоди виборцю;

дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів під час проведених негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 266 КПК України);

прийняття рішення щодо зняття грифів таємності з матеріалів оперативно-розшукової діяльності, процесуальних рішень та протоколів негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них для забезпечення їх використання в доказуванні у кримінальному провадженні [213, с. 43, 44] та ін.

Після одержання всіх доказів особам, які вчинили злочин, передбачений ч. 4 ст. 160 КК, повідомляється підозра, здійснюється їх допит з урахуванням зібраних доказів.

До матеріалів кримінального провадження за ст. 160 КК мають бути долучені засвідчені копії рішень уповноважених органів щодо проведення відповідних виборів [30, с. 114].

Третя слідча ситуація, коли учасники злочину затримуються «на гарячому», безперечно, є найбільш сприятливою з точки зору формування доказової бази розслідування. У цьому сенсі цілком справедливою уявляється думка Д. В. Андрєєва про те, що важко переоцінити роль затримання на гарячому для доказування в конкретному кримінальному провадженні, особливо коли воно супроводжується раптовим фізичним захопленням підозрюваної особи і подальшим проведенням невідкладних слідчих (розшукових) дій з метою закріплення слідів злочину. До того ж, доцільно відзначити певне доказове значення протоколу затримання, яке визначається тим, що відповідно до ч.5 ст.208 КПК України в ньому вказуються: місце, дата і точний час, підстави затримання, результати особистого обшуку та ін. Затримання на гарячому є дієвим засобом створення сприятливих умов для отримання доказів та викриття

особи, яка вчинила злочин. Тому, зазначає вчений, в тих випадках, коли затримання пов'язане з безпосереднім виявленням ознак злочину, зазначені дані у протоколі затримання набувають важливе доказове значення [13, с. 7].

Аналіз слідчої практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму показав, що залежно від типових слідчих ситуацій можна виокремити два види затримання на гарячому:

– затримання без попередньої підготовки, коли інформація про вчинення підкупу виборця надходить у момент або безпосередньо після передачі неправомірної вигоди (наприклад, на виборчій дільниці);

– затримання з попередньою підготовкою, коли дані про майбутнє вчинення підкупу отримані напередодні (наприклад, надійшла заява виборця про раніше отриману пропозицію неправомірної вигоди).

У будь-якому випадку, затримання на гарячому є складною операцією, що відзначається значним тактичним ризиком. Про важливість процесуально і тактично правильного проведення такого затримання неодноразово наголошували науковці [284; 54; 280; 134] і ми не вважаємо за доцільне заглиблюватись у деталі організації даного заходу у межах нашого дослідження. Відмітимо лише, що у обох вищезазначених варіантах ситуацій дії слідчого мають бути максимально спрямовані на невідкладну (для попередження зникнення чи спотворення даних) фіксацію всіх деталей злочинної події та закріплення криміналістично значущої інформації у встановлений законом спосіб.

Водночас особливістю затримання злочинця з попередньою підготовкою є проведення цілої низки заходів, що повинні бути проведені до реалізації такої тактичної операції. Йдеться, зокрема, про обов'язкову стадію збору і аналізу інформації (перевірка достовірності вихідних даних шляхом встановлення всіх причетних осіб, умов та обставин майбутньої передачі неправомірної вигоди тощо), детальне планування операції, інструктаж учасників та ін. Зазначимо, що значний обсяг інформації, що стосується даної тактичної операції, отримується шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, яким треба віддати

перевагу щоб уникнути зриву всієї операції. Безпосередньо перед проведенням операції, як правило, виникає необхідність отримання додаткової інформації з метою уточнення місця, часу, способу вчинення злочину, кількості учасників, їх особистих якостей та ін. [13, с. 8, 9].

У контексті питання, що розглядається, вбачається необхідним звернути увагу на ще один негативний фактор, що суттєво може вплинути на результативність початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Йдеться про протидію виявленню та розслідуванню злочинів з боку зацікавлених осіб, які у даній категорії проваджень, зазвичай, вирізняються високим соціальним статусом та часто наділені владними повноваженнями. За результатами проведеного нами опитування, наявність такої протидії під час розслідування проваджень, що вивчаються, підтвердили 69,8 % респондентів (додаток А). Відтак виявлення намірів або конкретних дій, спрямованих на протидію розкриттю злочину з боку осіб, причетних до організації та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, є одним з основних завдань органів розслідування.

Форми та засоби такої протидії настільки різноманітні, що вимагають організації та реалізації різних заходів та можуть спрямовуватися на: запобігання спробам знищити документи та інші речові докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування; нейтралізацію протиправних дій захисників; нейтралізацію впливу на суб'єктів процесу; нейтралізацію спроб утворити негативну суспільну думку навколо процесу розслідування за допомогою ЗМІ тощо [230, с. 207].

Загалом, до головних форм протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах відносять:

- 1) приховування злочину;
- 2) корупційні механізми протидії розслідуванню;
- 3) використання засобів масової інформації;
- 4) повідомлення неправдивих показань;
- 5) фальсифікація доказів;

б) застосування погроз і фізичного впливу [137].

Аналіз результатів опитування практичних працівників правоохоронних органів надав можливість виявити наступні форми протидії, що найчастіше мають місце під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму:

1) вжиття заходів, що реалізуються на етапах підготовки і вчинення злочинів і спрямовані на приховання або фальсифікацію інформації (її носіїв) як джерел доказів (38,6 %);

2) ненадання або фальсифікація доказів (24,1 %);

3) вплив на учасників розслідування (24,0 %);

4) використання корупційних зв'язків для створення штучних перешкод кримінально-процесуального та/або службового характеру (20,6 %);

5) негативне висвітлення процесу розслідування у ЗМІ (12,8 %) (додаток А).

О. В. Кубарева у своєму дослідженні наводить перелік «найвпливовіших» суб'єктів протидії під час розслідування виборчих злочинів, що цілком підтверджується результатами вивчення кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму:

– запідозрені особи (підозрювані, обвинувачені) та їх співники;

– кандидати на виборні посади;

– керівники органів розслідування або безпосереднє керівництво;

– посадові особи інших державних та недержавних структур – прокуратури, суду, адвокатури та ін. [132, с. 96].

Очевидно, що для подолання протидії розслідуванню злочинів необхідно здійснювати цілу низку цілеспрямованих і скоординованих дій. Б. В. Щур у своєму монографічному дослідженні виділяє наступні основні напрями такої діяльності:

встановлення певних правил дотримання слідчої таємниці (визначення переліку відомостей у конкретній кримінальній справі, що становлять слідчу таємницю; обмеження кола осіб, які присутні під час провадження слідчих дій; обмеження допуску до доказової інформації та ін.);

нейтралізація причин масового виникнення слідчих помилок (кадрових, методичних, організаційних, процесуальних, психологічних тощо);

викриття неправдивих показань;

гарантування безпеки учасників кримінального процесу [286, с. 99–151].

На ефективності застосування тактичних прийомів та комбінацій для подолання або нейтралізації протидії розслідуванню наголошує Є. Д. Лук'янчиков. Вчений, зокрема зазначає, що така діяльність потребує відповідної тактики, яка в загальному вигляді полягає в умінні переграти, «перехитрити» протидіючу сторону за рахунок маскуванню своїх намірів, введенням в оману, спонуканням до відповідних дій і т.п. Для цього слідчий повинен мати у своєму арсеналі психологічні прийоми, щоб подолати протидію розслідуванню [143].

Цілком погоджуючись із думками та пропозиціями авторитетних учених, можемо лише констатувати, що усі з вищезазначених заходів можуть і повинні за необхідності реалізовуватись під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

2.2. Взаємодія під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

У широкому сенсі взаємодію розуміють як філософську категорію, що позначає одну із загальних форм взаємозв'язку із явищами [102, с. 275] або процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [166, с. 553]. З точки зору процесу розслідування злочинів, взаємодія є однією з форм його організації, що передбачає взаємоузгоджену діяльність суб'єктів, спрямовану на досягнення спільної мети.

М. В. Салтевський визначає таку взаємодію як погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, які різними методами та засобами здійснюють розкриття та розслідування злочинів; організаційно-тактичний прийом одержання нового

знання, отримати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається; організаційно-розпорядницьку діяльність, засновану на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням [218, с. 441–442].

Розлоге та обґрунтоване визначення взаємодії під час досудового розслідування пропонує С. В. Слінько. Вчений вважає, що взаємодія, заснована на законі та відомчих нормативних актах, – це діяльність незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів, яка спрямовується слідчим і здійснюється за комплексного поєднання й ефективного використання повноважень, методів і форм, властивих кожному з них, із метою розкриття злочинів, запобігання злочинній діяльності та встановлення обставин, які входять у предмет доказування у кримінальній справі [221, с. 11].

Влучним видається визначення взаємодії під час протидії злочинності, запропоноване С. С. Чернявським. Так, вчений під цією категорією розуміє узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів з оптимальним співвідношенням методів і засобів, визначених для кожного з них [273].

В. Л. Ортинський у свою чергу вважає, що досконало організована взаємодія слідчих органів з оперативними підрозділами є визначальним фактором правильного спрямування викриття та розслідування економічних злочинів, більш швидкого і повного виявлення всіх обставин, що належать до предмета доказування у справі, визначення джерел отримання доказової інформації і є одним із ефективних засобів вирішення завдань кримінального судочинства [175, с. 144–145].

Як управлінський прояв комплексного підходу до використання сил і засобів при розкритті та розслідуванні злочинів убачає взаємодію С. Є. Абламський. Крім того, вчений акцентує, що особливого значення питання взаємодії органів і підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень набуває у зв'язку з радикальним удосконаленням законодавства, а також реформуванням системи правоохоронних органів. Зазначене обумовлено по-перше, необхідністю досягнення злагодженої роботи працівників правоохоронних органів при вирішенні конкретних практичних питань, що

виникають під час досудового розслідування кримінального правопорушення; по-друге, дефіцитом часу, оскільки досудове розслідування обмежено конкретними термінами. Таким чином, підсумовує науковець, саме за допомогою налагодженої співпраці працівників різних підрозділів правоохоронних органів процесуальна діяльність буде здійснена своєчасно та ефективно [2, с. 242, 243].

У контексті досліджуваних нами злочинів налагодження ефективної взаємодії на етапі досудового розслідування також відіграє вкрай важливу роль. Це зумовлено у тому числі тим, що підкуп виборця, учасника референдуму у переважній більшості має латентний характер і збір початкової криміналістично значущої інформації є вкрай ускладненим у тому числі через обмеження у можливості проведення негласних слідчих дій, що впливають із санкцій ч. 1–3 ст. 160 КК України. Тож співпраця крім оперативних підрозділів, з представниками виборчих комісій, спостерігачами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами, що задіяні у виборчій кампанії, може допомогти в отриманні необхідних для виявлення, фіксації та розслідування таких злочинів відомостей. Крім того, така взаємодія може позитивно вплинути на скорочення термінів розслідування, що у нашому випадку є надзвичайно важливо, зважаючи на періодичність проведення виборів та дефіцит часу.

У межах досліджуваної проблематики ми пропонуємо визначати взаємодію як цілеспрямовану, взаємоузгоджену, засновану на законних засадах та у межах визначеної законом компетенції діяльність відповідних органів виконавчої влади, громадських організацій (у тому числі міжнародних) та ЗМІ, метою якої є ефективна протидія підкупу виборця, учасника референдуму під час виборчого процесу.

Загальні питання, принципи, завдання, форми, види, етапи, психологічні аспекти взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування злочинів у своїх наукових працях вивчали С. Є. Абламський, О. М. Бандурка, О. В. Баулін, В. С. Бородін, Г. І. Лавренко, В. В. Пивоваров, С. В. Слинько, В. Л. Ортинський, В. М. Тертишник, С. С. Чернявський, О. О. Юхно й інші учені. У контексті

особливостей розслідування виборчих злочинів взаємодія відповідних суб'єктів стала предметом наукових досліджень О. В. Кубаревої [131]. Однак сьогодні, зважаючи на значну інтенсифікацію виборчих процесів в Україні та зростання випадків вчинення підкупу під час виборчих перегонів, недостатньо дослідженою залишається специфіка взаємодії суб'єктів у межах розслідування даних злочинів.

В якості зовнішнього вираження узгодженої діяльності суб'єктів з метою виконання поставлених завдань виступає форма взаємодії. У переважній більшості наукових джерел взаємодія під час досудового розслідування злочинів залежно від правової регламентації розглядається у межах двох форм: процесуальній і непроцесуальній (організаційній) [38; 135; 29; 211]. Учені також розглядають епізодичну і тривалу взаємодію [224, с. 349]. С. Князев пропонує замість форм розглядати напрями взаємодії, які включають як процесуальні, так і непроцесуальні її форми [107, с. 297].

У свою чергу В. С. Бородін визначає групи факторів, що зумовлюють потребу в організації взаємодії на етапі досудового розслідування: інформаційні, тактичні та організаційні. При цьому, інформаційні фактори визначають ступінь поінформованості слідчого про обставини вчиненого злочину та його учасників, можливі докази, місця приховування шуканого, осіб, що протидіють слідчому. Тактичні – включають у себе докази і їх джерела, наявність надійних ще не використаних каналів орієнтуючої інформації, дані про плани, наміри і дії підозрюваних осіб чи інших учасників розслідування, про їх позицію, можливість обрання відповідних заходів забезпечення. Організаційні фактори – це комплекс сил, засобів, часу, що є у розпорядженні слідчого, та можливостей їх оптимального використання. З їх допомогою він впорядковує організаційну структуру своєї діяльності [32].

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу векторів взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму пропонуємо коротко зупинитися на загальних засадах організації такого співробітництва.

Процесуальна форма взаємодії суб'єктів під час здійснення досудового розслідування чітко регламентована на законодавчому рівні. Йдеться, передусім, про відповідні норми КПК України (ст.ст. 40, 41, Глава 21) [129], Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [201], ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [203] та інші нормативно-правові акти.

Основними принципами взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні є наступні:

1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;

2) самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;

3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

4) дотримання загальних засад кримінального провадження;

5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [201].

Вважаємо, що основні умови ефективності взаємодії органів виконавчої влади під час розслідування злочинів вдало визначені О. В. Таран:

дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів;

спільність завдань щодо реалізації законодавства у відповідній сфері;

узгодженість діяльності суб'єктів;

раціональне та доцільне використання сил та засобів;

чітке визначення правового статусу суб'єктів взаємодії;

унікнення дублювання при виконанні функцій [233, с. 287].

На нашу думку, виконання даних умов є необхідним підґрунтям для налагодження ефективної моделі взаємодії суб'єктів (зокрема, правоохоронних та виборчих органів) під час розслідування досліджуваних нами злочинів.

Вважаємо за доцільне акцентувати на розмежуванні компетенції суб'єктів, що взаємодіють, з огляду на різне нормативно-правове підґрунтя їхніх повноважень. Відтак, не зважаючи на те, що взаємодія зумовлює спільну узгоджену діяльність, її реалізація відбувається у межах чітко визначеного правового статусу кожного із суб'єктів, включаючи особливості компетенції, форм і методів роботи різних відомств. Зокрема, правоохоронні органи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на виявлення і фіксацію доказів, встановлення причин вчинення виборчих злочинів та осіб, причетних до їх вчинення, а також притягнення їх до відповідальності згідно з вимогами чинного законодавства. З іншого боку одним з аспектів діяльності органів, на які покладені функції із забезпечення організації та проведення виборів (система виборчих органів) також є забезпечення законності під час реалізації права громадян на волевиявлення. Втім, виконання зазначених функцій здійснюється виборчими органами в інших формах та відповідно до іншого нормативно-правового підґрунтя.

Цікавим у цьому сенсі видається досвід більшості країн з усталеними демократичними традиціями організації виборчого процесу. Так, у таких державах, як Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Італія, Кіпр, Люксембург, Німеччина, Франція функції вищого органу адміністрування загальнодержавних та, в окремих випадках, місцевих виборів покладено на Міністерство внутрішніх справ або утворений ним орган [3]. Таким чином, функція забезпечення законності під час виборів акумулюється у цих країнах у межах компетенції одного органу виконавчої влади.

Про значущість злагодженої спільної роботи органів виконавчої влади з метою забезпечення законності під час виборчої кампанії свідчить той факт, що для координації такої діяльності під час останніх виборчих перегонів за наказом міністра внутрішніх справ А. Авакова спеціально був створений координаційний штаб. До штабу увійшли представники територіальних підрозділів ДСНС, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби та

Нацгвардії. Серед основних завдань органу – виявлення чинників, що можуть порушувати права виборців.

Найбільшими повноваженнями для виконання зазначеного завдання, очевидно, була наділена Національна поліція. Примітно, що серед функцій правоохоронного органу у складі згаданого штабу чимало спрямовані саме на налагодження ефективної взаємодії зі всіма учасниками виборчого процесу: проведення зустрічей з керівниками політичних партій та громадських організацій; перевірка та вжиття відповідних заходів реагування за всіма зверненнями громадян щодо подій, пов'язаних із проведенням передвиборчої кампанії та виборів; взаємодія з представниками ЗМІ; супроводження членів дільничних виборчих комісій під час транспортування виборчих бюлетенів та документів та ін. [239].

Неодноразово про необхідність налагодження ефективної взаємодії (зокрема, шляхом проведення координаційних нарад керівників) між правоохоронними органами на місцях: поліцією, прокуратурою та судами, а також представниками громадськості у період проведення виборів наголошував тогочасний очільник Національної поліції С. Князєв [176].

Пропонуємо почати аналіз напрямів взаємодії під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму з найбільш поширеного виду взаємодії на стадії досудового розслідування будь-якого злочину – спільної діяльності слідчого та співробітника оперативного підрозділу. На думку О. М. Сали, взаємодія слідчого та співробітника оперативного підрозділу може бути під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів, латентних злочинів, злочинів минулих років, установлення місцезнаходження особи підозрюваного [217, с. 145]. Зважаючи на те, що підкуп виборця, учасника референдуму характеризується високим ступенем латентності, даний вид взаємодії може значною мірою підвищити ефективність розслідування даного злочину. Тому цілком слушною уявляється думка О. В. Кубаревої про те, що під час розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права, така взаємодія має важливе значення саме до початку кримінального провадження.

На цьому етапі співпраця слідчого з оперативним працівником має на меті швидко і в повному обсязі виявити достатні підстави для вирішення питання про його початок [132, с. 101].

У контексті досліджуваного питання особливого значення набуло запровадження в кримінальне процесуальне законодавство інституту негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК України). Втім варто нагадати, що реалізація таких дій, відповідно до чинного законодавства, можлива лише під час розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 4 ст. 160 КК України. Тим не менш, вважаємо за необхідне коротко зупинитись на основних напрямках такої взаємодії, серед яких найбільш поширеними є:

- надання слідчим доручення на проведення процесуальних дій та його виконання уповноваженим співробітником оперативного підрозділу;
- взаємодія слідчого та співробітника оперативного підрозділу у складі слідчо-оперативної групи;
- залучення слідчим уповноваженого співробітника оперативного підрозділу до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [107, с. 297].

Основною метою взаємодії слідчого з оперативними співробітниками є, передусім, отримання необхідної оперативної інформації у найкоротші терміни. На думку опитаних працівників правоохоронних відомств, оперативні дані у розслідуванні досліджуваної категорії злочинів мають:

- допоміжне значення (71,9 %);
- визначальне значення (20,9 %);
- не використовуються у розслідуванні (7,2 %) (додаток А).

Аналіз слідчої практики переконує, що оперативно-розшукові дані використовуються на всіх етапах розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, а взаємодія реалізується як різних формах.

Зокрема, до процесуальних форм такої взаємодії можна віднести:

1) спільний аналіз слідчим та оперативними працівниками первинної інформації про злочин і вирішення питання про початок кримінального провадження (22,1 %). Після відкриття кримінального провадження за

матеріалами оперативно-розшукової діяльності у подальшому взаємодія втілюється у спільному обговоренні та плануванні першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (38,5 %);

2) виконання уповноваженим співробітником оперативного підрозділу наданих слідчим вказівок та доручень на проведення процесуальних дій (53,9 %). Правовою підставою такої форми співпраці є положення ст. 41 КПК України та п. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [203]. Аналіз слідчої практики та результати опитування дозволили виділити пріоритетні цілі оперативно-розшукових заходів, що доручає слідчий у досліджуваній категорії проваджень:

– встановлення інших можливих співучасників та/або свідків, а також предметів і документів, значущих для встановлення істини у справі (71,0 %);

– отримання даних про причетність членів виборчих комісій (спостерігачів, представників кандидатів та ін.) до злочинних дій (23,7 %);

– виявлення нових епізодів злочину (20,4 %);

3) діяльність у складі СОГ, яка утворюється при розслідуванні складних злочинів, до вчинення яких залучена велика кількість суб'єктів виборчого процесу. 80,6 % опитаних практичних працівників слідчих правоохоронних органів вважають за доцільне створення СОГ під час розслідування складних, масштабних та резонансних злочинів, пов'язаних із підкупом виборця, учасника референдуму (додаток А).

Необхідно відмітити, що про доцільність застосування групового організаційного методу розслідування складних, багатоепізодних правопорушень з метою скорочення строків досудового розслідування та забезпечення його всебічності, повноти і неупередженості зазначають і науковці. Втім, на думку вчених, така співпраця не позбавлена проблемних моментів [159].

Аналіз досвіду реалізації співпраці з оперативними працівниками під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму дозволив виявити особливість оперативно-розшукового супроводження розслідування таких проваджень, яка полягає у проведенні даних заходів у тому числі задля

виявлення інформації про заходи, що вживаються зацікавленими особами з метою протидії встановленню істини у справі, а також подолання такої протидії. В літературі такий напрям діяльності інколи іменується «оперативно-розшуковим контролем» [132, с. 106].

На відміну від процесуальних форм, що відзначаються тривалістю, непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії мають тенденцію до постійної трансформації з метою удосконалення. Така взаємодія реалізується у вигляді:

- спільного аналізу оперативної ситуації, прийнятті рішень щодо взаємодії, а також формуванні та визначенні напрямів взаємодії;
- спільного планування взаємодії та розроблення спільних заходів з інформаційного забезпечення взаємодії як в цілому, так і в конкретних ситуаціях;
- взаємних усних консультацій та взаємному обміні корисною інформацією;
- надання взаємної допомоги наявними силами та засобами;
- обговорення результатів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів по мірі накопичення необхідної для розслідування інформації;
- спільних виїздів слідчих та оперативних співробітників до інших регіонів для проведення спільних заходів;
- узагальнення і розповсюдження передового досвіду спільної діяльності.

Також формою взаємодії правоохоронних підрозділів у попередженні та запобіганні правопорушенням є засідання колегій, оперативні та консультативні наради, наукові семінари, конференції, методичні збори, службові наради тощо, на яких здійснюється аналіз і підводяться підсумки спільної діяльності, що проводяться на різних рівнях управління і покликані орієнтувати службовий склад на постійний пошук нових форм та методів спільної роботи, а також створювати реальні передумови для підвищення взаємодії [234, с. 123].

Крім оперативних працівників, необхідно також звернути увагу на співробітництво з поліцейськими офіцерами громади. Як ми зазначали у попередніх підрозділах, суб'єктами підкупу виборця, учасника референдуму

часто стають найбільш активні члени місцевої спільноти, які обізнані щодо особливостей потреб місцевого населення та мають широке коло зв'язків для залучення у мережі «агітаторів». З огляду на це, нам видається важливим налагодження співпраці з даними представниками правоохоронних органів, адже вони, працюючи безпосередньо з представниками місцевої громади, можуть надати слідчому цінну інформацію щодо конкретних виконавців злочину.

Крім правоохоронних органів, вкрай важливим під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму є налагодження ефективної співпраці з органами виконавчої влади, на які покладені функції забезпечення організації виборів у нашій державі. Видається, що організація такої взаємодії можлива лише за умови обізнаності про систему та компетенцію цих органів. Відтак, пропонуємо окреслити систему державних органів, на які покладається здійснення зазначених повноважень.

Виборчі органи в Україні представлені системою виборчих комісій, яку очолює Центральна виборча комісія (ЦВК). Виборча комісія – спеціалізований незалежний колегіальний орган публічної влади, що формується відповідно до виборчого законодавства, організує і забезпечує підготовку та проведення виборів різних видів [169]. Під час проведення референдумів виборчі комісії визначають як комісії референдуму.

Система та правовий статус виборчих комісій визначені Виборчим кодексом України [39], Законами України «Про вибори народних депутатів України» (ст. 24) [196], «Про місцеві вибори» (ст. 19) [202], «Про вибори Президента України» (ст. 21) [197]. У нашій державі функціонує чотирирівнева система виборчих органів: Центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії; територіальні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії.

Центральна виборча комісія (ЦВК) є найвищим органом виборчої адміністрації та здійснює контроль за діяльністю та консультативно-методичне забезпечення виборчих комісій нижчого рівня [206]. ЦВК повноважна по всій території України та в закордонних виборчих дільницях.

Ознайомлення з правовим статусом членів Комісії надало можливість зробити висновок про те, що реалізація їх окремих повноважень може значною мірою сприяти встановленню істини у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму, йдеться, зокрема, про право:

– вимагати і отримувати від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників та інших посадових і службових осіб підприємств, установ і організацій усіх форм власності, виборчих комісій, комісій з референдумів, політичних партій необхідну документацію, статистичні дані, бухгалтерсько-фінансові звіти та інші матеріали, а також усні та письмові пояснення з питань, віднесених до повноважень Комісії;

– залучати до участі у підготовці окремих питань науковців, фахівців та експертів, а також працівників установ і організацій, органів державного фінансового контролю;

– користуватися в установленому порядку банками даних органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– входити безперешкодно у випадках, передбачених законодавством України, до приміщень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, а також бути присутніми на засіданнях виборчих комісій і комісій з референдумів та ін. [169].

У Постанові ЦВК від 22 жовтня 2019 року № 1930 «Про розподіл обов'язків між членами Центральної виборчої комісії» також визначені напрями діяльності членів органу, спрямовані на організацію співпраці з іншими органами та установами, зокрема координація питань щодо взаємодії ЦВК зі Службою безпеки України, МВС України, Національною поліцією України, Національним агентством з питань запобігання корупції, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, іншими компетентними органами у тому числі з метою забезпечення виборчих прав громадян України та права на участь у всеукраїнському референдумі [205].

З аналізу структури та повноважень виборчих органів очевидно, що вони виконують спільне з правоохоронними органами завдання щодо здійснення контролю за виконанням вимог виборчого законодавства та дотриманням прав громадян під час виборчого процесу, а також запобігання вчиненню виборчих правопорушень. Відтак, у правильно організованій взаємодії зацікавлений кожен із зазначених суб'єктів і ініціювати таку співпрацю мають не лише органи розслідування.

Вивчення законодавчої регламентації правового статусу суб'єктів, задіяних у виборчій процедурі дозволило нам виокремити також інших (крім членів виборчих комісій) учасників виборчого процесу, реалізація повноважень яких, на наше переконання, може значною мірою сприяти встановленню істини у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму. Йдеться, зокрема, про *довірену особу кандидата*, яка має право бути присутньою на виборчій дільниці під час голосування та на засіданні виборчої комісії при підрахунку голосів виборців; одержувати копії протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів на виборчій дільниці, територіальної виборчої комісії про підсумки голосування; складати акти, що підписуються особами, які виявили порушення, і виборцями – свідками порушення, та подавати їх до відповідної виборчої комісії; звертатися до відповідної виборчої комісії із заявою про усунення виявлених порушень; отримувати у відповідній територіальній виборчій комісії інформацію про подання або неподання примірників друкованих матеріалів передвиборної агітації та ознайомлюватися з ними [202]. Аналогічними правами наділені *представники та уповноважені місцевої організації партії*. Більш широкими повноваженнями володіє *офіційний спостерігач* від місцевої організації партії, кандидата, який крім іншого, має право: бути присутнім на зустрічах кандидата (кандидатів), на передвиборних зборах, мітингах, засіданнях виборчих комісій; ознайомлюватися з матеріалами передвиборної агітації; перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів виборчої комісії, у тому числі під час видачі виборчих бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи

членам виборчої комісії фізично; здійснювати фото- та кінозйомку, аудіо- та відеозапис, не порушуючи при цьому таємниці голосування; бути присутнім при видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії, у тому числі для організації голосування виборців за місцем перебування та при проведенні такого голосування тощо [202]. Як бачимо, налагодження ефективної взаємодії з даними суб'єктами може значно розширити можливості правоохоронних (слідчих) органів щодо отримання інформації про факти, учасників та обставини злочинів, що нами вивчаються.

Крім виборчих органів, ефективне забезпечення законності та протидія порушенням під час виборів передбачає співробітництво і з іншими органами державної влади. Особливо актуальною така взаємодія видається в регіонах, де забезпечення повноцінної реалізації волевиявлення громадян може бути ускладненою через низку об'єктивних причин (території, прилеглі до окупованих). Так, у Донецькій області напередодні проведення виборів була проведена робоча нарада в обласному главку поліції, на якій були присутні Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Павло Лисянський і начальник Головного управління Національної поліції в Донецькій області Микола Семенишин. Учасники зустрічі домовилися про співпрацю в ході виборів та визначили алгоритм дій під час виявлення порушень виборчого законодавства [192].

У межах непроцесуальних форм вкрай важливим напрямом взаємодії під час протидії виборчим порушенням взагалі і підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема, є налагодження ефективного співробітництва з громадськими організаціями, які здійснюють контроль за законністю проведення виборчих кампаній. Основними завданнями таких організацій є спостереження за ходом виборчого процесу на всіх етапах його проведення, фіксація порушень та доведення до відома уповноважених осіб інформації про хід виборів в цілому. Останні виборчі перегони вкотре підтвердили вагомий внесок таких організацій у забезпечення справедливості і законності під час волевиявлення громадян. Значення взаємодії правоохоронних органів з даними організаціями важко

переоцінити, адже крім підвищення ефективності діяльності щодо попередження, виявленні та розслідуванні виборчих порушень, така співпраця сприяє зростанню рівня довіри громадян до правоохоронних органів та прозорості виборчої кампанії у цілому.

У попередніх підрозділах нашої роботи ми вже згадували про діяльність Громадянської мережі «Опора». Цього року під час двох турів президентських виборів ОПОРА залучила до непартійного громадського спостереження 3250 спостерігачів. А в позачергових парламентських виборах взяли участь 1750 спостерігачів мережі. Під час президентської виборчої кампанії та двох днів голосування вони зафіксували 1153 порушення. А під час парламентської виборчої кампанії – 1439, що було відображено на мапі порушень, представленої на сайті мережі [174].

Під час вивчення напрямів діяльності даної організації, ми виокремили декілька форм її взаємодії із правоохоронними органами, які безпосередньо можуть позитивно вплинути на протидію у тому числі досліджуваним нами злочинам.

Першою з таких форм виявилось проведення спільних нарад, публічних та консультативних зустрічей представників «Опори» з поліцейськими. Метою таких засідань є передусім взаємне інформування щодо обов'язків кожного з взаємодіючих суб'єктів під час проведення виборів та розроблення моделі поведінки у разі виявлення порушень законодавства [165].

Приклад. У публічному обговоренні, проведеному за ініціативи «Опори», взяли участь представники Слідчого управління ГУ НП в Харківській області, Управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні, громадських організацій та ЗМІ. На розгляд представниками прокуратури та ГУ НП було подано варіанти можливої спільної фіксації підкупу виборців суб'єктами виборчого процесу та представниками ЗМІ задля вироблення механізму взаємодії у подальшому. Серед них: використання негласних слідчих розшукових дій щодо осіб, які організують підкуп, обшук у приміщеннях, де відбувається надання неправомірної вигоди виборцям та проведення огляду

місця події у таких приміщеннях з подальшим зверненням із клопотанням до слідчого судді. Слідчий Слідчого управління Алла Слівкіна зазначила, що всі запропоновані варіанти є прийнятними з точки зору кримінального процесу та можливі за умови взаємодії представників громадськості та правоохоронних органів [240].

Крім того, представники «Опори» проводили численні навчання для правоохоронців. Так, під час двох виборчих кампаній 2019 року Громадянська мережа провела 115 тренінгів для понад 3 тисяч правоохоронців, де поліцейським роз'яснювались основні засади виборчого законодавства, особливості організаційної структури виборчих органів, а також види відповідальності за порушення під час виборчих перегонів. Але виборчим періодом така співпраця не обмежується.

У Львівському державному університеті внутрішніх справ вже після проведення вибрів було організовано першу школу виборчих комісарів, учасниками якої стали правоохоронці з 12 областей України. А у січні 2020 року на базі цього ж університету відкрилася навчально-практична аудиторія «Модельна виборча ділянка». Вона стала практичним майданчиком для відпрацювання поліцейськими навичок ефективного реагування, фіксації та збору доказової бази в умовах виборчого процесу [174].

Взаємодія з представниками мережі реалізується також під час подання ними заяв до правоохоронних органів [173]. Даний напрям діяльності є надзвичайно важливим у тому числі для виявлення та фіксації ознак підкупу виборця, учасника референдуму. Представники «Опори» зазвичай обізнані щодо норм виборчого права, особливостей кваліфікації виборчих порушень тому часто володіють важливою криміналістично значущою інформацією, що має вагоме значення на початковому етапі розслідування та в подальшому може виступати частиною доказової бази у провадженні.

Співробітництво здійснюється також і у контексті удосконалення норм законодавства. У попередніх підрозділах нашого дослідження вже йшлося про розроблення спільного законопроекту № 8270, що був розроблений

Міністерством внутрішніх справ, Національною поліцією та Громадянською мережею ОПОРА за результатами довготривалих публічних і експертних дискусій. Примітно, що окремі положення даного законопроекту знайшли своє втілення у останніх змінах, внесених до ст. 160 КК України згідно із Законом України № 805-ІХ від 16 лип. 2020 р. [198].

Іншою найбільш впливовою громадською організацією, яка ще з 1994 року виконує функцію громадського моніторингу і контролю у виборчій сфері є Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України» (ВГО КВУ). Проведення широкомасштабної діяльності зі здійснення моніторингу виборів стало можливим завдяки розвитку регіональних відділень ВГО КВУ (близько 125 обласних, районних та міських відділень в усіх регіонах держави). Поряд зі створенням умов для забезпечення реалізації прав громадян та реального народовладдя в Україні, одним з основних напрямів роботи організації є реалізація взаємодії із зацікавленими сторонами.

Примітно, що одним із напрямів спеціалізації ВГО КВУ є запобігання та протидія корупції, що є актуальним у контексті проведення нашого дослідження, оскільки підкуп під час виборів розглядається як один із проявів політичної корупції. У цьому напрямі організацією здійснюється чимало заходів, що можуть сприяти виявленню та фіксації ознак злочинів, що становлять наш науковий інтерес. Так, ВГО КВУ здійснює моніторинг ЗМІ на предмет висвітлення фактів корупції, забезпечує функціонування «гарячої лінії» під час проведення всеукраїнських кампаній з виборів, а також громадських приймалень, куди виборці можуть звернутися у тому числі з інформацією про порушення їхніх прав, отримати допомогу у складанні заяви та зверненні до відповідних правоохоронних органів тощо. Крім того, ВГО КВУ також здійснює громадський контроль за діяльністю органів влади різних рівнів (у тому числі кандидатів на виборах у частині законності форм проведення ними агітаційної роботи).

Серед напрямів діяльності організації, що виявляють інтерес у контексті питання, що нами вивчається, ми обрали наступні:

- організовує мережу громадських навчальних пунктів із залученням юристів, економістів та інших фахівців, в т.ч. і зарубіжних, з метою підвищення правових знань та правової культури серед своїх членів та громадян України;
- організовує та проводить лекторії, круглі столи, семінари, виставки, консультації із залученням представників громадськості, партій, рухів, органів державного управління, експертів з різних галузей діяльності суспільства, в т.ч. міжнародних;
- може одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань;
- вносить пропозиції до органів державної влади і місцевого самоврядування (у тому числі щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення виборчого процесу) [229].

Ще один напрям використання можливостей співпраці з представниками громадськості пропонує О. І. Ромців. Розглядаючи форми взаємодії з ними правоохоронних органів, вчений наголошує, що вони можуть стати незамінними помічниками слідчому у формуванні громадської думки щодо конкретного кримінального провадження, унеможливлення його затягування та уникнення конкретними особами кримінальної відповідальності. Так, у випадках такого затягування або небажання незаангажовано розглядати справу суддею, або тиску з боку окремих посадових осіб, слідчий може залучити представників громадськості для проведення мітингів або зборів з метою висвітлення реальної проблеми з конкретного провадження. Це може стати тією важливою, а інколи і єдиною умовою розгляду справи із додержанням усіх вимог закону [215, с. 123]. Вважаємо, що такий напрям співпраці цілком прийнятний і у контексті розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, адже, як свідчить практика, деякі провадження за даними злочинами набувають резонансного характеру та характеризуються значною протидією з боку можновладців [58].

Важливого значення під час розслідування виборчих злочинів загалом та підкупу виборця, учасника референдуму зокрема набуває організація взаємодії зі

ЗМІ. Їх не випадково називають четвертою гілкою влади в державі. Масова комунікація являє собою важливий соціальний та політичний інститут сучасного суспільства, який виступає як підсистема більш складної системи – комунікації – й у широких масштабах виконує функції ідеологічного та політичного впливу, підтримання соціальної спільності, організації, інформування, освіти та розваги [215, с. 120].

Демократизація всіх сфер суспільства втілюється у тому числі у розширенні можливостей для ЗМІ у висвітленні подій та відсутністю цензури. Як засвідчують результати статистичних досліджень, ЗМІ є основним джерелом інформації про діяльність правоохоронних органів для переважної більшості населення [55, с. 43]. Вкрай актуальним це є у контексті протидії злочинам, що нами вивчаються. Адже під час виборчих перегонів стрімко зростає кількість публікацій, репортажів, повідомлень, відеозаписів та ін. в офіційних та неофіційних виданнях (на телебаченні, в Інтернеті), які викривають різного роду порушення виборчих прав (у тому числі підкуп виборців). Така надзвичайна увага спільноти, у тому числі до організації розслідування згаданих злочинів, має неоднозначний вплив на ефективність їхнього розслідування. З одного боку, це сприяє виявленню нових фактів вчинення злочинів та додаткових джерел криміналістично значущої інформації, з іншого – зайвий розголос надає можливість зацікавленим особам протидіяти слідству або взагалі уникнути відповідальності.

Не зайвим тут буде згадати і про штучну «політизацію» (політизація – це надання чому-небудь, набуття чим-небудь політичного характеру, посилення зв'язку з політикою [223]) у ЗМІ кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму. Метою такої політизації може бути як організація інформаційної кампанії із «виправдовування політично переслідуваних посадовців – кандидатів», так і реалізація технологій так званого «чорного піару» з боку політичних опонентів. Безумовно, це шкодить слідству та встановленню істини у провадженні в цілому.

З огляду на зазначене, питання адекватної взаємодії зі ЗМІ під час розслідування та подолання протидії розслідуванню підкупу виборця, учасника референдуму набувають неабиякого значення. Низка науковців взагалі наполягають на регламентації обміну інформації із пресою під час кримінального провадження та надання йому певних меж, обумовлених нормативно-правовими актами; слідчою таємницею; спеціальним дозволом уповноважених осіб [287, с. 65]. Ми вважаємо такий підхід цілком виправданим з огляду на вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, оскільки у ЗМІ може з'явитися будь-яка інформація про вчинений злочин. З іншого боку існує ризик перешкоджання реалізації права людини на захист та на отримання інформації, відтак, на нашу думку, зміст інформації, що оприлюднюється, має бути підданий аналізу з боку відповідних фахівців.

Втім на сьогодні не викликає жодних сумнівів існування об'єктивної необхідності у втіленні такої форми взаємодії зі ЗМІ, яка б дозволила з одного боку, реалізовувати право кожного громадянина на інформацію, а з іншого – не створювати перешкод розслідуванню і умов для уникнення покарання злочинцями. Тому на основі аналізу практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму та напрацювань науковців, ми пропонуємо наступні можливі форми взаємодії зі ЗМІ:

- організація регулярного інформування ЗМІ про кримінальні події на рівні прес-центрів у територіальних відділеннях МВС. При цьому важливо обирати найбільш сприятливий для цілей розслідування час, а також максимально утримуватися від передчасних коментарів. Бажано взагалі ухилятися від усних заяв і повідомлень, які можуть у подальшому бути спотворені окремими представниками ЗМІ;

- забезпечення функціонування власних ЗМІ (газет, журналів, Інтернет-видань) із висвітленням державної позиції щодо відповідних (резонансних) кримінальних проваджень. Відтак відомості, які будуть адресовані широкому колу громадськості міститимуть лише допустимий максимум інформації про вчинений злочин та причетних осіб;

– надання пріоритету слідчому у законному порядку звертатись до державних ЗМІ із розміщенням державної позиції у конкретному кримінальному провадженні, виходячи з позицій дотримання вимог таємниці слідства, а також при висвітленні кримінальних подій у обов'язковому порядку погоджувати зі слідчим інформацію, що розголошується [62, с. 230].

Водночас, як зауважують науковці та практики, застосування можливостей ЗМІ є досить дієвим під час проведення тактичних операцій з метою подолання протидії слідству, що, як вже попередньо зазначалось, притаманне під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Так, В. М. Карагодін та І. І. Клименко у певних випадках пропонують проводити тактичні операції, елементом яких є приховане подання співробітниками ЗМІ (особливо тими, які зарекомендували себе непримиренним ставленням до правоохоронних органів) даних у таких кількостях і такої якості, які не завадять, а допоможуть розслідуванню. Зазначені відомості можуть передаватися журналістами через посередників із маскуванням дійсного джерела їхнього походження [98, с. 93]. З метою запобігання протидії слідству з боку високопосадовців, ЗМІ також можуть висвітлювати факти вчинення ними правопорушень та результатів розслідування у спеціальних телепрограмах (наприклад, «Територія закону», «Випадковий свідок» та ін.) [215, с. 123].

Окремо варто зупинитися на взаємодії з представниками міжнародних організацій, які останнім часом масштабно залучаються до моніторингу та контролю за дотриманням законності під час проведення виборів у нашій державі. Так, на спільній нараді членів ЦВК, Громадянської мережі ОПОРА, колегиї МВС та керівництва Нацполіції, де узгоджувались механізми забезпечення публічної безпеки і законності виборів, Міністр внутрішніх справ Арсен Аваков заявив, що під час президентських виборів в Україну прийдуть близько тисячі спостерігачів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністр зауважив, що МВС готове до тісної співпраці та забезпечення безпеки представників даної організації [153].

Загалом під час президентських виборів до України прибуло 2485 офіційних спостерігачів від міжнародних організацій. Найбільша кількість від Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ – 997, Європейської мережі організацій зі спостереження за виборами (ENEMO) – 384, Світового конгресу українців – 249, Міжнародної неурядової організації «CANADEM» – 203; Парламентської асамблеї ОБСЄ – 124; Національного демократичного інституту міжнародних відносин США – 102 [266].

Багаторічний досвід діяльності даних організацій щодо забезпечення захисту прав людини, зміцнення демократичних інститутів, забезпечення верховенства права, розвиток громадянського суспільства загалом та забезпечення проведення демократичних виборів зокрема є надзвичайно цінним для налагодження ефективної виборчої системи у нашій державі, у тому числі у контексті протистояння різного роду виборчим порушенням.

Крім спільних нарад, консультативних заходів, інформаційного обміну та інших форм взаємодії, звертає також увагу участь згаданих міжнародних організацій у виданні численних видань науково-методичного характеру: від схематичних алгоритмів [82] до ґрунтовних посібників [30]. Важливе значення для формування ефективної протидії виборчим порушенням, у тому числі підкупу виборців, мають також звіти даних організацій, що готуються за результатами проведеного моніторингу. У таких документах міститься інформація як про самі порушення, так і про їхні причини та шляхи подолання. Так, у підсумковому звіті Європейської мережі організацій зі спостереження за виборами (ENEMO) за результатами виборів Президента України у 2019 р., крім детального аналізу всіх етапів виборчої кампанії та виявлених порушень, міститься окремий розділ з рекомендаціями відповідним органам виконавчої влади. Зокрема, правоохоронним органам рекомендовано налагодити тісну співпрацю між поліцією та іншими установами з управління виборами, у тому числі щодо перенаправлення скарг до відповідного органу для забезпечення правового захисту осіб, які помилково подають скаргу до поліції не за юрисдикцією [186].

У звіті Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), представники якої також були активно залучені до спостереження за виборчим процесом в Україні, зазначається, що в цілому адміністрування виборів у день голосування здійснювалося професійно та без порушень. Найбільш вразливим до фальсифікацій вкотре став мажоритарний компонент паралельної виборчої системи – саме в округах були поширені випадки зловживань адміністративними ресурсами, підкупу виборців та порушень встановлених Законом правил здійснення передвиборчої агітації. При цьому, в якості одного зі шляхів подолання таких тенденцій пропонується переглянути законодавство на предмет невідповідностей між окремими нормативно-правовими актами та посилити санкції за порушення виборчого законодавства [1].

Виходячи з проведеного дослідження, можна виділити наступні групи суб'єктів, налагодження ефективної взаємодії з якими під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму допоможе слідчому сформувати ґрунтовну доказову базу у найкоротші терміни:

- 1) правоохоронні органи:
 - Нацполіції: працівники оперативних підрозділів, поліцейські офіцери громади, інспектори-криміналісти;
 - представники територіальних підрозділів ДСНС, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби, Нацгвардії, Національного агентства з питань запобігання корупції, Державного бюро розслідувань та ін.;
- 2) виборчі органи: члени виборчих комісій (окружних (територіальних), дільничних);
- 3) інші учасники виборчого процесу: довірені особи кандидата, представники та уповноважені місцевої організації партії, офіційні та неофіційні спостерігачі та ін.;
- 4) громадські організації, які здійснюють контроль за законністю проведення виборчих кампаній:
 - вітчизняні: Громадянська мережа «Опора», Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України» та ін.;

– міжнародні: Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами (ENEMO), Міжнародна неурядова організація «CANADEM», Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) та ін.

5) ЗМІ.

Очевидно, що представлений перелік суб'єктів не є вичерпним і до розслідування можуть залучатися й інші особи, залежно від обставин конкретного провадження. Так, вчинення підкупу виборця, учасника референдуму часто пов'язане з незаконним рухом коштів через банківські установи тож у цьому випадку слідчий має налагодити співробітництво з представниками даних установ.

Щодо форм взаємодії вищезазначених суб'єктів, то вони визначаються правовим статусом кожного з них та в узагальненому вигляді можуть бути представлені наступним чином:

- обмін інформацією (передумови вчиненню даних злочинів; первинні дані про подію злочину та її учасників; надання інформації з баз даних, архівів тощо; надання документальних та інших носіїв доказової інформації);
- залучення в якості спеціалістів (взаємне консультування);
- планування та проведення спільних дій та заходів (діяльність у складі СОГ та координаційних центрів; проведення спільних нарад, заслуховувань, засідань, навчань, семінарів тощо);
- спільна реалізація наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовка та видання довідково-методичної літератури;
- взаємне звірення облікової інформації;
- підведення підсумків спільної роботи та вироблення напрямів удосконалення її форм.

2.3. Використання спеціальних знань у розслідуванні підкупу виборця, учасника референдуму

Під час розслідування злочину слідчий використовує професійні знання та навички у криміналістиці з метою виявлення, фіксації, аналізу слідів протиправного діяння, а також його правильної кваліфікації, визначення меж та предмету доказування, ефективного проведення слідчих дій, організації взаємодії з іншими суб'єктами, залученими до процесу розслідування на різних його стадіях. Проте яким би не був рівень професійної підготовки слідчого, він є спеціалістом вузького профілю. Якщо ж під час розслідування виникає необхідність у використанні знань, якими слідчий не володіє, такі прогалини заповнюються шляхом залучення до процесу доказування інших суб'єктів, для яких ці знання – професійні, а у криміналістичній науці мають назву спеціальних.

Необхідність, ефективність та затребуваність використання спеціальних знань під час розслідування різних, а особливо складних злочинів, є безумовними. Відтак дослідження форм, напрямів та особливостей їх використання у процесі доказування вже тривалий час було і надалі залишається предметом вивчення значної кількості науковців (у тому числі відомих криміналістів): В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. І. Гончаренко, Є. І. Зуєв, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, І. Когутич, В. О. Комаха, О. А. Кравченко, Д. В. Куриленко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Я. Марчак, Г. М. Надгорний, І. В. Пиріг, О. В. Пчеліна, Б. В. Романюк, В. В. Семенов, З. М. Соколовський, В. К. Стринжа, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, В. В. Циркаль, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші вчені.

У наукових джерелах існує чимало визначень спеціальних знань і іноді думки вчених неоднозначні. На нашу думку, вдалим є наступне тлумачення даного поняття. Спеціальні знання – така сукупність професійних знань, навичок та умінь, яка отримана внаслідок спеціальної освіти та/або досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі правозастосування, науки, техніки, мистецтва чи ремесла, є достатньою для проведення відповідними суб'єктами

компетентного (кваліфікованого) вирішення питань, які цікавлять слідство чи суд у конкретному провадженні [228, с. 525]. Дане визначення відбиває найбільш суттєві ознаки спеціальних знань, зокрема: обмежене коло суб'єктів, що ними володіють; теоретичну та практичну їх складову: надбання їх в результаті спеціальної освіти, досвіду практичної діяльності у певній сфері; відповідність сучасному рівню розвитку певної галузі; можливість шляхом їх використання вирішити необхідні завдання слідства.

Неоднозначні позиції учених і щодо форм та напрямів використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів. Здійснивши аналіз позицій вчених щодо цього питання, ми вважаємо, що найбільшою мірою за повнотою та відповідністю сучасному стану законодавства відповідає перелік форм використання спеціальних знань, запропонований В. В. Тіщенком:

1) проведення судових експертиз (статті 242–245 КПК), висновки яких є джерелами доказів (ч. 2 ст. 84 КПК) і засобом доказування (ч. 2 ст. 93 КПК);

2) участь спеціаліста в проведенні слідчих дій (ст. 71 КПК) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань. Він може висловлювати думки й припущення щодо обставин злочину на основі своїх професійних знань. Таким чином, спеціаліст сприяє збиранню доказів під час проведення слідчих дій, чим підвищує їх ефективність. Крім того, слідчий за допомогою спеціаліста проводить попереднє дослідження обстановки, слідів та інших об'єктів, що дає змогу висунути версії стосовно учасників події та її обставин;

3) допит експерта (п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 1 і 3 ст. 95 КПК), що дає змогу слідчому з'ясувати неясні питання в експертному дослідженні й висновках. Слід звернути увагу на ситуацію, що передбачена ч. 7 ст. 95 КПК, а саме: якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, і суд визнав їх допустимими, то інша сторона в судовому розгляді має право допитати цю особу за правилами допиту експерта (ст. 356 КПК);

4) участь у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (статті 226, 227, 491 КПК) педагога, психолога, лікаря як спеціалістів, що дає змогу встановити психологічний контакт з допитуваним, звернути увагу на особливості його характеру, інтелекту, поведінки, стосунків, об'єктивність показань тощо;

5) отримання висновків ревізій і актів перевірок (п. 4 ч. 2 ст. 40, ч. 2 ст. 93, п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК) як документів – джерел доказів;

б) застосування технічних засобів у кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1–4 ст. 107 КПК), що розглядається законом як один із способів фіксації (закріплення) доказів. Крім того, техніко-криміналістичні засоби можуть забезпечувати сам процес проведення слідчої дії. Наприклад, проведення допиту або впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК);

7) письмові пояснення спеціалістів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК), які брали участь у слідчих діях, щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів, особливостей особи допитуваного і його поведінки, своєї думки щодо певних обставин злочину тощо. Такі роз'яснення сприяють і можуть обґрунтовувати процесуальні рішення щодо подальших експертних досліджень, проведення процесуальних та розшукових дій. Слід зауважити, що, на жаль, КПК України не передбачає можливості допиту спеціаліста, що сприяло б більш ясному уявленню щодо певних обставин події, яка розслідується;

8) участь перекладача у кримінальному провадженні передбачає ціла низка статей КПК України: ч. 3 ст. 29, п. 18 ч. 3 ст. 42, п. 9 ч. 1 ст. 56, п. 4 ч. 1 ст. 66, ст. 68, ч. 1 ст. 79 та ін. Закон забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання й подавати скарги рідною або іншою мовою, якою вони володіють, а також користуватися послугами перекладачів. У свою чергу, слідчий, прокурор і суддя можуть використовувати послуги перекладача під час проведення окремих слідчих дій для отримання свідчень, з'ясування змісту певних документів, які можуть бути виявлені у процесі огляду або обшуку;

9) консультації спеціалістів при підготовці до призначення експертиз і проведення окремих слідчих дій, аналізу документів тощо. Можливість використання таких консультацій передбачена положеннями ч. 1 ст. 71 КПК. Це можуть бути рекомендації з постановки питань на експертизу, що збирається призначити слідчий, консультації зі спеціальних питань перед допитом підозрюваного або свідка та інші ситуації [238, с. 45–46].

Наведений перелік виступив в якості підґрунтя для визначення шляхів застосування спеціальних знань під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, а реалізація окремих форм використання спеціальних знань у таких провадженнях була безпосередньо розкрита у роботі.

Залучення спеціалістів під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму зазвичай також є неминучим, оскільки ефективне ведення таких проваджень передбачає застосування знань як щодо особливостей виборчого законодавства та організації і проведення виборів, так і знань у галузі обігу грошових коштів, інформаційних технологій та інших сфер, що пов'язано з новітніми способами вчинення злочинів, що вивчаються. Вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму підтвердило, що більшість таких кримінальних проваджень здійснюється із залученням спеціалістів та проведенням експертних досліджень. Зокрема, дані опитування працівників практичних підрозділів засвідчили, що переважна їх частина завжди (11,9 %) або у більшості випадків (47,7 %) звертаються до спеціалістів під час розслідування досліджуваних злочинів. Найчастіше спеціальні знання під час таких розслідувань використовуються шляхом: отримання консультацій та роз'яснень щодо особливостей організації та проведення виборів (36,8 %); проведення експертиз (35,0 %); залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події та інших слідчих дій (зокрема, для використання техніко-криміналістичних засобів, складання фототаблиць, планів, схем тощо) (59,2 %); отримання допомоги для постановки коректних запитань під час призначення судових експертиз та підготовки до допитів (19,4 %); проведення допиту спеціаліста як свідка (6,2 %) (додаток А).

У попередньому підрозділі нашої роботи нами вже були охарактеризовані окремі категорії осіб (та їх компетенція), які можуть залучатися до розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у тому числі і в якості спеціалістів. Йдеться, передусім, про членів виборчих комісій різного рівня, офіційних спостерігачів, а також представників громадських організацій, які також можуть надавати консультативну допомогу різного ґатунку. Примітно, що досліджені нами напрями взаємодії з такими суб'єктами (проведення спільних нарад, семінарів, консультацій і т.п.) іноді розглядають і як форми використання спеціальних знань [210, с. 246].]. Крім того, залежно від способу здійснення досліджуваних нами злочинів, можуть залучатися й інші спеціалісти: спеціалісти в роботі з банківським комп'ютерним обладнанням, системні адміністратори, системні оператори; спеціалісти у сфері мережевих технологій та систем зв'язку; іншої категорії спеціалістів (бухгалтер, економіст, інженер-електрик, оператор стільникових, пейджингових, інтернет-мереж тощо).

У даному підрозділі ми пропонуємо більш детально зупинитися на експертних дослідженнях, можливості яких можуть стати незамінними під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Високий рівень затребуваності таких досліджень у подібних провадженнях зумовлений щонайменше двома підставами. По-перше, з огляду на латентність злочинів, що вивчаються, результати експертиз можуть стати чи не єдиним переконливим джерелом доказів. По-друге, останнім часом виникають нові способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (зокрема, із використанням інформаційних технологій [150, с. 129]) і для якісного та ефективного розслідування таких злочинів однозначно необхідно залучати експертів відповідної галузі.

Як вже неодноразово зазначалося, у кримінальних провадженнях за ст. 160 КК України вкрай важливим джерелом доказової інформації виступають різного роду документи.

Приклад. До Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області надійшло повідомлення від гр. ОСОБА_3, про те, що в смт. Козелець та

Козелецькому районі біля територіальних виборчих дільниць невстановленими особами, які знаходяться в ятках з надписом громадська організація «Прозора політика» здійснюється підкуп виборців.

За вказаним фактом 21.07.2019 р. слідчим відділенням Козелецького ВП Ніжинського ВП ГУНП в Чернігівській області були внесені відомості до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України.

ОСОБА_1, який був задіяний в якості волонтера від громадської організації «Прозора політика» добровільно видав договір про надання послуг на волонтерських засадах, який укладений 11.07.2019 р. між останнім та громадською організацією «Прозора політика», і брошуру з написом «Запрошення на вибори», яка містить п'ятизначний код – 29854, що у подальшому використовувався виборцями для отримання неправомірної вигоди.

Вилучений договір та брошура визнані речовими доказами у кримінальному провадженні [253].

Відтак, саме офіційні (57,8 %) та неофіційні (30,4 %) документальні джерела доказової інформації найчастіше є у таких провадженнях об'єктами експертних досліджень. Безумовно, передусім, такі докази досліджуються у межах технічної експертизи документів, яка за свідченнями опитуваних слідчих призначається у 51,2 % випадків. Найбільш типовими питаннями, що можуть ставитися перед експертом у контексті розслідування підкупу виборця, учасника референдуму є наступні:

при дослідженні рукописних текстів та текстів, виконаних друкарським способом:

чи наявні в наданих виборчих документах зміни, що внесені після початкового виконання; якщо так, то яким способом вони внесені?; чи наявні в досліджуваному виборчому документі ознаки підроблення та які саме?; на якому друкарському пристрої виконаний документ?; чи присутній у виборчому документі текст, виконаний пізніше основного?; чи можливо встановити в наданому документі зміст тексту, що залитий рідиною (закреслений)? та ін.

при дослідженні відбитків печаток і штампів:

чи залишений відбиток печатки у виборчому бюлетені (списку виборців, відкріпному посвідченні, протоколі про підрахунок голосів тощо) печаткою, що належить виборчій комісії?; який спосіб нанесення досліджуваного відбитку у наданому документі?; яка хронологічна послідовність нанесення реквізитів та елементів тексту (відбиток печатки, підпис, позначка у бюлетені тощо) у наданому документі? та ін.

при дослідженні бланків виборчих документів:

чи виконаний бланк виборчого документу на підприємстві, уповноваженому на здійснення їх друку? Якщо ні, то який спосіб його виготовлення?; чи не використано для виготовлення наданого документа заздалегідь заготовлений бланк або частину якогось іншого документа з підписом (іншими реквізитами)? та ін.

Досить часто об'єктами експертних досліджень у провадженнях, що вивчаються, виступають рукописні тексти та підписи. Вони можуть локалізуватись як в офіційних документах (виборчі бюлетені, списки виборців, фінансова звітність тощо), так і міститися у особистих записниках, на агітаційній продукції та інших випадкових носіях. Такі почеркові об'єкти вивчаються у межах почеркознавчих досліджень (48,1 %), в результаті проведення яких можуть бути вирішені наступні питання:

ідентифікаційні:

ким із числа осіб, зразки почерку (підпису) яких представлені, виконаний рукописний текст (підпис) у наданому документі?; чи виконаний рукописний текст (підпис) певною особою?; однією чи різними особами виконано тексти (підписи) в одному чи різних документах?; чи є автентичним підпис у наданому документі?; чи виконано підпис у документі та текст у ньому однією особою? та ін.

неідентифікаційні:

чи виконаний текст чи підпис навмисно зміненим почерком?; чи виконаний рукопис в незвичних умовах (під впливом збиваючих факторів)?; чи

не виконаний текст з наслідуванням почерку конкретної особи?; особою якої статті виконаний рукопис? та ін.

Необхідно відзначити, що технічну експертизу документів та почеркознавчі дослідження іноді доцільно проводити у комплексі, що значно підвищує їх ефективність та результативність.

Вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму свідчить, що у деяких випадках записи можуть досліджуватись і у межах інших видів експертних досліджень, про що свідчить яскравий приклад.

Приклад. Начальник СВ Великоберезнянського ВП Ужгородського відділу поліції ГУ НП в Закарпатській області звернувся до слідчого судді з клопотанням на підставі матеріалів кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України про призначення фототехнічної експертизи, на вирішення якої поставити питання: 1) Чи можна розпізнати рукописний текст на аркуші паперу, який зафіксований у відео-файлі об'ємом 30,1 Мб, розміщеному на CD-R диску на проміжку часу між 00 хв. 07 сек. по 00 хв. 40 сек.? 2) Якщо так, то який саме текст цифр на ньому зображений? Клопотання мотивує тим, що досудовим розслідуванням встановлено, що до Великоберезнянського ВП надійшли заяви ОСОБА_1 та ОСОБА_2 щодо організації 21 липня 2019 р. невстановленими особами можливого підкупу виборців на дільниці № 210044 смт. Великий Березний. При цьому встановлено, що у день проведення виборів народних депутатів України, член виборчої комісії на ДВК №210044 ОСОБА_3 здійснювала записи на окремому аркуші з невідомим текстом, що було зафіксовано на камеру мобільного телефону ОСОБА_2 [247].

Варто зазначити, що призначення фототехнічних досліджень у провадженнях, що вивчаються, є досить поширеним (23,3 %). Ми вже неодноразово згадували про те, що більшість досліджуваних злочинів супроводжуються фотофіксацією різного роду документів (паспорта громадянина, виборчого бюлетеня, списків осіб тощо) для підтвердження голосування за відповідного кандидата для отримання неправомірної вигоди.

Приклад 1. ОСОБА_3 та ОСОБА_2 вчинили дії, спрямовані на підкуп виборців, які полягали в підшукуванні осіб, згідних за винагороду в сумі 350 грн., незалежного від фактичного волевиявлення, проголосувати за конкретного кандидата в депутати до Чернівецької міської ради та роз'ясненні вказаним особам, що винагороду вони отримають після надання підтверджуючих фотознімків паспорта і бюлетеня з відміткою про підтвердження віддання голосу за даного кандидата [48].

Втім, вивчення слідчо-судової практики засвідчило, що органи розслідування не завжди використовують можливості фототехнічної експертизи для формування ґрунтовної та переконливої доказової бази у таких провадженнях. Ігнорування слідчими призначення у тому числі даного виду експертних досліджень часто призводить до того, що наявні докази уявляються суду недостатніми, недопустимими або неналежними, про що свідчить наступний приклад.

Приклад 2. В якості доказу вини ОСОБА_1 у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права голосу), прокурор посилався у тому числі на протокол огляду предмету (мобільного телефону «iPhone 5S»), де в додатку № 11 є фото із зображенням першого аркушу паспорта серія НОМЕР_5 громадянки ОСОБА_1 на фоні бюлетеня із позначкою напроти відповідного кандидата в депутати. Водночас суд відкинув даний доказ у зв'язку з тим, що в судовому засіданні прокурором не було представлено доказів того, що саме ОСОБА_1 на свій телефон сфотографувала належний їй паспорт громадянина України та виборчий бюлетень [49].

Видається, що у даному випадку переконливим доказом для суду міг стати висновок фототехнічної експертизи. Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та

експертних досліджень, даний вид експертиз належить до класу криміналістичних і покликаний вирішувати наступні основні завдання:

- ідентифікація знімальної апаратури, яка застосовувалась для виготовлення графічних файлів та зображень;
- ідентифікація графічного файлу або негатива за зображенням;
- ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на графічних файлах, зображеннях (фотознімках, негативах) та відеофайлах (відеозаписах);
- визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення графічних файлів, зображень (фотознімків, негативів) та відеофайлів (відеозаписів);
- визначення розмірних характеристик зображень на графічних файлах, зображеннях (фотознімках, негативах) та відеофайлах (відеозаписах) [97].

Об'єктами таких досліджень є як фотознімки, так і технічні засоби та фотоматеріали, які застосовувались для їх виготовлення (камери, телефони, планшети тощо).

Зважаючи на особливості розслідування підкупу виборця, орієнтовним переліком вирішуваних питань у таких провадженнях може бути наступним: чи виготовлені графічні файли за допомогою наданого технічного засобу (телефону, фотоапарату, відеокамери, сканера, тощо)?; чи виготовлені графічні файли за допомогою одного і того самого технічного засобу?; апарат якого типу (моделі) застосовувався для виготовлення наданих графічних файлів?; чи застосовувалось додаткове програмне забезпечення (графічні редактори) при виготовленні наданих графічних файлів?; чи присутні на даному графічному файлі, зображенні (фотознімку) ознаки фотомонтажу?; чи з наданого графічного файлу виготовлене зображення (фотознімок)?; які дата та час виготовлення графічних файлів, дата та час їх редагування?; той самий чи інший об'єкт (предмет, приміщення тощо) зафіксовано на графічних файлах, зображеннях (фотознімках) та відеофайлах (відеозаписах), що надані для проведення експертизи?; чи не є

зображення (фотознімок) фоторепродукцією?; чи виготовлені (походять) надані зображення (фотознімки) з одного і того самого первинного зображення? та ін.

Необхідно зауважити, що часто для вирішення завдань розслідування підкупу виборця, учасника референдуму часто необхідно об'єднувати можливості фототехнічної та експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів. Це зумовлено тим, що так звані «фотозвіти» найчастіше передаються від особи-виконавця до особи-організатора шляхом використання можливостей соціальних мереж та різного роду месенджерів (Viber, WhatsApp, Telegram, Messenger тощо) і під час розслідування виникає потреба у дослідженні програмного забезпечення комп'ютерів, телефонів, смартфонів, електронних носіїв та інших гаджетів [67, с. 151].

Варто визнати, що масова комп'ютеризація сьогодення майже витіснила з обігу застарілі й недосконалі технології отримання, обробки, зберігання та передачі інформації, значно розширила діапазон бачення й розуміння окремих понять в житті та спілкуванні між людьми [99, с. 140]. Активно використовують досягнення інформаційних технологій і злочинці, що підтверджується у тому числі результатами вивчення способів організації так званих «виборчих сіток», що характеризуються широким використанням можливостей комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та мережі Інтернет. Відтак, призначення та проведення даного різновиду судових експертиз у провадженнях, що вивчаються, є вкрай затребуваним.

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів призначається у випадках, коли необхідно встановити фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження і пов'язані із застосуванням комп'ютерної техніки, та вчинені за її допомогою певні дії, які виявляються на основі спеціальних знань у галузях обчислювальної техніки та програмування. Необхідно зазначити, що об'єкти судової комп'ютерно-технічної експертизи доволі різноманітні і пов'язані із функціонуванням інформаційних систем: комп'ютерна техніка з носіями інформації (дискети, жорсткі диски, CDR-диски, флеш-карти тощо),

периферійні пристрої (принтери, сканери, звукові карти), програмні продукти [84, с. 314].

У провадженнях, що вивчаються, комп'ютерно-технічна експертиза призначається переважно для виявлення інформації, що міститься на вилучених носіях. Орієнтовний перелік вирішуваних питань у даному випадку може мати наступний вигляд: чи міститься на даному носії певна інформація (списки осіб, які залучені до підкупу виборця, учасника референдуму; дані про обіг коштів від організатора до виконавців; фотозвіти підкуплених осіб тощо) і у якому вигляді?; чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні дії користувача?; чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації?; чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері чи вона перенесена з іншого носія?; яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?; яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст)?; які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно (зазначити зміст)?; чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне (зазначити, яке саме – встановлене, не встановлене) програмне забезпечення?; чи можливо виконання певних дій за допомогою даного програмного продукту?; чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту? та ін. [97].

У контексті питання, що розглядається хотілося б звернути увагу на те, що для результативного проведення експертного дослідження, крім виконання загальних умов, що висуваються до об'єктів, які надаються експертові (відповідне упакування, резервні копії, документація до комп'ютерної техніки та ін.), слідчому також необхідно дотримати всі кримінально-процесуальні вимоги. В іншому випадку, висновок експерта не буде врахований як доказ, про що свідчить яскравий приклад.

Приклад. У скоєнні злочину, відповідальність за який передбачена ч.4 ст. 160 КК України, обвинувачуються 4 особи, які діяли за попередньою змовою.

Дослідженням отриманої на підставі ухвали слідчого судді інформації встановлено наявність численних телефонних з'єднань підсудних між собою. При затриманні ОСОБА_4 вилучено його телефони, які в подальшому оглядалися і були предметами досліджень комп'ютерно-технічних експертиз. Сторона обвинувачення не надала підтвердження законності доступу слідчого з залученням спеціаліста і експерта до інформації, яка міститься в телефонах, а в протоколі та висновках експертизи відсутні дані про наявність відповідної ухвали слідчого судді, винесеної згідно ст. 159 КПК України, тому суд визнає ці докази недопустимими [47].

Такою, що часто призначається під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму за результатами опитування практичних працівників виявилася також експертиза відео- та звукозапису (28,3 %). Даний факт пояснюється тим, що часто зустрічі учасників підкупу виборця, учасника референдуму відбуваються у громадських місцях (на вулиці та у приміщеннях), де встановлені камери відеоспостереження.

Крім того, важливим джерелом доказів у провадженнях, що вивчаються, є численні сеанси телефонних розмов між співучасниками злочину. Часто замовник чи організатор підкупу виборця, учасника референдуму взагалі не зустрічаються з безпосередніми виконавцями злочину, а все їхнє спілкування здійснюється через канали зв'язку (телефон, Інтернет тощо). Тож трапляється, що експертиза фонограми таких розмов виявляється чи не єдиним доказом у провадженні.

Приклад. За обставинами провадження, що розглядалося Дніпровським районним судом м. Дніпродзержинська, обвинувачена в розмові з шістьма виборцями запропонувала їм по 100 грн. за голосування на підтримку кандидата в депутати. За її словами, вона діяла на прохання іншої особи, яку не знає, отримавши у телефонному режимі вказівку пропонувати виборцям гроші [288].

Основними завданнями експертизи відео- та звукозапису є встановлення технічних умов і технології отримання відео- та звукозапису та ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

При цьому основними питаннями, які можливо вирішити під час проведення даної експертизи є наступні: чи за допомогою даного технічного пристрою (диктофона, відеокамери, телефона, спеціального засобу тощо) зафіксовані відеофонограма (фонограма) та її фрагменти?; за допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?; чи є надана відеофонограма (фонограма) оригіналом чи копією?; чи проводився запис відеофонограми (фонограми) безперервно?; чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?; чи одночасно проводився запис відеозображення та звуку у відеофонограмі та чи відповідає зміст відеозображення запису звуку?; за допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?; які відеофонограми (фонограми) містять область видаленої інформації технічного пристрою (цифрового диктофона, змінного носія інформації, іншого пристрою відео-, звукозапису тощо)?; чи можливо відновити в повному обсязі або частково відеофонограму (фонограму) із змінного носія інформації? [97].

Зважаючи на те, що звукозапис часто є вагомим джерелом криміналістично значущої інформації у досліджуваних злочинах, результати даного виду експертних досліджень можуть мати суттєве значення для розслідування. Крім того, в умовах жорсткої політичної конкуренції можливі випадки, коли несправжні фонограми монтуються нечесними конкурентами з метою компрометації політичних опонентів.

Однак фонограми є об'єктами не лише вищезазначеного виду експертиз. Вони можуть також досліджуватись під час проведення лінгвістичної експертизи усного мовлення, одним з основних завдань, що вирішується під час проведення таких досліджень є ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення.

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути вирішеними під час даної експертизи є наступним: чи брала участь особа у досліджуваній розмові, зафіксованій на (відео) фонограмі? якщо так, то які слова та висловлювання

промовлені саме нею?; чи одна й та сама особа брала участь у досліджуваних розмовах?; скільки осіб брали участь у розмові, зафіксованій на фонограмі?; чи є мовлення досліджуваної особи спонтанним підготовленим (завченим) чи спонтанним непідготовленим? чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки читання тексту?; чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки імітації мовленнєвих навичок іншої людини або спотворення своїх?; чи є в мовленні особи ознаки іншої мови?; чи є в мовленні особи лінгвістичні ознаки, що характеризують соціально-біографічні риси її особистості? [97].

На наше переконання, відповіді на такі та подібні питання могли б значною мірою посилити доказову базу проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму адже часто особи, залучені до злочинної діяльності відмовляються визнавати, що голос на фонограмі належить саме їм або особа, голос якої записаний, розшукується, і певні її мовленнєві ознаки можуть стати «особливими прикметами», що може значно звужити коло пошуків [59, с. 502].

Як зазначалося у попередніх підрозділах, на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму важливим є правильно встановити розмір неправомірної вигоди (товарів, робіт, послуг), що надається виборцю або підприємству (установі, організації) під час реалізації неправомірних форм агітації. Визначення вартості майна проводиться в рамках судової товарознавчої експертизи, судової оціночно-будівельної експертизи, судової авто-товарознавчої та транспортно-товарознавчої експертизи, мистецтвознавчої експертизи, тощо. Товарознавча експертиза, у свою чергу, поділяється за напрямками експертних спеціальностей на експертизу машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; авто-товарознавчу та транспортно-товарознавчу [86, с. 112].

Серед широкого спектра завдань, що вирішуються під час проведення зазначених досліджень, під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше встановлюється вартість майна станом на певний період (у тому числі, вартість відсутнього майна) та визначається ціна товару. Серед питань, які можливо вирішити під час проведення даного виду експертизи

найбільш актуальними у розрізі досліджуваної тематики вбачаємо наступні: яка вартість об'єктів дослідження як на території України, так і за її межами?; яке найменування та призначення товарів?; які дефекти має конкретний товар? чи є ці дефекти істотними? чи можлива реалізація (експлуатація) товару за наявності виявлених дефектів?; яким підприємством і коли виготовлено товар (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супровідних документів)?; чи є у досліджуваного об'єкта дефекти? якщо так, то яка залишкова вартість пошкодженого виробу?; яка вартість досліджуваного об'єкта з урахуванням зносу безпосередньо перед впливом на нього пожежі, залиття? та ін.

Хотілося б окремо звернути увагу на можливість встановлення підприємства-виробника певних товарів під час проведення товарознавчої експертизи. Дослідження практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму засвідчило, що часто предметом підкупу виступають товари, що виготовляються на підприємствах, які певним чином (належать їм або їхнім родичам чи знайомим, очолюються ними тощо) пов'язані з окремими кандидатами на виборах. Тож з'ясування походження товарів, які надаються в якості неправомірної вигоди також може мати вагоме значення для встановлення істини у досліджуваних провадженнях.

Інформація про рух грошових коштів або майна, які були предметом неправомірної вигоди залишається у документах фінансової чи бухгалтерської звітності, особливо коли йдеться про надання такої вигоди підприємствам під час здійснення незаконної агітації. У разі, коли необхідно проаналізувати дані про фінансово-господарські операції, що відображені у бухгалтерському обліку, призначається судово-бухгалтерська експертиза [51, с. 9]. Серед завдань даної експертизи найбільш затребуваними у контексті розслідування підкупу виборця, учасника референдуму ми вбачаємо наступні: установлення документального обґрунтування наявності нестачі або лишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, а також встановлення їх розміру за відповідний період часу; установлення правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;

визначення і підтвердження розміру матеріальних збитків, завданих посадовими і матеріально відповідальними особами в результаті умисних корисливих правопорушень; установлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів у бухгалтерському обліку та звітності та ін.

Примітно, що якщо певні цінності (товари) переводились від однієї юридичної особи до іншої, то аналізу можуть піддаватися відповідні документи обох об'єктів для встановлення зв'язку між ними. Вважаємо, що під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму можливості даного виду експертних досліджень можуть значною мірою сприяти встановленню істини під час визначення предмету та способів реалізації незаконної агітації.

У практиці розслідування підкупу виборця, учасника референдуму проводять також дактилоскопічні експертизи (17,8 %), основною метою яких є дослідження слідів пальців рук: виявлених на місці події на об'єктах, переданих в якості неправомірної вигоди, або ж з метою виявлення таких слідів на цих об'єктах у лабораторних умовах. Такими об'єктами можуть бути, зокрема, конверти з грошима, банківські картки або інші цінності, на поверхні яких, ймовірно, залишилися сліди пальців особи, яка отримала неправомірну вигоду та/або особи, яка її надала.

Крім ідентифікації згаданих осіб, дактилоскопічна експертиза може вирішити й низку неідентифікаційних завдань щодо визначення механізму слідоутворення, особливостей будови руки, яка залишила слід.

Результати такої експертизи набувають особливого значення для розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у ситуації, коли особа, яка одержала неправомірну вигоду наполягає на тому, що дана річ є її власністю. В такому випадку висновок дактилоскопічної експертизи про те, що на предметі, який був переданий підозрюваному в якості неправомірної вигоди, виявлені сліди рук сторонніх осіб, включаючи особу-надавача неправомірної вигоди, буде одним із незаперечних доказів неправдивості свідчень останнього.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути вирішені під час проведення даної експертизи такий: чи є на наданому предметі сліди рук? якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації особи?; чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою?; чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях?; які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)? та ін.

Таким чином, ми розглянули основні форми використання спеціальних знань під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, у тому числі визначивши напрями експертних досліджень, які найчастіше призначаються у таких провадженнях. Необхідно наголосити, що ми не претендуємо на створення універсальних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні підкупу виборця, учасника референдуму, адже зважаючи на особливості новітніх способів вчинення таких злочинів, може виникати необхідність залучення спеціалістів інших галузей та сфер, тому запропоновані рекомендації є лише орієнтиром для вибору виду та меж використання спеціальних знань.

Що ж стосується недоліків, виявлених нами завдяки аналізу практики використання спеціальних знань під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, то можна виокремити такі основні з них:

низький рівень обізнаності слідчих щодо компетенції осіб, причетних до організації та проведення виборів, які можуть залучатися до вирішення проблем розслідування, а також можливостей та видів експертних досліджень, призначення яких може значно підсилювати доказову базу проваджень, що вивчаються;

недотримання слідчими встановлених процесуальних вимог, що призводить до визнання у суді експертних висновків недопустимими доказами;

невірне визначення виду експертних досліджень, що призначаються, а також некоректна постановка питань, що ставляться на вирішення експертизи;

непризначення експертних досліджень, які могли б значною мірою підсилити доказову базу провадження у суді і сприяти ефективному розслідуванню у найкоротші терміни.

Висновки до розділу 2

1. Основними джерелами інформації про вчинення злочинів, передбачених ст. 160 КК України є: заяви (повідомлення) громадян (членів виборчих комісій; офіційних спостерігачів; виборців; уповноважених осіб кандидатів, політичних партій (блоків); представників громадських організацій (волонтерів), які на добровільних засадах здійснюють контролюючі функції та ін.) – 68,9 %; повідомлення (публікації, виступи) у ЗМІ та Інтернет-виданнях – 38,0 %; анонімні повідомлення – 37,3 %; матеріали звернень до ЦВК (територіальних виборчих органів) від суб'єктів виборчого процесу – 16,3 %; матеріали, отримані внаслідок проведення у встановленому законом порядку оперативно-розшукових заходів – 15,1 %; матеріали, виділені з інших кримінальних проваджень – 4,4 %.

2. Важливим елементом початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму є проведення ефективної дослідчої перевірки інформації про такі злочини, що пов'язано з можливістю розповсюдження хибних відомостей про здійснення підкупу виборців нечесними політичними опонентами. Складністю проведення такої перевірки у даних провадженнях є неможливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, передбачених ч. 1 ст. 160 КК України відповідно до санкції даної норми.

3. Значущим джерелом криміналістично значущої інформації під час розшування підкупу виборця, учасника референдуму є документи, які запропоновано класифікувати за змістом: документальні джерела, які містять фактичні дані і відомості про грошові кошти або майно, які були предметом неправомірної вигоди (офіційні та неофіційні); документи, які містять відомості,

що відображають різні етапи підготовки та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (які безпосередньо стосуються виборчого процесу та інші).

4. Запропоновано класифікацію типових слідчих ситуацій, що утворюються на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму залежно від етапів реалізації злочинного умислу (отримана інформація про пропозицію (обіцянку) неправомірної вигоди виборцям, надійшла заява про її можливе майбутнє надання; учасники злочину затримані «на гарячому», у момент передачі предмета підкупу; надійшла інформація про вчинений у минулому підкуп виборців, учасників референдуму); за масштабами поширення підкупу виборців, учасників референдуму на певній територіальній ділянці (окремі повідомлення; численні й систематично здійснювані факти підкупу); залежно від джерела надходження інформації про вчинення таких злочинів (заяви (повідомлення) громадян (учасників виборчого процесу, свідків та ін.); матеріали, отримані внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів; матеріали, виокремлені з інших кримінальних, проваджень; повідомлення (публікації, виступи) у ЗМІ та Інтернеті).

5. Важливе значення для формування ґрунтовної доказової бази у досліджуваних провадженнях має налагодження ефективної взаємодії з іншими учасниками виборчих перегонів, зокрема представниками виборчих органів; довіреними особами кандидатів, представниками та уповноваженими місцевих організацій партій, офіційними та неофіційними спостерігачами; виборцями; членами вітчизняних (Громадянська мережа «Опора», Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України» та ін.) та міжнародних (Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами (ENEMO), Міжнародна неурядова організація «CANADEM», Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) та ін.) моніторингових громадських організацій; ЗМІ; співробітниками правоохоронних органів.

6. Необхідність використання спеціальних знань щодо особливостей виборчого законодавства та організації і проведення виборів, а також у галузі

обігу грошових коштів, інформаційних технологій та інших сфер, що впливає зі способів вчинення злочинів, що вивчаються, зумовлює активне залучення відповідних спеціалістів до процесу розслідування. Найчастіше спеціальні знання використовуються у формі: залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події та інших слідчих дій (59,2 %); отримання консультацій та роз'яснень щодо особливостей організації та проведення виборів (36,8 %); проведення експертиз (35,0 %); отримання допомоги для постановки коректних запитань під час призначення судових експертиз та підготовки до допитів (19,4 %); проведення допиту спеціаліста як свідка (4,7 %).

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ

3.1. Особливості огляду під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

У досудовому розслідуванні основним інструментарієм, що використовується слідчим для збирання доказів, є слідчі (розшукові) і негласні слідчі (розшукові) дії, тактико-криміналістичні операції, тактичні прийоми, комбінації, рекомендації, які утворюють арсенал тактико-криміналістичних засобів. Як і у будь-якому напрямі людської діяльності, результативність досудового розслідування прямо залежить від застосованих знарядь і вміння їхнього раціонального використання відповідною процесуальною особою. Відтак, ефективність роботи слідчого під час досудового розслідування багато у чому визначається знанням й умінням використовувати тактико-криміналістичні засоби, розроблені та запропоновані криміналістикою, зокрема – криміналістичною тактикою. Саме тому, вивчення проблем та вироблення шляхів удосконалення тактико-криміналістичного забезпечення діяльності з досудового розслідування загалом і розслідування окремих видів злочинів зокрема має вагомим значення як для криміналістики, так і для практичної діяльності органів досудового розслідування.

У межах вищевказаного напрямку криміналістичних досліджень найбільш значуще місце, на наше переконання, належить слідчим і негласним слідчим (розшуковим) діям, які виступають чи не головними процесуальними та криміналістичними засобами формування доказової бази у будь-якому провадженні, виконуючи роль засобів пізнавальної діяльності, що дають змогу повно, об'єктивно та всебічно дослідити обставини події минулого та прийняти справедливе й обґрунтоване рішення [144, с. 265]. Відтак, даний розділ нашого дослідження буде присвячений особливостям та специфіці організації та

проведення слідчих дій у провадженнях про підкуп виборців, учасників референдуму.

Вивчення практики розслідування досліджуваних нами злочинів, а також результати проведеного опитування засвідчили, що найчастіше у зазначених провадженнях проводяться такі слідчі дії, як огляд (60,9 %), допит (66,2%), а також обшук (35,9 %) (додаток А).

За хронологією здійснення провадження огляд проводиться раніше за інші слідчі дії та має вагоме значення для формування первинного блоку інформаційних ресурсів на початковому етапі розслідування. Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, його пізнання здійснюється опосередковано через виявлення і дослідження відображень окремих його елементів, їх властивостей в оточуючій обстановці [185, с. 434].

Крім того огляд є найбільш поширеною слідчою дією, оскільки має місце під час розслідування практично будь-якого кримінального правопорушення, а чинним законодавством передбачено, що лише дана слідча дія у невідкладних випадках може бути здійснена до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відтак даний розділ дисертаційного дослідження пропонуємо розпочати саме з вивчення особливостей проведення огляду під час розслідування підкупу виборців.

Загалом, зважаючи на актуальність, вивченню даної слідчої дії було присвячено велику кількість праць науковців у галузі криміналістики, кримінального процесу, судової психології та ін. Так, значним внеском у цій царині відзначились В. І. Алексійчук, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, М. С. Бокаріус, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, М. П. Молибога, Б. Я. Петелін, Е. А. Разумов, О. Р. Ратінов, Ю. Д. Федоров, В. Ю. Шепітько, І. М. Якімов та ін.

В аспекті особливостей реалізації огляду під час розслідування підкупу різного гатунку дану слідчу дію вивчали Ю. О. Андрейко [11], О. В. Баганець

[18], А. Б. Балонь [21], О. Ф. Бантишев та С. А. Кузьмін [22], В. В. Давиденко [73], Н. В. Кимлик [104], А. О. Ляш [145], Я. Є. Мишков [158], О. В. Пчеліна [209], О. М. Таркан [235], С. С. Чернявський [275] та інші.

У цілому огляд визначають як загальне методологічне поняття, що характеризує спосіб дії суб'єкта, який здійснює безпосереднє сприйняття та дослідження фізичних тіл і явищ для одержання інформації з метою пізнання механізму і причин взаємодії [218, с. 333]. Отже сутність огляду полягає у виявленні, сприйнятті, дослідженні, оцінці та фіксації характеристик, стану, індивідуальних ознак та властивостей матеріальних об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших даних, що мають доказове значення для кримінального провадження.

Відповідно, до ст. 237 КПК України на законодавчому рівні розрізняють огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Крім того, як окремі специфічні види огляду виокремлені освідування особи (ст. 241 КПК України) та огляд трупа (ст. 238 КПК України). Вивчення кримінальних проваджень про підкуп виборців та результати проведеного опитування слідчих дозволяють констатувати, що під час розслідування таких злочинів найчастіше проводився огляд наступних об'єктів:

документи (69,3 %): бюлетені для голосування (їхні фотозображення), заяви та списки виборців (як офіційні, так і неофіційні); агітаційні матеріали; відкріпні посвідчення; протоколи виборчих комісій; банківські картки, накладні, договори; паспорти виборців (їхні копії та фотозображення); окремі записи, що свідчать про різні стадії підготовки та реалізації злочинного умислу та ін.;

місцевість та приміщення: території, що прилягають до виборчих дільниць (22,3 %); виборчі дільниці (21,6 %); місця проведення агітаційної роботи (21,5 %); помешкання громадян (10,6 %); партійні штаби (штаби окремих кандидатів, місцевих представництв політичних сил тощо) (9,2 %);

предмети: предмет неправомірної вигоди (33,8 %); технічні засоби (мобільні телефони, планшети, комп'ютерна техніка тощо) (26,7 %) та відповідні

носії інформації (флеш-накопичувачі, диски) (11,6 %); виборчі скриньки, кабінки для голосування (6,3 %) (додаток А).

Приклад. ОСОБА_2 була обвинувачена у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 160 КК України, зокрема за неодноразово здійснювані пропозиції та надання виборцям неправомірної вигоди за голосування за окремих кандидатів на місцевих виборах.

Незважаючи на невизнання своєї провини обвинуваченою, її вина у вчиненні кримінальних правопорушень підтверджується дослідженими під час судового розгляду доказами, у тому числі даними з протоколу огляду речей, згідно яких під час проведення даної слідчої дії було оглянуто наступні предмети: 30 рекламних листівок формату А4 з текстом «Кандидат на пост КилийськогогородскогоголовыОСОБА_17. Батьківщина. ОСОБА_22, округ 5. 11 номер в избирательном бюллетене» на 1 арк. кожен; 3 «Информационная газета Килийского района. Номер 11 в избирательном бюллетене. Выбирай будущее» на 5 арк. Кожен із прізвищами кандидатів до кожного округу; 23 календарі розміром 7x10 см з текстом «Батьківщина № 11 обираймо майбутнє!»; 3 купюри номіналом 200 гривень (ЄЦ 9352672; ЕД 0148612; ЗД 9641169) [44].

Загальноновизнаним як серед науковців, так і серед практичних працівників є те, що серед всіх видів огляду найважливішим є огляд місця події. У провадженнях про підкуп виборців найбільш типовими місцями здійснення даної слідчої дії є приміщення територіальних виборчих дільниць, що зазвичай являють собою адміністративні будівлі, зокрема, приміщення районних державних адміністрацій, міських та селищних рад; навчальні заклади (школи, училища, технікуми, інститути, університети, дитячі садки); заклади охорони здоров'я; житлово-експлуатаційні контори; будинки культури, бібліотеки, різні підприємства тощо [132, с. 126]. Крім того, огляд місця події може здійснюватись і в інших локаціях, залежно від місця безпосередньої передачі виборцю предмета неправомірної вигоди, зокрема: за місцем проживання, у громадських місцях, закладах харчування, в автомобілях тощо.

Приклад 1. 21.07.2019 біля виборчої дільниці № 740314 було проведено огляд місця події, а саме ганку Козелецької ЗОШ № 3, який розташований за адресою: вул. Свято-Преображенська, 32а, смт. Козелець, Чернігівської обл., під час якого було оглянуто та вилучено надані громадянками ОСОБА_2 та ОСОБА_3, які були задіяні в якості волонтерів від громадської організації «Прозора політика», два планшети марки HUAWEI MediaPad T3 7, які мають прикріплені за допомогою липкої прозорої стрічки до корпусу планшету номери 236 та 237 [254].

Приклад 2. У межах кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за № N від 26 березня 2019 р. (кримінально-правова кваліфікація злочину ч. 1 ст.160 КК України), було проведено огляд місця події – автомобіля «Шевроле Авео» синього кольору, державний реєстраційний номер НОМЕР_1. Під час огляду були виявлені наступні предмети, що можуть виступати в якості речових доказів у провадженні: грошові кошти в сумі 1501 грн., купюрами номіналом 200 грн. – 5 шт., 500 грн. – 1 шт. та 1 грн. – 1 шт.; грошові кошти в сумі 33000 грн., купюрами номіналом 200 грн. – 165 шт.; картонну коробку із вмістом «Пам'ятка для членів дільничних виборчих комісій на чергових виборах Президента України 31 березня 2019 року» в кількості 28 примірників та «Посібник для членів дільничної виборчої комісії» в кількості 27 примірників; «Подання щодо кандидатів складу дільничних виборчих комісій виборів Президента України 31.03.2019 року» на 6 арк. Долинського району та на 4 арк. Устинівського району; дві упаковки примірників газет «Мирна стратегія Тарути» [255].

У практиці проведення огляду місця події під час досудового розслідування підкупу виборця, як і інших злочинів широко застосовують рекомендовані криміналістами прийоми та методи, які класифікують за різними підставами: послідовністю проведення та глибиною дослідження – на загальний та детальний; характером дослідження – на статичний та динамічний; обсягом дослідження – на вибірковий (суб'єктивний) та суцільний (об'єктивний); напрямком здійснення руху під час огляду – на ексцентричний, концентричний, фронтальний, секторний, вузловий [145, с. 10]. Застосування того чи іншого

методу визначається умовами конкретного провадження, зокрема, характером місцевості (приміщення), що оглядається; кількістю учасників; наявними у розпорядженні слідчого силами та засобами тощо. Однак головною вимогою до застосованих тактичних прийомів у будь-якому випадку залишається чітке дотриманням усіх вимог, встановлених кримінальним процесуальним законодавством України.

Так, законом передбачений особливий порядок проведення огляду житла чи іншого володіння особи, що відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, зокрема, на підставі ухвали слідчого судді. Втім, ч. 3 ст. 233 КПК України передбачено, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи [129]. Наполягають на такій можливості і науковці. Так, О. В. Білоус переконаний, що у випадку, якщо особу підозрюють у вчиненні злочину, а безпосереднє переслідування її відбувається до моменту отримання офіційного статусу підозрюваного, то проникнення у житло або інше володіння в невідкладних випадках може відбуватися після отримання правоохоронними органами, уповноваженими на затримання, інформації про вчинення такою особою кримінального правопорушення [26, с. 9].

Після проведення такого невідкладного огляду прокурор або слідчий за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно після здійснення слідчої дії звернутися з клопотанням про проведення огляду до слідчого судді, який розглядає таке клопотання відповідно до вимог ст. 234 КПК України й перевіряє, чи були наявні достатні підстави для проникнення у житло чи інше володіння особи без ухвали та приймає відповідне рішення.

Як показує вивчення практики розслідування підкупу виборця, за наявності достатніх підстав та відповідної мотивації, суд задовольняє відповідні клопотання слідчих.

Приклад. До Ківерцівського районного суду Волинської області звернувся слідчий СВ Ківерцівського ВП ГУНП у Волинській області ОСОБА_2 за погодженням начальника Ківерцівського відділу Маневицької місцевої прокуратури Волинської області ОСОБА_3 на підставі матеріалів кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України, з клопотанням про надання дозволу на проведення огляду квартири за адресою: АДРЕСА_1, яка на праві власності належить ОСОБА_4, де фактично проживає ОСОБА_5, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення вказаного кримінального правопорушення, відшукування знарядь вчинення кримінального правопорушення, а також виявлення та фіксації слідів злочину, зокрема вилучення 31900 грн, що належать ОСОБА_5, мотивуючи його тим, що 10.04.2019 р. до Ківерцівського ВП ГУНП у Волинській області надійшло повідомлення від громадянина ОСОБА_6 про те, що невстановлена особа, знаходячись в приміщенні Будинку культури за адресою: АДРЕСА_2, здійснювала виплату коштів особам, які проводили агітацію за окремого кандидата на виборах Президента України, тим самим, на думку заявника, здійснювала підкуп виборців.

В обставині, яка склалась, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення вказаного кримінального правопорушення, відшукування знаряддя вчинення кримінального правопорушення та виявлення і фіксації слідів злочину, 11.04.2019 р. було проведено огляд місця події (квартири) за адресою: АДРЕСА_2, під час якого виявлено 31 900 грн.

В подальшому вищевказані грошові кошти було вилучено з метою перевірки законності їх походження та мети їх використання, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення з метою повного, швидкого та неупередженого дослідження обставин вчиненого злочину, одержання доказів, встановлення осіб, які причетні до його вчинення.

В органа досудового розслідування є достатні підстави вважати, що вищевказані грошові кошти є знаряддям та предметом кримінального правопорушення.

У зв'язку із викладеним та враховуючи невідкладність проведення огляду квартири у зв'язку з виникненням загрози знищення або приховання знаряддя та слідів злочину, які мають доказове значення у даному кримінальному провадженні, у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України без ухвали слідчого судді було проведено огляд місця події.

Заслухавши думку слідчого та прокурора, беручи до уваги вищевикладене та враховуючи, що у матеріалах кримінального провадження вбачається наявність достатніх підстав вважати, що вказані речі мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, суд вважає за необхідне надати дозвіл на проведення огляду квартири за адресою: АДРЕСА_2, який було проведено 10 квітня 2019 р.

Суд не вбачає порушень вимог ч. 3 ст. 233 КПК України щодо невідкладного звернення з клопотанням про проведення огляду до слідчого судді, оскільки огляд закінчено о 07 год. 55 хв. 11 квітня 2019 року, а клопотання було здане на відділення пошти о 18 год. 14 хв. цього ж дня [250].

Під час проведення огляду місця події в даній категорії проваджень окрему увагу варто приділити особливостям проведення огляду предметів, що виступали в якості неправомірної вигоди і становлять особливе значення в якості важливого речового доказу. Зокрема, під час його огляду встановлюються й заносяться до протоколу його точні якісні й кількісні характеристики (наприклад суму, номінальну вартість купюр, серію та номери), а також особливості пакувального матеріалу та способу упакування, приділяється увага фіксації місця, з якого вилучено предмет неправомірної вигоди. Упакування обов'язково досліджують з метою виявлення на ньому слідів рук одержувача неправомірної вигоди. Якщо предмет неправомірної вигоди передавався загорнутим у папір чи інший матеріал, від нього слід відокремити частину й долучити до протоколу огляду [11, с. 108].

Під час проведення огляду дозволено вилучати лише речі й документи, що мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу. Усі вилучені речі, документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із

завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. Якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, їх тимчасово опечатають і зберігають у такому вигляді, доки не буде здійснено остаточний огляд та опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України) [214, с. 53].

Необхідно наголосити, що під час проведення огляду місця події одразу після вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (наприклад, на виборчій дільниці у день голосування) можуть виникати різного роду конфліктні ситуації, коли підозрюваний або інші особи чинять протидію належному проведенню слідчої дії. На думку О. М. Таркана, до таких дій, зокрема, можна віднести: а) спроби фізичного впливу на учасників огляду, знищити сліди на місці події, пошкодити технічні засоби, що використовуються; б) відмова добровільно представити предмет неправомірної вигоди; в) провокаційні дії з метою спонукання учасників огляду на вчинення порушень дотримання законності в ході слідчої дії, помилок, які можуть поставити під сумнів доказову цінність її результатів. Попередження першої групи прийомів має полягати у забезпеченні належної охорони місця події, залученні достатньої кількості допоміжних сил і засобів, належній професійній підготовці всіх учасників огляду місця події та їх готовності діяти у складних конфліктних умовах. При спробах певних осіб, у тому числі підозрюваного, фізично втрутитись в процес огляду, слідчому обов'язково необхідно забезпечити їх видалення з місця події. Вчений вважає, що якщо є підстави вважати, що предмет неправомірної вигоди знаходиться при особі, а також коли підозрюваний відмовляється добровільно представити одержану неправомірну вигоду слід проводити обшук, а не огляд місця події. Нейтралізація провокаційних дій в ході огляду також вимагає від слідчого й інших учасників огляду вміння заздалегідь спрогнозувати можливість такої поведінки, витримки та готовності приймати правильні рішення в обмежений час. Так, досить ефективним засобом попередження зазначеної протидії є відеозапис огляду місця події для чого необхідно заздалегідь підготувати технічні засоби і залучити спеціаліста. Слідчому в жодному разі не можна

допускати залишення місця події та окремих дій учасників огляду поза увагою понятих, навіть на короткий час оскільки це дає підстави у майбутньому стверджувати, що певні сліди було підкинуто [235, с. 418]. Ми цілком погоджуємось з думкою науковця і вважаємо, що запропоновані тактичні прийоми можуть виявитись вкрай доцільними під час проведення оглядів під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

Окремої уваги у межах даного підрозділу заслуговує вивчення особливостей огляду документальних джерел інформації, адже, як ми вже неодноразово наголошували, документи є важливим джерелом доказів у провадженнях, що досліджуються. Взагалі, документи були і надалі залишаються важливим засобом доказування цілої низки кримінальних правопорушень, тож науковий інтерес до їхнього дослідження у різних аспектах завжди був підвищеним. Так, у різні періоди проблемами дослідження документів переймались В. В. Бірюков, Т. В. Варфоломеева, І. В. Калініна, В. В. Коваленко, К. М. Ковальов, Д. Я. Мирський, Н. Рогатинська, М. Я. Сегай, В. М. Тихоненко, Є. С. Хижняк та інші вчені.

Необхідно відзначити, що поняття документа у криміналістичному, кримінально-процесуальному та кримінально-правовому розумінні дещо різняться. Так, визначенню даного поняття у КПК України присвячена окрема норма – ст. 99, відповідно до якої, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Крім цього, ч. 2 ст. 99 КПК України чітко встановлює перелік об'єктів, які можуть вважатися документом в межах кримінального провадження:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані в результаті здійснення заходів кримінального провадження, передбачених чинними міжнародними договорами, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій і додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок [129].

У кримінально-правовому контексті дане поняття, найчастіше, трактують як офіційні документи, які були складені фізичною чи юридичною особою, оформлені і засвідчені з дотриманням правил, встановлених для певної категорії такого роду об'єктів. Такі документи безпосередньо впливають на виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [265, с. 208].

Криміналістичний підхід до визначення документа є більш широким, адже в межах даної науки вивчаються не лише офіційні документи. Здійснивши аналіз запропонованих криміналістами визначень, ми пропонуємо наступну узагальнену дефініцію документа – це матеріальний об'єкт, призначений для передачі інформації в часі та просторі, який містить відомості про будь-які факти, обставини та події, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Науковці, які вивчали проблемні аспекти розслідування виборчих злочинів неодноразово наголошували, що успіх розслідування таких діянь у багатьох випадках залежить від уміння слідчого працювати з документами, його знання особливостей ведення діловодства виборчими комісіями тощо. Огляд документів має дослідницький, творчий характер, що потребує від слідчого відповідних знань, досвіду та вміння його проведення [132, с. 129].

Документи, що мають відношення до розслідування підкупу виборця, учасника референдуму можуть бути отримані різними шляхами. В одних випадках вони надаються офіційними спостерігачами або представниками Виборчого комітету України або інших громадських моніторингових організацій, кандидатами або їхніми представниками та довіреними особами, членами виборчих комісій, окремими виборцями, працівниками архівних установ та іншими особами з власної ініціативи або за запитом органів

розслідування. В інших – можуть бути виявлені та вилучені під час проведення інших слідчих дій, зокрема, огляду місця події, обшуку та виїмки. Вилучені документи повинні бути не лише ретельно оглянуті, але й піддані ретельному аналізу як кожен окремо, так і у порівнянні.

Загальні тактичні вимоги до огляду документа наступні: спочатку проводиться загальний огляд для визначення його найменування, характер і призначення, вивчається зовнішнього вигляду, матеріал, стан, зміст та наявність реквізитів. Потім здійснюється огляд окремих частин (записів), що виявляють найбільший інтерес для слідства, а також здійснюються певні маніпуляції для виявлення можливих слідів підроблення або внесення змін до первинного змісту документа (документ оглядається при наскрізному освітленні або у кососпрямованому світлі). При цьому доцільно використовувати науково-технічні засоби, а також звернутися по допомогу до інспектора-криміналіста. Загалом, у контексті специфічної складової огляду документів (використання спеціальних знань, зокрема обізнаність про систему документації, значення термінів, дотримання вимог, що висуваються до таких документів, визначення документів, які стосуються обставин кримінального правопорушення тощо) діяльність спеціаліста передбачає застосування комплексу аналітичних і пошукових заходів, що спрямовані на допомогу слідчому в проведенні слідчої (розшукової) дії [236, с. 282].

Дотримання криміналістичних рекомендацій важливе також під час поводження з документами, що вилучаються. Зокрема, необхідно вжити усіх заходів для збереження документа у первісному стані та запобігання його пошкоджень для можливості подальшого ефективного дослідження. Так, приєднувати документ – речовий доказ до протоколу слідчої дії необхідно в окремому пакеті.

Опис документа у протоколі повинен включати наступні відомості: повна назва та вид, серія і номер; коли, кому, ким і на який термін виданий; наявність підписів, відбитків печаток, штампів (інших реквізитів), їх зміст і розміщення; чи виконано документ на бланку встановленого зразка; якість, колір, стан

паперу, спосіб виконання тексту, колір барвника; зміст документа; написи на ньому; наявність пошкоджень, плям, помарок, імовірних ознак підроблення. У протоколі позначають також технічні засоби та прийоми, використані під час огляду документа [11, с. 106].

Вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму засвідчує, що під час розслідування таких злочинів доказова інформація може міститися у надзвичайно широкому колі об'єктів матеріального світу, що підпадають під визначення документа у криміналістичному аспекті. При цьому примітно, що офіційних документів у їх «класичному» розумінні серед таких об'єктів не так вже й багато. Аналіз найбільш типових доказів у кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму підтверджує твердження про те, що комп'ютерні технології не просто проникають в усі сфери суспільного життя, а й створюють новий простір його існування – віртуальний, цифровий, який закономірно стає частиною і злочинного світу. Огляд електронних документів, дослідження цифрових доказів, пошук віртуальних слідів стають традиційними слідчими діями, вчинення яких стає однією з умов розслідування даних злочинів [264, с. 80]. Так, вивчення кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму дозволило встановити наступні джерела виявлення віртуальних слідів таких злочинів: Інтернет-сайти; профілі у соціальних мережах («Instagram», «Facebook», «Twitter» та ін.); комп'ютери (жорсткий диск, на якому може міститися як вся інформація, завантажена чи збережена за весь час роботи комп'ютера (аудіо-, фото-, відеоматеріали); збережені логіни та паролі до електронної пошти, веб-ресурсів та соціальних мереж, що надасть можливість отримати доступ до особистих аккаунтів особи злочинця; мобільні телефони, планшети та інші гаджети; фото- та відеокамери із зафіксованими фактами вчинення підкупу виборця. Відтак, все частіше доказами у таких провадженнях стають фото-, відеодокументи, комп'ютерні файли, електронні повідомлення, сторінки Інтернет-ресурсів тощо [70, с. 100].

Приклад. 21 липня 2019 року у день проведення виборів до Верховної ради

України, член виборчої комісії на ДВК №210044 за АДРЕСА_1, ОСОБА_3, здійснювала записи на окремому аркуші з невідомим текстом, і можливо, тим самим за попередньою змовою із невстановленими особами могла здійснювати фіксацію виборців, тобто громадян які проголосували, і які у подальшому могли отримати грошову винагороду, за свій голос. Під час досудового розслідування встановлено, що 21.07.2019 у приміщенні ДВК №210044 факт виявлення аркушу паперу із невідомим текстом на робочому столі члена державної виборчої комісії ОСОБА_3, на камеру мобільного телефону зафіксовано ОСОБА_2, яка є представником кандидата у народні депутати ОСОБА_1, відео-файли розміщено на сайті соціальної мережі «Facebook», всесвітньої мережі Інтернет, на сторінці громадської організації «Доста Україна». 01 серпня 2019 року під час огляду вказаного відео-файлу встановлено, що проміжок часу відео-файлу становить 2 хв. 18 сек., і на проміжку часу між 00:07 хв. по 00:40 хв. наявна відеофіксація окремого аркушу паперу, на якому наявний невідомий рукописний текст. Вказаний відео-файл об'ємом 30,1 Мб, записаний на CD-R диск, марки «Verbatim», об'ємом 700 мв. [247].

Оскільки способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму часто пов'язані з використанням комп'ютерних технологій та Інтернет-ресурсів, під час їхнього розслідування слідчим доводиться проводити огляди різних цифрових доказів, що також підпадають під визначення документа: фото- та відеозображення, електронні носії інформації, дані інтернет-ресурсів тощо. Загалом під «цифровими доказами» розуміють фактичні дані, що представлені у цифровій (дискретній або електронній) формі, мають значення для розслідування кримінальних правопорушень, зафіксовані на будь-якому типі носія та після обробки ЕОМ стають доступними для сприйняття людиною. При цьому обов'язковою ознакою цифрового доказу є конвергентність, під якою розуміється здатність одиничного доказу входити у сукупність інших доказів і набувати у зв'язку з цим доказового значення [267, с. 257].

Електронні документи наділені специфічними ознаками, які визначають особливості їхнього огляду. По-перше, електронний документ не є матеріальним

об'єктом, а являє собою двійковий комп'ютерний код, що створений із застосуванням комп'ютерних засобів та існує на технічних носіях. Відсутність матеріального втілення зумовлює нерозривний взаємозв'язок такого документа із технічним носієм, на якому він зберігається: електронний доказ не може існувати поза межами технічного носія. Наприклад, будь-яка криміналістично значуща інформація у мережі Інтернет має свій технічний носій – сервер, тому для її вивчення необхідно мати доступ до такого носія. Водночас, зв'язок електронного документу із певним технічним носієм не є нерозривним, оскільки останній може вільно переміщуватися в електронній мережі без технічного носія та існувати на кількох технічних носіях одночасно. Відтак електронний документ часто не можна дослідити без спеціального обладнання.

По-друге, під час проведення огляду електронних документів необхідно зважати на те, що вони є більш «вразливими» доказами порівняно з традиційними, адже можуть бути легко знищені, а їхній зміст – змінений без видимих ознак. Крім того, аналіз слідчої практики засвідчує, що фахівці у сфері інформаційних технологій часто за завданням власника техніки інсталиують на комп'ютерні та мобільні пристрої спеціальні програмні продукти, які забезпечують автоматичне знищення інформації, що на них міститься, за умов неавторизованого чи неідентифікованого доступу [276, с. 65].

Зважаючи на зазначене, під час роботи з «цифровими доказами» будь-які некваліфіковані дії, маніпуляції із вилученою технікою, програмним забезпеченням без участі відповідного спеціаліста є не допустимим, оскільки найменша похибка може призвести до втрати важливої доказової чи орієнтуючої інформації [267, с. 258].

Особливості огляду електронних документів впливають також і на спосіб процесуальної фіксації результатів слідчої дії. Так, фізичні носії електронної інформації, на яких може знаходитися криміналістично важлива інформація, вилучаються при огляді місця події, оглядах та обшуках житла чи робочих приміщень, при огляді речей та комп'ютерної техніки учасників кримінального провадження. Якщо електронні докази розміщені на серверах чи жорстких

дисках підприємств, установ або організацій, слідчому рекомендується здійснити побайтову копію носія інформації, адже вилучення майна підприємства може призвести до негативних наслідків. За допомогою спеціального обладнання відтворюється ідентична копія електронної інформації, яка знаходиться на технічному носії, після чого самі фізичні носії повертаються власникам. Аналогічні дії необхідно здійснювати, коли виникає необхідність в проведенні комп'ютерно-технічної експертизи [264, с. 82].

Досліджені у попередніх підрозділах роботи види способів вчинення підкупу виборця, учасника референдуму дозволили дійти висновку про те, що найбільш небезпечними та зухвалими з них є такі, що пов'язані з організацією тимчасового злочинного угруповання, діяльність якого спрямовувалась на утворення розгалуженої «сітки підкупу» виборців. При цьому часто діяльність такого об'єднання та контакти його учасників повністю переносились у цифровий простір. Відтак, під час проведення розслідування таких злочинів особливої ваги набуває ефективність проведення огляду та, за необхідності вилучення, комп'ютерного обладнання та периферійних мобільних пристроїв. Б. В. Черняхівський пропонує детальний алгоритм дій у таких випадках, який на наше переконання, може бути застосований під час проведення відповідних оглядів у провадженнях, що нами досліджуються. Отже, запропонована вченим програма дій включає наступні складові: 1) зафіксувати інформацію, яка відображається на моніторі (відкриті файли, програми, процеси, завантаження, мережеві з'єднання та їх активність), зберегти її; 2) перевірити налаштування BIOS і завантажити операційну систему з робочого примірника (флеш-накопичувача чи з оптичного диска, заздалегідь підготовленого спеціалістом); 3) приєднати зовнішній носій інформації (жорсткий диск/флеш-накопичувач), на який здійснюватимуть копіювання криміналістично значущої інформації для досудового розслідування – контрольний носій; 4) запустити програму запису зображення екрана монітора для додаткової фіксації процесу огляду (зокрема під час перегляду відеофайлів), після чого створені в процесі огляду відеограму та зафіксовані зображення екрана монітора після завершення огляду зберегти на

приєднаний зовнішній носій в окремому каталозі; 5) вивести на екран монітора інформацію про апаратне та програмне забезпечення комп'ютера, які його ідентифікують, зафіксувати її в протоколі огляду та зберегти на зовнішньому носії інформації в окремому файлі; 6) вивести на екран монітора налаштування мережевого адаптера, зафіксувати, як і в попередньому випадку; 7) створити файл-образ (еталон) для перевірки правильності підрахунку контрольних сум за допомогою призначеної для цього програми, перевірити та продемонструвати учасникам слідчої дії результати, після чого зберегти файл-еталон та файл із його контрольною сумою на носіїві, призначений для запису й зберігання доказової інформації; 8) провести детальний огляд інформації, що збережена на комп'ютері. Слід акцентувати увагу учасників огляду (понятих) на змісті, місці розміщення виявленої та значущої для слідства інформації; 9) запустити браузер і ввести ідентифікаційні дані (доменне ім'я, паролі за їх наявності) віддаленого ресурсу, провести огляд зовнішнього інформаційного ресурсу (сайту), його наповнення. Важливо продемонструвати учасникам слідчої дії (понятим) зміст і місце розміщення файлів на віддаленому ресурсі, які можуть мати значення для кримінального провадження; 10) за допомогою криміналістичного програмного забезпечення установити IP-адресу (ping) сайту, шляхи проходження в процесі обміну інформацією між сайтом і відповідним комп'ютером (для встановлення провайдера скористатися відповідним веб-ресурсом, що ідентифікує приналежність IP-адреси); 11) для кваліфікованого збереження (вилучення) виявленої інформації здійснювати побітове копіювання на під'єднаний спеціалістом зовнішній носій зберігання інформації, демонструючи ці дії понятим; 12) використовуючи криміналістичне програмне забезпечення, вивести на екран монітора інформацію про контрольну суму кожного файлу, значущого для слідства, що зафіксований на зовнішньому носії, зберегти її у відповідному окремому файлі; 13) після копіювання всієї виявленої, значущої для кримінального провадження інформації підключити другий відформатований зовнішній носій зберігання інформації та скопіювати на нього всю інформацію з контрольного носія; 14) відключити контрольний та робочий

носії із зібраною (збереженою) інформацією, вилучити диск з робочим примірником криміналістичного програмного забезпечення, здійснити пакування контрольного примірника носія з доказовою інформацією у спосіб, який унеможливить доступ до нього, опечатати й засвідчити на бирці з печаткою та підписами учасників слідчої дії, понятих; 15) зафіксувати порядок і зміст зазначених вище дій у протоколі огляду, обов'язково зазначивши контрольну суму інформації, зауваження, клопотання і доповнення від учасників слідчої дії [276, с. 64– 65].

У контексті питання, що вивчається, вважаємо також за необхідне зупинитись на особливостях огляду веб-сторінок, адже як демонструє практика останніх виборчих перегонів, пропозиції «продати свій голос» неодноразово з'являлись прямо в Інтернеті.

Під час огляду веб-сайту у протоколі огляду слід зазначати серійний номер комп'ютера, назву та версію операційної системи, яка встановлена на ньому, назву та версію програми-браузера, за допомогою якої здійснюється доступ до мережі Інтернет [108, с. 187]. Обов'язково необхідно встановити домен сайту, звзначити URL веб-сторінки, який завжди є індивідуальним, зазначити стандартні реквізити електронного документа: назву, автора, псевдонім, час створення електронних документів, якщо такі відомі, призначення документа, стислий зміст та викладені в ньому обставини, які мають значення для розслідування злочину. Інформація, що є доступною у мережі Інтернет, у тому числі й та, що міститься на веб-сайтах, фізично розміщена на комп'ютерному обладнанні, об'єднаному каналами зв'язку з цією мережею, і кожне таке обладнання має свою IP-адресу. Домен сайту завжди є відкритим та відомим для будь-якого абонента мережі. На підставі найменування домену сайту слідчий може встановити IP-адресу домену та інтернет-провайдера, його найменування та місцезнаходження серверу, на якому зберігаються дані сайту. Встановлення вищезазначених даних здійснюється за допомогою інтернет-ресурсів «2ip» та «whois», які знаходяться у відкритому доступі, а тому будь-яка людина може самостійно встановити інтернет-провайдера та місцезнаходження будь-якого

сайту [263, с. 218].

Після встановлення IP-адреси домену, найменування інтернет-провайдера, який надає доступ до веб-сайту, та його місцезнаходження керуючись нормами глави 15 КПК України, слідчий повинен отримати тимчасовий доступ до документів, що знаходяться у провайдера телекомунікацій та містять охоронювану законом таємницю, а саме: інформацію про особу, яка зареєструвала веб-сайт, IP-адресу електронно-обчислювальної машини, з якої було здійснено реєстрацію веб-сайту, IP-адресу електронно-обчислювальної машини, з якої здійснювалось управління веб-сайтом та наповнення веб-сайту забороненим контентом [74, с. 221].

Після цього, за умови задоволення клопотання слідчого про тимчасовий доступ до інформації та документів іншого інтернет-провайдера, він отримує інформацію стосовно персональних даних особи за конкретною IP-адресою. Крім іншого, це дані щодо локалізації джерела, а також дати і часу поширення інформації, яка стосується вчинення підкупу виборця, учасника референдуму.

Таким чином, здійснення огляду електронних відображень як важливого джерела доказів у кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму супроводжується цілою низкою можливих ускладнень, зокрема таких, як необхідність застосування вузько спеціалізованих знань в галузі ІТ-технологій та залучення відповідних спеціалістів; перешкоди у доступі до віртуальних слідів злочину внаслідок широкого застосування злочинцями засобів анонімізації особистих даних шляхом використання шифрувальних програм; втрата часу через процесуальні вимоги щодо отримання дозволу на доступ до інформації, розміщеної у інтернет-провайдерах.

3.2. Допит свідків та підозрюваних під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

Допит – одна з найбільш поширених та значущих першочергових слідчих дій. На її складності та важливості неодноразово наголошували авторитетні

вчені. Так, В. Ю. Шепітько визначав допит як найскладнішу слідчу (розшукову) дію, що потребує від слідчого високої загальної і фахової культури, глибокого знання психології людини [281, с. 3]. Л. Д. Удалова наголошує, що допит – це досить складне правове явище, сутність якого не обмежується одним із передбачених законом способів збирання та перевірки доказів [243, с. 188]. Одне з важливих місць у пізнанні об'єктивної істини віддавала допиту В. О. Коновалова [118, с. 3]. Важливість допиту під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму підтверджується і результатами опитування практичних працівників, 66,2 % з яких визначили цю слідчу дію однією з найбільш результативних (додаток А).

Слідча та судова практика розслідування підкупу виборця, учасника референдуму переконливо свідчать про те, що якісна організація та проведення допитів під час розслідування даних злочинів має вкрай важливе значення для формування доказової бази. Як зазначалося у попередніх підрозділах, дані злочини носять переважно латентний характер і отримання криміналістично значущої інформації на початковому етапі їх розслідування часто характеризується ускладненнями, тож показання різних категорій осіб (заявників, свідків, підозрюваних) є вкрай важливим джерелом такої інформації та виступають чинниками, що впливають на подальший перебіг розслідування та проведення інших слідчих дій. Зазначимо, що допити у таких провадженнях подекуди відзначаються своєю масштабністю, бо передбачають проведення даної слідчої дії щодо великої кількості осіб, які залучені до функціонування так званих «виборчих сіток». Так, під час інтерв'ю із заступником голови Нацполіції М. С. Цуцкірідзе останній заявив, що під час розслідування за фактом підкупу виборців в інтересах одного з кандидатів у президенти під виглядом міської бюджетної програми «Турбота» були допитані 1200 осіб [91].

Предметом допиту є фактичні дані, які належать до предмета доказування, а також інші обставини, що мають значення для розслідування. Обсяг криміналістично значущої інформації, якою володіє допитувана особа, визначається обставинами конкретного провадження, особистісними

характеристиками допитуваного, а також сукупністю відомостей, якими він оперує.

У криміналістичних джерелах представлені різні критерії класифікації допиту. Так, розрізняють його різні види залежно від: характеристик допитуваного, зокрема його процесуального положення (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт) та віку (дорослий, неповнолітній, малолітній); послідовності проведення (первинний, додатковий, повторний); характеру слідчої ситуації (конфліктна чи безконфліктна); складу учасників (без участі третіх осіб або з участю захисника, спеціаліста чи експерта, перекладача та ін.; місця проведення (кабінет слідчого, місце події тощо); стадії кримінального провадження (досудове розслідування і судовий розгляд; використання науково-технічних засобів (з їхнім використанням або без нього).

На наше переконання, специфіка розслідування підкупу виборця, учасника референдуму зумовлює необхідність спрямування наукового дослідження з метою удосконалення допиту залежно від процесуального статусу допитуваної особи (допит заявника, свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого чи експерта). Дана класифікація має важливе значення, оскільки впливає на тактику допиту, що у свою чергу зумовлена процесуальним становищем допитуваного і рівнем його зацікавленості у результатах розслідування, а також особливостями допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду) та ін. [37, с. 66].

Але перш ніж перейти до вивчення особливостей проведення допитів різних категорій осіб, варто зауважити, що у будь-якому випадку якісне та результативне проведення допиту передбачає цілий комплекс дій слідчого, що розпочинаються задовго до безпосереднього спілкування із допитуваним.

Специфікою підготовки до допитів у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму є, передусім, необхідність набуття слідчим певних спеціальних знань у галузі виборчого законодавства, адже як цілком доцільно зазначає В. О. Коновалова, ретельна підготовка до допиту вимагає ознайомлення з відповідною літературою, документами, інструкціями і термінологією.

Мінімум спеціальних знань нададуть слідчому змогу грамотно сформулювати питання, з'ясувати окремі обставини події, правильно зрозуміти і оцінити свідчення допитуваної особи [118, с. 44–45].

Наголошує на цьому і Ю. О. Андрейко, акцентуючи, що проведення допитів у провадженнях про підкуп виборців вимагає від слідчих обізнаності у спеціальних виборчих питаннях, що, відповідно, потребує обов'язкової попередньої підготовки. Потрібно здійснювати аналіз законодавства та судової практики щодо розв'язання питань виборчого процесу, велике значення мають і консультації слідчого з фахівцями в галузі виборчого права та суб'єктами виборчого процесу [10, с. 205].

На наше переконання, підготовка до допиту під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму має складатися з наступних основних етапів: ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження, у тому числі аналіз наявних доказів; оволодіння необхідними спеціальними знаннями у галузі виборчого законодавства; з'ясування та аналіз характеристик особи допитуваного; складання плану допиту із зазначенням питань та окремих тактичних прийомів, що можуть застосовуватись за різних варіантів розвитку діалогу.

Крім того, перед проведенням допиту слідчий має звернути увагу на вирішення наступних тактичних завдань: а) визначення можливої зацікавленості свідків у тих або інших результатах розслідування чи залежності від осіб, які зацікавлені в цьому; б) нейтралізація чинників, які негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання); в) врахування соціальних та психологічних особливостей допитуваного; г) вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань [222, с. 220].

Варто зауважити, що інколи нехтування такими заходами може звести нанівець усі попередні зусилля. Так, під час розслідування резонансної «справи Білика» про масовий підкуп студентів Чернівецького національного університету після майже двох років з моменту початку кримінального

провадження, низка свідків змінили свої покази, що поставило під загрозу все розслідування [226].

Аналіз криміналістичних джерел і практики розслідування злочинів, що вивчаються, а також результати проведеного опитування слідчих дозволи визначити наступні основні групи осіб, які можуть бути допитані про обставини підкупу виборця, учасника референдуму:

особи, які виявили та повідомили про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (заявники) – 65,2 %;

очевидці вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, а також особи, яким стало відомо про вчинене зі слів інших осіб – 39,8 %;

учасники виборчого процесу: виборці, які брали участь у голосуванні на відповідних ділянках (32,6 %); кандидати; представники виборчих органів (керівники та члени виборчих комісій) (23,8 %); довірені особи кандидатів, представники та уповноважені місцевих організацій партії, офіційні та неофіційні спостерігач (10,0 %);

поліцейські, які здійснювали охорону виборчих бюлетенів та громадського порядку під час виборів на відповідних територіальних виборчих ділянках – 23,6 %;

представники благодійних організацій та фондів, громадських моніторингових організацій, а також організацій, що здійснюють опитування (анкетування) та можуть залучатися в якості агітаторів у виборчих «сітках» – 14,8 %;

керівники, співробітники юридичних осіб, фізичні особи-підприємці – щодо надання підприємству (установі, організації) товарів, послуг або виконання робіт у межах здійснення незаконної передвиборної агітації – 7,4 %;

спеціалісти та експерти, які залучалися до розслідування – 25,2 % (додаток А).

Крім того, залежно від ситуації розслідування, коло свідків може бути розширено за рахунок осіб, які:

були присутні під час затримання підозрюваного «на гарячому», спостерігали за його поведінкою, чули його початкові пояснення;

можуть підтвердити характер стосунків заявника та фігуранта;

можуть охарактеризувати за місцем роботи, проживання особу, яка надавала чи отримувала неправомірну вигоду, її прибутки й витрати, надати відомості щодо її особистих якостей та способу життя [214, с. 44];

родичі, знайомі та інші особи з оточення учасників злочину.

Окремо хотілося б акцентувати увагу на допиті заявника у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму. Допит зазначених осіб є вкрай важливим джерелом вихідної інформації про вчинений злочин та є поширеним у провадженнях даної категорії зважаючи на те, що саме заяви та повідомлення осіб часто є першоджерелом інформації про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. Визначення процесуального статусу заявника у кримінальному процесі є дискусійним питанням, на чому неодноразово наголошували вчені-процесуалісти [12, с. 124;19; 152, с. 64]. У межах нашого дослідження ми не вважаємо за необхідне долучатися до даних дискусій, а визначимо лише тактичні особливості та той обсяг інформації, який можливо та необхідно отримати від заявника задля вироблення подальшої ефективної стратегії розслідування. Зважаючи на те, що після допиту заявник може набути статусу або потерпілого, або свідка, допит зазначених осіб відбувається в цілому за однією програмою, втім, не виключаючи певних особливостей, на яких зупинимося нижче.

Відомості, які можуть бути отримані під час допитів на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму умовно можна поділити на наступні блоки:

1) інформація про самого допитуваного та коли, де і яким чином він дізнався про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму або підготовку до нього; у разі допиту заявника – що спонукало його повідомити про факт вчинення злочину правоохоронним органам;

2) дані про особливості способу реалізації підкупу: час та місце здійснення

домовленості про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; якщо неправомірну вигоду пропонували самому допитуваному – у якому місці, коли і за яких обставин відбулося знайомство з особою, що її пропонувала, а також повний зміст спілкування (у тому числі які дії проводились з метою створити у потерпілого помилкове уявлення про кандидата, за якого йому пропонували проголосувати); час, місце та спосіб безпосереднього отримання неправомірної вигоди; за яких обставин і яким чином передавався предмет підкупу та чи не маскувалося це під якусь законну операцію; якщо підкуп вчинявся поетапно, необхідно з'ясувати деталі кожної стадії реалізації злочинного умислу; які саме дії та в якій послідовності повинен виконувати виборець (учасник референдуму) для отримання неправомірної вигоди, у тому числі для підтвердження виконання домовленості та чи всі їх він виконав.

Окремо хотілося б звернути увагу на те, що у разі одержання виборцем неправомірної винагороди частинами, необхідно з'ясувати час та місце, де має відбутися остаточний розрахунок чи виконання обіцянки і у якій формі та, за наявності підстав, вирішити питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій для документування злочинної діяльності [10, с. 205].

3) характеристика осіб – учасників вчинення підкупу виборця, учасника референдуму: чи знайомі вони свідку і якщо так, звідки він їх знає, чи є у них інші спільні знайомі; тривалість знайомства та/або спілкування із ними; характеристика взаємин (дружні, офіційні тощо); їхній вік, стать, кількість, ознаки зовнішності, професійна приналежність, місце проживання чи роботи;

4) особливості предмету неправомірної вигоди: його вид (кошти, товари, послуги та ін.), вартість, ознаки, упакування, а у разі поетапного його надання – характеристики кожної з частин;

5) наявність інших джерел інформації про подію злочину: чи є (або, ймовірно, можуть бути) інші свідки його вчинення та чи знає їх допитуваний; чи має він (або можуть бути в наявності) документальні, відео-, аудіо- чи фотопідтвердження факту злочину (окремих його етапів);

б) додаткові (супутні) обставини: окремі деталі, які прямо не стосуються предмету доказування, але можуть бути використані для формування загальної картини злочинної події, характеристики її учасників та відшукування нових доказів (відомості про доходи та матеріальних стан, спосіб життя, коло знайомих, місця та час зустрічей та ін.).

Якщо йдеться про допит свідків здійснення незаконної передвиборної агітації (ч. 3 ст. 160 КК України), крім вищезазначеного, при характеристиці предмету неправомірної вигоди варто звернути особливу увагу на те, чи не містили такі товари візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, а також поставити питання щодо визначення їхньої ймовірної вартості. Крім того, у свідка по можливості, з'ясовуються відомості про юридичну особу та службову особу, яка одержала неправомірну вигоду для здійснення неправомірної передвиборної агітації; характер дій, які фактично були вчинені особою-надавачем неправомірної вигоди з метою контролю за здійсненням незаконної передвиборної агітації на відповідних об'єктах.

Найчастіше, після дотримання усіх формальних вимог (установлення особи, роз'яснення прав і обов'язків, попередження про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання свідомо неправдивих показань), слідчий пропонує допитуваному викласти відомі йому обставини у формі вільної розповіді. Хоча, деякі науковці не підтримують таку тактику. Зокрема, О. В. Кубарева зазначає, що слідчі використовують таку модель допиту як вислуховування вільної розповіді допитуваного, оскільки рідко приділяють увагу складанню письмового плану проведення слідчої дії, окрім випадків розслідування складних злочинів. Слідчі уникають складення даного плану, посилаючись на брак часу [132, с. 156]. Іншої думки дотримується Б. М. Дердюк, який вважає, що вільна розповідь допитуваного є основною стадією допиту, на якій виявляється та прісікається брехня, а інформація, що надходить від допитуваного, аналізується з метою виявлення суперечностей, пробілів, неточностей, непослідовності викладу [79, с. 244].

На нашу думку, доцільність використання такої моделі допиту залежить від особи допитуваного: його процесуального статусу, особистої зацікавленості у результатах розслідування, психологічних характеристик тощо. Уявляється, якщо йдеться про перший допит заявника, такий прийом є цілком виправданим. У процесі вільної розповіді допитуваний може викласти обставини події у тій послідовності, в якій він їх сприймав, а втручання у розповідь та переривання її без поважних причин може відвернути увагу та збити його з думки. Втім, слідчий завжди має можливість скоригувати напрямок бесіди, якщо допитуваний починає виходити за межі поставленого запитання, або якщо необхідно акцентувати увагу на якомусь важливому моменті.

Крім того, проведення допиту виключно у формі запитань може у деяких випадках призвести до негативних наслідків: наявності прогалин у показаннях, спотворення окремих фактів у разі неправильного акцентування уваги на деяких деталях, виникнення небезпеки завчасного повідомлення вже наявної у розпорядженні слідчого інформації (при проведенні повторних, додаткових допитів).

Загалом, основними факторами, що визначають тактику допиту є наступні: причетність допитуваної особи до розслідуваних обставин; наявність чи відсутність бажання співпрацювати зі слідством та надавати показання; наслідки, що можуть наступити в результаті надання нею показань; обсяг інформації, якою володіє особа; наявність (відсутність) службових, родинних чи дружніх відносин з фігурантами надання неправомірної вигоди та здійснення (чи нездійснення) ними тиску для спонукання до приховування доказів.

Отже пропонуємо зупинитись на деяких тактичних особливостях допиту у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму різних категорій осіб, зважаючи на вище визначені фактори.

Очевидно, що особа, якій пропонувалася неправомірна вигода (потерпілий) є найбільш обізнаною щодо окремих деталей обставин злочинної події і володіє значно більшим обсягом інформації, ніж інші свідки, бо безпосередньо була її учасником. Тож під час її допиту слідчий має реальні

можливості дізнатися найнеобхідніші вихідні дані. Основними запитаннями під час первинного допиту таких осіб для отримання даних у межах вищевизначених блоків є з'ясовуючі – для отримання нової, доповнюючої та/або уточнюючої – для конкретизації і деталізації наявної інформації.

Допити свідків, які є підлеглими особи-надавача неправомірної вигоди і при цьому не є особами, які безпосередньо надавали неправомірну вигоду, доцільно проводити без зайвої емоційної напруги, у спокійній обстановці, демонструючи можливість слідчого захистити свідка від тиску з боку зацікавлених осіб. Виклик таких свідків варто планувати на неробочий час (щоб виключити розголошення самого факту виклику) або здійснювати допит за місцем проживання свідка [214, с. 45]. У таких осіб необхідно з'ясувати коло їхніх службових повноважень, особливості посадової діяльності, а також ділові стосунки з працівниками установи тощо.

Під час допиту представників кандидатів (офіційних чи неофіційних спостерігачів) крім вже визначених відомостей, необхідно з'ясувати: якого кандидата, партію (блок), або яку іноземну державу чи міжнародну організацію представляє офіційний спостерігач; відношення до проведених виборів; обставини і обстановку проведення виборів та які конкретно виборчі процедури визвали підозру; чи помітили ознаки підкупу виборців або підроблення виборчих документів, неправильного підрахунку голосів; обставини таких порушень, якщо вони мали місце; відомості щодо виборчих документів, які були отримані ними від членів виборчої комісії.

Проводячи допит членів виборчих комісій, крім іншого, слід встановити такі обставини: від якої політичної сили був призначений членом комісії; умови роботи службової особи; чи мали місце будь-які порушення під час виборчого процесу; якщо так, то чи є причинний зв'язок між зазначеними порушеннями та наслідками; чи правильно був проведений підрахунок голосів тощо [132, с. 153, 154]. Всі ці дані мають враховуватись слідчим для оцінки основних показань таких допитуваних, зважаючи на їхню прихильність певному кандидату чи політичній силі.

Під час підготовки і проведення допитів у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму треба зважати на те, що часто допитувані не зацікавлені давати показання та не виявляють схильності повідомляти відому їм інформацію через цілу низку факторів: матеріальну зацікавленість; в цілому негативне ставлення до політичної сфери та виборчого процесу як форми народного волевиявлення; зневіру у можливості слідства розкрити злочин, встановити винних осіб та притягти їх до відповідальності, забезпечити свідка або потерпілого та його близьких від впливу зацікавлених осіб тощо.

У такій ситуації велике значення має встановлення психологічного контакту з допитуваним. Для цього необхідно звернути увагу на вивчення особистісних даних особи, яка допитується (професійна приналежність, коло знайомих, родинні зв'язки тощо). Такі допити варто почати зі сторонніх питань і потім поступово переходити до питань, що безпосередньо цікавлять слідчого. Цікавою з цього приводу уявляється думка Б. М. Дердюка, який у подібних пропонує застосовувати групу тактичних прийомів переконання під назвою «тактичні прийоми демонстрації можливостей». Їхня сутність полягає у тому, що в присутності допитуваного слідчий проводить окремі слідчі дії, мета, зміст і результати яких коментуються. Демонстрація можливостей слідства, на думку вченого, дасть змогу переконати суб'єкта змінити позицію й налаштувати на активне сприяння правоохоронним органам. Демонстрація можливостей передбачає такі заходи:

а) використання науково-технічних засобів під час огляду місця події за участю допитуваного, речових доказів, виявлення матеріальних слідів злочину;

б) роз'яснення допитуваному необхідності призначення тієї чи іншої експертизи та вказівка на можливі результати дослідження об'єктів;

в) проведення певних слідчих (розшукових) дій та роз'яснення допитуваному цілей і можливих результатів (обшуки, пред'явлення для впізнання, допити тощо) [79, с. 243].

Уявляється, що такий прийом може бути ефективним і під час проведення допитів під час розслідування злочинів, що вивчаються.

У контексті досліджуваного питання необхідно наголосити на ще одну особливість допитів у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму. Як ми вже зазначали у попередніх підрозділах роботи, інколи мають місце неправдиві повідомлення (обмови) про вчинення даних злочинів з боку політичних опонентів. Тому, під час допиту свідків (заявників, потерпілих) варто зважати на цю обставину і застосовувати такий тактико-риторичний прийом, як деталізація й конкретизація допиту, що визнані надійними засобами отримання правдивих показань та викриття брехні. Крім того, у таких випадках рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як раптова постановка запитань або несподіване пред'явлення доказів, форсований темп допиту. Іноді також варто повертатися до окремих питань, які вже ставилися раніше (або ставити контрольні запитання), і якщо повторна відповідь буде різнитися з попередньою (повністю або в деталях), це має викликати підозру про надання неправдивих відомостей.

Надалі під час розслідування може виникати необхідність у проведенні додаткового допиту виборця, який заявив про злочин, для фіксації обставин надання йому неправомірної вигоди затриманою особою, а також з'ясування відомих йому обставин надання такої вигоди іншим виборцям. У цьому випадку слід звернути увагу на тактичні прийоми, які актуалізують забуту інформацію (прийоми пожвавлення у пам'яті); сприяють відтворенню відомої свідку події у словесній формі; виявляють помилки у показаннях та сприяють їх усуненню тощо.

Крім того, прийомом, що сприяє отриманню більш повних свідчень, є пред'явлення інших доказів (відео- та звукозаписів, документів, результатів експертних досліджень та свідчень інших осіб), що підтверджують виконання незаконних дій або містять відомості предмет підкупу, якщо він має індивідуальні характерні особливості. Такий прийом покликаний стимулювати асоціативні зв'язки шляхом безпосереднього пригадування якої-небудь дії або події.

У випадках заперечення підозрюваним факту надання неправомірної вигоди виборцю, доречно проводити їх одночасний допит, спрямований на з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб та їх усунення; викриття одного з допитаних в умисному чи помилковому наданні неправдивих показань; посилення тактико-психологічного впливу на несумлінного учасника слідчої (розшукової) дії з метою схилення його до надання правдивих показань. Тактичною особливістю одночасного допиту є застосування під час його проведення тактичних прийомів психологічного впливу, які найкраще відповідають принципам психологічної конфронтації та притаманні саме даному виду допиту [100, с. 61].

Втім під час проведення одночасного допиту у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму слідчому необхідно враховувати можливість виникнення ситуації, коли одна з допитуваних осіб перебуває у прямому підпорядкуванні іншої. У такому випадку одночасний допит може бути ускладнений тим, що посадовець навіть своєю присутністю може негативно вплинути на підлеглого, внаслідок чого останній змінить свої попередні показання. В такому випадку, слідчий, плануючи проведення даної слідчої дії, повинен переконатися у психологічній стійкості допитуваного-підлеглого.

На особливу увагу заслуговує організація і проведення допиту підозрюваного, адже у даному випадку ця слідча дія має характер боротьби інтересів сторін, що беруть в ньому участь, та означає насамперед протидію, яку слідчому потрібно подолати [23, с. 7].

Очевидно, що особа, яка вчинила злочин, завжди є носієм значно більшої за своїм об'ємом інформації, ніж потерпілі та свідки. Підозрюваний та обвинувачений представляють для слідчого інтерес з трьох точок зору: як особистість; як учасник та спостерігач досліджуваної події, процесу та механізму її відображення; як слідоутворюючий та слідосприймаючий об'єкт [125, с. 532].

Уміння слідчого встановити контакт із підозрюваним та уникнути конфліктної ситуації багато у чому визначає подальший хід та спрямування всього розслідування.

Особливої ваги встановлення контакту з підозрюваним набуває під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, адже у таких провадженнях особи, які безпосередньо надають неправомірну вигоду виборцям, є зазвичай лише виконавцями, посередниками між замовниками (організаторами) та представниками електорату. Отже допит підозрюваного надає змогу не лише отримати важливу інформацію про особливості діяльності політичної партії чи кандидат та його агітаторів, а й виявити інших співучасників злочину та з'ясувати роль кожного з них, а також деталізувати окремі обставини, не досліджені раніше.

Відтак, одним з основних психологічних завдань слідчого є уникнення протиборства з підозрюваним шляхом демонстрації розуміння та поваги до нього, а також переконання у безнадійності спроб ввести слідство в оману. Задля цього допит має носити ввічливий, доброзичливий, тактичний та суворо офіційний характер. У протилежному ж випадку можливе виникнення конфліктних ситуацій та загострення взаємовідносин, що у подальшому може створити серйозні перепони для встановлення істини та викриття інших учасників злочинних схем.

Для досягнення зазначених цілей до проведення допиту підозрюваного необхідно ретельно готуватися. Крім вивчення спеціальних та нормативних джерел, така підготовка передбачає, ретельний аналіз всього комплексу раніше отриманої інформації, що міститься у матеріалах кримінального провадження (предметна систематизація матеріалів про факти, події та осіб; виявлення суперечностей і встановлення прогалин у досліджуваних матеріалах; отримання контрольних відомостей, які можливо використати під час допиту). Необхідно також зібрати відомості про особу допитуваного, зокрема його інтелектуальні, ділові якості, досвід, особливості характеру, ставлення до розслідування та ін. [132, с. 158].

Варто пам'ятати, що підозрювані можуть надавати недостовірну інформацію чи свідомо перекручувати відомості про окремі події. Недостовірність показань підозрюваного може бути як наслідком помилкового

сприйняття ним подій та фактів, так і небажання брати участь у розслідуванні, страхом перед помстою з боку керівництва, зацікавленості у результатах розслідування тощо.

Одним зі шляхів подолання таких перешкод у встановленні істини, крім постановки раніше згаданих деталізуючих та уточнюючих запитань, може бути пред'явлення підозрюваному вже наявних доказів, що достовірно свідчать про неправдивість його показань, а також проведення одночасних допитів з іншими учасниками провадження, які співпрацюють зі слідством.

Крім того, викриття неправдивих показань під час допиту відбувається шляхом викриття суперечностей у показаннях. При постановці таких запитань підозрюваний, будучи не підготовленим до них, може під час відповіді проговоритися, що свідчить про знання ним певних обставин і фактів, пов'язаних із подією злочину, про так звану «винувату поінформованість», тобто про знання відомостей, які можуть бути відомі лише йому як учасникові події. Ця ж обставина говорить і про те, що раніше дані ним показання були неправдивими [214, с. 50].

Необхідно також зважати на те, що підозрюваний може мати відповідну освіту, значний досвід роботи, володіти знаннями в галузі економіки та юриспруденції, що надасть йому змогу уміло приховувати чи викривляти деякі факти. Особливістю проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму часто є необхідність у проведенні допитів посадових осіб різного рангу та представників владних структур, що також може суттєво ускладнювати проведення даної слідчої дії через їхню велику зайнятість; відмову надавати інформацію (зокрема через небажання фігурувати в якості учасника кримінального провадження); зацікавленість у результатах виборів тощо.

Вважаємо за необхідне акцентувати на тому, що тактика допиту підозрюваних у вчиненні підкупу виборця, учасника референдуму безпосередньо під час передавання неправомірної вигоди відрізняється від останньої у випадках проведення допитів за заявами певних осіб.

Визначальним у допиті підозрюваного, затриманого «на гарячому» є з'ясування та деталізація даних, що стали підставою для затримання. У таких випадках, зокрема, необхідно з'ясувати: характер (вид) і розмір неправомірної вигоди; специфіку дій виборця, за яку отримується неправомірна вигода; характер стосунків з особою-надавачем неправомірної вигоди; коло осіб, яким відомо про факт підкупу, крім безпосередніх учасників кримінального правопорушення.

Очевидно, що наведений перелік не є вичерпним і може видозмінюватись залежно від отриманих показань і ситуації допиту.

Під час допиту підозрюваних у кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму необхідно з'ясувати наступні відомості:

- фінансовий стан передвиборчої компанії політичної партії, кандидата;
- хто конкретно, займався веденням фінансових питань, хто давав вказівки надавати неправомірну вигоду за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією виборчого права або права голосу (голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня іншій особі), незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування;
 - хто надавав вказівки (та які саме) з приводу складання «фіктивних договорів»;
 - розмір та джерело коштів, що надходили на розрахунковий рахунок;
 - кількість осіб, які були залучені до агітаційної передвиборчої компанії;
 - кількість осіб, яким дана вказівка надавати неправомірну вигоду щодо голосування за конкретного кандидата;
 - хто складав текст повідомлення і надавав вказівки розсилати інформацію через месенджери, соціальні мережі;
 - де і яким чином було досягнуто відповідних домовленостей, хто ще при цьому був присутній, хто і як визначив суму грошових коштів або інший вид неправомірної вигоди, за яких обставин і як передавалася неправомірна вигода та ін.. [213, с. 52].

Вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму переконливо свідчать про те, що переважна більшість підозрюваних виборців, які причетні до вчинення даного злочину йдуть на співробітництво зі слідством, визнають свою провину та щиро каються, адже як ми вже зазначали у попередніх підрозділах, такі особи зазвичай не мають кримінального минулого і є представниками найбільш вразливих верств населення. Водночас, якщо йдеться про інші категорії підозрюваних (організатори, замовники, виконавці) виникнення конфліктних ситуацій під час допиту цілком ймовірне. У разі виявлення неправдивих показань таких осіб можна використовувати такий прийом, як мовна невизначеність у розмові, мета якого полягає у спробі викликати у супротивника прагнення уникнути неясності в діалозі, викликати спробу «все поставити на свої місця», тобто змусити співбесідника висловитись і видати свої думки [182, с. 51]. Цей прийом спонукає допитуваного до мимовільної мовної репродукції фактів. Аналогічну мету переслідує також такий прийом, як проблеми слідчого під час добору слів, необхідних для висловлення думки або постановки питання. Допитуваний мимоволі починає підказувати співрозмовнику, доречні, на його думку, для визначеної теми розмови слова та вирази, допускаючи при цьому обмовки.

Таким чином, нами були виявлені наступні основні особливості проведення допитів у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму, що зумовлені необхідністю:

1) оволодіння спеціальними знаннями у галузі виборчого законодавства під час підготовки до проведення допитів;

2) подолання відсутності бажання допитуваних повідомляти відому їм інформацію через: матеріальну зацікавленість; негативне ставлення до політичної сфери та виборчого процесу як форми народного волевиявлення; зневіру у можливості слідства розкрити злочин, встановити винних осіб та притягти їх до відповідальності, забезпечити свідка або потерпілого та його близьких від впливу зацікавлених осіб тощо;

3) проведення допитів посадових осіб різного рангу та представників владних структур, що може ускладнювати проведення даної слідчої дії через їхню велику зайнятість; відмову надавати інформацію (зокрема через небажання фігурувати в якості учасника кримінального провадження); зацікавленість у результатах виборів тощо;

4) проведення допитів великої кількості осіб, які були учасниками або причетними до організації та діяльності різного роду «пірамід» та «сіток»;

5) виявлення неправдивих заяв про підкуп виборця, учасника референдуму, що є частиною «чорних» технологій з боку політичних опонентів.

3.3. Обшук під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму

Обшук є вкрай важливою з точки зору формування ефективної доказової бази слідчою дією та має особливе значення, пов'язане з можливістю отримання достовірних матеріальних джерел криміналістично значущої інформації. Крім того, важливе доказове значення результатів обшуку визначається й тим, що протокол обшуку, відповідно до ст. 99 КПК України, є джерелом доказів, фіксуючи як позитивні, так і негативні результати слідчої дії, тобто виявлення або невиявлення шуканих предметів і документів. Так, під час розслідування проведення неправомірної передвиборної агітації (агітації референдуму) на підприємстві (установі, організації) може бути здійснений обшук з метою виявлення та вилучення бухгалтерських та інших документів щодо надання без законних на те підстав майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, грошових коштів, виконання робіт, надання товарів, а також грошових коштів у готівці та наданих товарах. При цьому, з'ясування проведенням обшуку відсутності таких документів треба розглядати як позитивний результат, тому що цей факт виступатиме підтвердженням незаконності надання майна, переваг,

пільг, послуг, нематеріальних активів, грошових коштів та виконання робіт [119, с. 369].

Проблеми організації і проведення обшуку у загальнотеоретичному аспекті, а також під час розслідування окремих видів злочинів вивчали В. П. Бахін, Р. С. Белкін, С. В. Головкін, С. Ф. Денисюк, К. В. Драчова, С. Ільченко, О. В. Капліна, Л. П. Ковтуненко, В. О. Коновалова, В. В. Лавренюк, В. К. Лисиченко, Г. В. Попов, Є. В. Солдатов, М. В. Фортуна, В. В. Ціркаль, В. Ю. Шепитько, О. Швидкий, І. Н. Якимов та багато інших вчених.

Особливість та водночас складність реалізації даної слідчої дії полягає, крім іншого, у необхідності суворого дотримання процесуальної форми, передбаченої ст. 236, 237 КПК України. Як стверджують науковці, такий особливий порядок проведення обшуку пов'язаний з тим, що, по суті, його здійснення обмежує гарантовані Конституцією України та рядом міжнародних актів права людини у частині недоторканності особистого та сімейного життя, житла та кореспонденції [123, с. 250; 278, с. 72].

У провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму обшук є поширеною слідчою дією і проводиться, відповідно до аналізу статистичних даних, у 35,9 % випадків.

Приклад. Правоохоронці провели 23 обшуки на Луганщині у межах провадження про підкуп виборців під час проведення виборів народних депутатів Верховної Ради України влітку 2019 року. Слідчі дії пройшли у осіб, які, ймовірно, брали участь у розповсюдженні та передачі грошових коштів виборцям за голосування за одного з кандидатів у народні депутати. За даними слідства, на той час існувала розгалужена схема підкупу виборців.

Під час обшуків правоохоронці вилучили чорнові записи, списки причетних до злочинної схеми осіб, агітаційну літературу та комп'ютерну техніку [163].

Умовою ефективного проведення обшуку, як і будь-якої слідчої дії, є ретельна підготовка до нього, у чому однак більшість науковців. Щодо елементів та етапів такої підготовки, думки вчених дещо різняться. Так, на

думку С. С. Чернявського, перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчому потрібно вирішити низку завдань, зокрема визначити об'єкти, на яких слід проводити обшук (об'єкти обшуку), предмети й документи, які потрібно вилучати (об'єкти пошуку), послідовність і конкретні терміни проведення кожної слідчої дії. Відповідні завдання вирішуються на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження [274, с. 86].

Більш розлогу систему організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку пропонує у монографічному дослідженні К. О. Чаплинський. На думку вченого, підготовчий етап охоплює наступні елементи:

1. Вивчення матеріалів кримінального провадження.
2. Збір орієнтуючої інформації про особу злочинця та його оточення, усі епізоди злочинної діяльності, місця (об'єкти) обшуків, знаряддя, засоби та предмети злочину.
3. Аналіз та оцінка зібраної інформації та поточної слідчої ситуації.
4. Прийняття (ухвалення рішення) про проведення обшуку.
5. Планування та визначення часу проведення обшуку.
6. Створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії.
7. Визначення та підготовка необхідних науково-технічних та транспортних засобів.
8. Вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки.
9. Добір учасників обшуку.
10. Визначення способу фіксації перебігу та результатів обшуку.
11. Розробка заходів, що передбачають дії учасників у випадках виникнення непередбачуваних ситуацій або ускладнень.
12. Складання плану проведення обшуку.
13. Проведення інструктивної наради з усіма учасниками слідчої дії [271, с. 103, 104].

Визнаючи безумовну теоретичну та практичну значущість запропонованого авторитетним вченим алгоритму дій, дозволимо собі висловити лише одне зауваження. На нашу думку, деякі із представлених заходів є

взаємопоглинаючими. Так, визначення та підготовка необхідних науково-технічних та транспортних засобів, а також визначення способу фіксації перебігу та результатів обшуку можна об'єднати у межах одного етапу, адже фіксація обшуку відбувається за допомогою тих самих науково-технічних засобів. Крім того, вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки може охоплюватись етапом добору учасників проведення обшуку, зокрема представника кінологічної служби.

Найбільш вдалим алгоритмом підготовки до проведення обшуку уявляється запропонований С. Ф. Денисюком: ухвалення рішення про проведення обшуку та його процесуальне оформлення; одержання і аналіз орієнтуючої інформації про обшукуваного, особливості об'єкту, на якому буде проводитись обшук, і характеристику властивостей предметів, які підлягають відшуканню і вилученню; визначення часу проведення обшуку; підбір учасників слідчо-оперативної групи, яка буде проводити обшук і розподіл обов'язків між ними; підготовку науково-технічних засобів, додаткових засобів фіксації ходу і результатів обшуку; визначення способів зв'язку і заходів попередження можливої протидії, у тому числі в активних формах, з боку обшукуваних та інших зацікавлених осіб; складання плану обшуку; вжиття заходів, що виключають поширення відомостей про планування, хід і результати обшуку [77]. Ми вважаємо, що представлений перелік дій цілком може бути прийнятий за основу під час підготовки до обшуку в межах розслідування проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму з додаванням таких елементів, як визначення видів зв'язку між учасниками обшуку та вжиття заходів, що виключають можливість зв'язку обшукуваної особи з іншими до завершення слідчих дій (що особливо актуально під час проведення групових обшуків).

Окремо хотілося б зупинитися на такому важливому елементі початкового етапу обшуку, як підготовка відповідного клопотання про необхідність проведення даної слідчої дії, з яким слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертаються до слідчого судді. На необхідності дотримання усіх вимог до даного документу, що встановлені ст. 234 КПК України, наголошують

В. І. Фаринник та О. Ю. Татаров і додають, що основними причинами відмови в задоволенні клопотання про проведення обшуку є неприєднання до клопотання документів на житло, де планується проведення обшуку, відомостей про фактичного власника житла, відомостей про речі та документи, які планується відшукати, недоведення стороною обвинувачення необхідності проведення обшуку тощо [259, с. 235].

Підготовка зазначеного клопотання на високому рівні пояснюється крім іншого тим, що відповідно до ч. 6 ст. 234 КПК України у разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого об'єкта, якщо у клопотанні не зазначені нові обставини, що не розглядалися слідчим суддею. Повернення клопотання слідчому або прокурору для усунення недоліків законом не передбачено [85, с. 12].

Особливістю підготовки такого клопотання у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму є необхідність урахування вимог до підготовки клопотань про обшуки щодо окремої категорії осіб, які можуть бути підозрюваними в організації таких злочинів. Так, згідно із ч. 3 ст. 482² КПК України клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

Розгляд таких клопотань, крім застосування негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування [129].

Як зазначає А. В. Шевчишен, винятковий режим правового регулювання здійснення кримінального провадження відносно народного депутата України, депутата місцевої ради, кандидата у Президенти України та інших категорій осіб, визначених у главі 37 КПК обумовлене тим, що зайняття цих посад зумовлює не тільки набуття особами високого соціального положення, але й особливе суспільне значення їх професійної діяльності, однією з постійних рис якої є конфлікти, через що є висока імовірність для них, у порівнянні з пересічними громадянами або іншими особами, які здійснюють службову діяльність та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, стати об'єктом протиправних дій з боку інших осіб з метою відсторонення їх від виконання своїх функцій, а у випадках реального вчинення ними кримінальних правопорушень – може викликати упереджене ставлення до них не тільки з боку пересічних громадян, але й з боку службових осіб правоохоронних органів та прокуратури [279, с. 115].

Важливе значення має вибір відповідного часу проведення обшуку. Поширеною є думка про те, що реалізований якнайшвидше після події злочину обшук запобігає знищенню, спотворенню чи переховуванню розшукуваних доказів, а також гарантує його несподіваність [78, с. 65–67]. Так, О. В. Шаповал зазначає, що обшук може бути проведений на будь-якому етапі досудового розслідування. Однак під час розслідування економічних злочинів його доцільно проводити відразу після відкриття кримінального провадження, що дозволяє виявити й вилучити знаряддя злочину, документи та інші речі, які мають значення для провадження [278, с. 73]. Ми в цілому підтримуємо думку молодого ученого, адже надмірне відтермінування обшуку під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму може призвести, наприклад, до витрати коштів, отриманих неправомірно чи реалізації пільг та переваг. Втім, з іншого боку, передчасний обшук може пройти в умовах відсутності чи недостатності необхідних даних про місце та предмети обшуку, обшукувану особу та ймовірні способи приховування, що може значно зменшити ефективність даної слідчої дії. Тому, на наше переконання, обрання часу проведення обшуку залежить від

обставин конкретного провадження, слідчої ситуації, що склалася, а також з урахуванням аналізу вже наявних даних. Більшою мірою на ефективність обшуку впливає фактор раптовості, на чому неодноразово наголошували науковці. П. Д. Біленчук взагалі визначає раптовість одним з основних тактичних правил обшуку. На думку вченого, дотримання слідчим цього правила позбавляє особу, яка вчинила злочин, можливості зникнути, знищити або приховати сліди вчинення злочину або речові докази [25, с. 74]. Ми цілком поділяємо думку авторитетного вченого і вважаємо, що дотримання даного тактичного правила під час проведення обшуків у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму також є необхідним. Крім того додамо, що необхідно виключити затримку і під час входження у приміщення, де планується провести обшук для попередження знищення об'єктів, які підлягають вилученню, та протидії з боку обшукуваного. При цьому, як цілком слушно акцентує Ю. О. Андрейко, за будь-якого варіанта проникнення необхідно здійснювати постійний контроль за вікнами житла з метою запобігання викидання предметів, речей із них, а в разі таких дій – документувати цей факт [9].

У контексті досліджуваного питання необхідно звернути увагу на ще одну особливість проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму. Під час розслідування таких злочинів дана слідча (розшукова) дія проводиться, зазвичай, вже після затримання і допиту підозрюваного. Щодо можливості затримання та проведення обшуку особи безпосередньо на місці вчинення злочину, то донедавна відповідно до ст. 208 КПК України, такі дії були можливі лише у разі вчинення злочинів, передбачених ч. 2–4 ст. 160 КК України (санкції яких передбачають позбавлення волі) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення або якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Однак, після внесення змін до ч. 1 ст. 160 КК України, санкція якої тепер

також передбачає позбавлення волі, процесуальні можливості щодо невідкладного документування незаконних дій виборців значно розширилися.

На думку Ю. О. Андрейка, яку ми цілком поділяємо, під час підготовки до обшуку насамперед потрібно орієнтуватися на предмет пошуку та можливе місце його приховування [9, с. 163]. У провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму об'єкти пошуку можна розглядати у межах двох основних груп:

- предмет неправомірної вигоди, а також докази, що свідчать про її характер, розмір, особливості та умови надання: грошові кошти та інші матеріальні цінності, чеки, ярлики, етикетки, упакування, рахунки, квитки, путівки, абонементи тощо;

- предмети та документи (у тому числі цифрова інформація), що характеризують різні етапи вчинення злочину (підготовку, безпосередню реалізацію і приховання слідів) та містять дані про інших його учасників (їхню роль та характер взаємовідносин): мобільні телефони, сім-картки, карти пам'яті, носії з відео- та фотозображеннями, системні блоки комп'ютерів, чорнові записи, списки з даними осіб та відображенням сум наданих їм грошових коштів тощо.

Більш вузькі цілі обшуку визначаються характером зібраної інформації у конкретному кримінальному провадженні, а також залежать від предмета неправомірної вигоди, способу вчинення підкупу виборця, учасника референдуму та ролі обшукуваної особи у вчиненні злочину. Так, обшуки у організатора виборчої сітки, залучених агітаторів та виборців, які прийняли неправомірну вигоду, будуть відрізнятися як за об'єктами пошуку, так і за тактичними особливостями проведення слідчої дії.

Про значущу роль документів під час встановлення істини у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму ми вже неодноразово наголошували. Крім того, нами запропонована класифікація документальних джерел доказової інформації у п. 2.1. нашого дослідження. Тому в межах даної частини роботи ми не вважаємо за потрібне вдаватися до аналізу усіх документальних джерел інформації, що можуть бути об'єктом пошуку під час обшуків у досліджуваних

провадженнях, а акцентувати увагу на значенні неофіційних документів. Очевидно, що маючи у розпорядженні вихідні дані про особливості способу вчинення підкупу виборця учасника референдуму, зусилля слідчого будуть спрямовані на пошук конкретних документальних джерел інформації (документи фінансової чи бухгалтерської звітності, різного роду банківські документи, списки виборців, матеріали передвиборчої агітації, договори та угоди різного ґатунку тощо) (додаток Є). Відтак, поза увагою слідчого можуть залишитися документи, які на перший погляд, не становлять інтерес для слідства (записи на окремих аркушах, записники з адресами (прізвищами, телефонами), різні помітки та чорнові записи тощо), втім, як переконливо свідчить практика, саме такі неофіційні джерела можуть містити вкрай важливу інформацію про учасників злочину та особливості способу його вчинення.

Однак тут необхідно наголосити на тому, що головне при роботі з неофіційними документами – визначити їх належність і допустимість, що здійснюється часто вже після проведення обшуку. З цією метою слідчий оглядає їх, пред'являє для впізнання під час допитів, консультується з фахівцями, призначає експертизи. Складність полягає в тому, що неофіційні документи не мають реквізитів, ніде не реєструються, не підписуються особами, які їх склали. Це дозволяє обвинуваченим і підозрюваним стверджувати, що знайдені чорнові записи не відображають інформацію про злочин. Подібні твердження спростовуються шляхом зіставлення відомостей, що містяться в цих документах, із записами інших осіб, даними, зафіксованими в офіційних документах [6, с. 182], а також іншою раніше отриманою під час розслідування інформацією.

Важливим елементом підготовки до проведення обшуку, крім ретельного аналізу усіх деталей та епізодів злочинної діяльності, є також вивчення особи підозрюваного: особливостей його професійної діяльності, поведінки, ділових, товариських та родинних зв'язків, звичок, уподобань, фактів регулярного відвідування певних установ та закладів тощо. Така інформація допоможе у визначенні предметів пошуку та доборі відповідних прийомів та методів проведення слідчої дії.

Під час планування обшуку у провадженнях, що вивчаються, необхідно також звернути увагу на ще один аспект. Ми вже звертали увагу на те, що велика кількість важливої для слідства інформації представлена у електронному (цифровому) вигляді на цифрових носіях (комп'ютери, планшети, телефони, жорсткі диски, флеш-носії тощо). З огляду на зазначене, варто дослухатись до думки О. П. Метелева, який зазначає, що якщо збереження відомостей у фізичній формі у вигляді письмових документів або на будь-якому іншому матеріальному носії інформації дозволяє точно визначити, де саме знаходяться необхідні для слідства відомості, то сучасні цифрові технології дозволяють підключення електронних пристроїв до глобальної мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних мереж і систем. Таким чином інформація може зберігатися не лише фізично на самому пристрої, але й у так званих «хмарних» сховищах (iCloud, Dropbox, Google диск, eDisk-Ukr.net та ін.). При цьому, зазначає науковець, пересічній особі досить важко розібратися у таких особливостях [157, с. 179]. Таким чином, готуючись до проведення обшуку під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, слідчому варто ретельно підійти до добору учасників даної слідчої дії і запросити, у разі необхідності, відповідного спеціаліста у галузі ІТ-технологій та програмного забезпечення. Основними завданнями таких спеціалістів є виконання всіх необхідних дій із комп'ютерною технікою та іншими електронними гаджетами, виявлення й вилучення цифрової інформації та її носіїв (сім-картки, карти пам'яті, флеш-накопичувачі, системні блоки комп'ютерів тощо), запобігання знищенню чи пошкодженню такої інформації тощо. Якщо необхідно здійснити значний обсяг роботи, то до участі в обшуку доцільно залучати декількох спеціалістів різних галузей, які, разом виконуючи свої обов'язки, доповнюватимуть один одного й одночасно сприятимуть швидкому та повному розслідуванню [278, с. 76].

Загалом, обшук належить до слідчих дій, де залучення спеціалістів та використання науково-технічних засобів є вкрай необхідним та затребуваним, на чому неодноразово наголошували вчені [109; 184; 272]. Залучення спеціалістів

до проведення обшуку у кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму може мати на меті реалізацію різних завдань: кваліфіковане застосування науково-технічних засобів (як для пошуку об'єктів, так і для якісної фіксації перебігу і результатів обшуку); допомога у виявленні об'єктів пошуку та розпізнанні дійсної сутності тих чи інших предметів, а також виявленні інформації для забезпечення подальшого доказування належності знайдених об'єктів певній особі; виконання попередніх досліджень виявлених об'єктів; консультації та допомога щодо вилучення знайдених предметів, їхнього належного упакування і транспортування; допомога у складанні протоколу обшуку та оформленні додатків до нього та ін.

Крім згаданих спеціалістів з роботи з цифровою інформацією, у провадженнях, що вивчаються, до проведення обшуку іноді необхідно залучати фахівців у різних галузях науки і практичної діяльності економічного спрямування. Особливо коли йдеться про розслідування злочинів, пов'язаних із здійсненням передвиборної агітації (агітації референдуму) шляхом надання підприємствам, установам, організаціям неправомірної вигоди або надання безоплатно товарів, робіт, послуг (ч. 3 ст. 160 КК України). У таких випадках спеціаліст-економіст, крім надання слідчому допомоги у процесі підготовки до обшуку, здійснює кваліфікований пошук і вилучення документів (та зразків), необхідних для проведення експертиз у кримінальному провадженні, а саме: прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, таблиці, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення та вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси й інші первинні та зведені документи бухгалтерського та податкового обліку й звітності [258, с. 48]. У подальшому залученим до обшуку спеціалістам може бути доручено проведення судово-

бухгалтерської експертизи, фінансово-економічної, податкового обліку, інженерно-економічної, кредитно-фінансової, будівельно-бухгалтерської й інших видів експертиз, в основі яких лежить використання спеціальних знань у галузі економіки [96, с. 201].

Якщо завданням обшуку є пошук та вилучення виборчої документації (протоколи, акти, рішення виборчих комісій різного рівня, а також скарги про порушення вимог виборчого законодавства тощо) також має сенс запросити відповідного спеціаліста (члена виборчої комісії, інших учасників виборчого процесу, не зацікавлених у результатах розслідування, осіб, що мають відношення до виготовлення бланків виборчої документації), який може вказати слідчому на об'єкти, що заслуговують на увагу [132, с. 147].

Ефективність проведення обшуку прямо залежить від добору та застосування комплексу відповідних тактичних прийомів. Як цілком справедливо стверджує О. В. Кубарева, тактичний елемент слідчої дії забезпечує можливість отримання об'єктивної, повної і достовірної доказової інформації, діючи при цьому в межах, окреслених кримінально-процесуальним законом. При чому, зазначає вчена, якщо норми КПК України є обов'язковими для всіх випадків, що виникають при проведенні слідчої дії, то тактика залежить від конкретної ситуації, особливостей кримінальної справи і за своєю сутністю конкретна та індивідуальна у кожному випадку [132, с. 121, 122]. На нашу думку основними чинниками, які визначають тактичні особливості проведення обшуку у конкретному провадженні є мета слідчої (розшукової) дії; характеристика обшукуваної особи, об'єкта пошуку та місце його проведення; ситуація обшуку, що визначається насамперед позицією особи, у якій проводиться слідча дія, зокрема, її бажанням чи небажанням співпрацювати зі слідством тощо.

Під час проведення обшуку, залежно від характеристик місця його проведення та наявних сил та засобів, застосовують послідовне або вибіркоче обстеження, паралельне (якщо приміщення просторе) і зустрічне обстеження (одна особа рухається праворуч від входу, а інша – ліворуч). Іноді варто поєднувати одиночний та груповий обшуки: у випадках, коли особи недостатньо

підготовлені до проведення обшуку, пошук веде керівник групи. Коли ж особи достатньо підготовлені для проведення даної дії, обшук проводиться методом групового пошуку) [262, с. 180]. Крім того, під час безпосереднього проведення обшуку можна застосовувати такі тактичні прийоми, як спільний (при наявності необхідних сил) і роздільний (самостійність дій в роздільних приміщеннях) пошуки; обстеження з порушенням цілісності об'єкта, і без такого порушення [130, с. 102-103]. Під час проведення обшуків у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму може застосовуватись увесь арсенал тактичних прийомів проведення даної слідчої дії, запропонований криміналістичною теорією, та ефективність яких підтверджена практикою.

Вивчаючи тактичні прийоми проведення обшуку не можна оминати позитивну роль комунікабельної поведінки слідчого під час проведення слідчої дії. Завдяки встановленню контакту з обшукуваним шляхом відповідних роз'яснень, стимулювання позитивних якостей особистості, виявлення та усунення причин, які перешкоджають добровільній видачі розшукуваних предметів, можливо уникнути конфліктної ситуації та значно скоротити час на проведення пошуків [132, с. 139, 140]. Важливо також спостерігати за реакціями та поведінкою обшукуваних осіб (у тому числі у спеціально створених з метою викриття приховуваних об'єктів умовах): хвилювання, тремтіння голосу та/чи рук, почервоніння обличчя тощо.

Такий тактичний хід уявляється цілком прийнятним під час проведення обшуків у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму, адже як вже зазначалося у попередніх підрозділах роботи, виборці, які вчиняють такі злочини, зазвичай не мають кримінального минулого, співпрацюють зі слідством та в цілому визнають свою провину.

Необхідно відзначити, що під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму часто з'являється необхідність у проведенні групових обшуків. Насамперед, така потреба виникає у провадженнях про так звані виборчі «сітки», де фігурує значна кількість осіб.

Приклад. Як повідомляє Департамент захисту економіки НП України, у межах кримінального провадження, відкритого за ч. 4 ст. 160 КК України, було задокументовано групу осіб, яка через підпорядкованих посадових та довірених осіб організувала «схему» скуповування виборчих голосів за одного з кандидатів у народні депутати України на позачергових виборах до Верховної Ради. За один голос громадянам обіцяли 1500 грн. Наразі проводяться масові санкціоновані обшуки за місцем проживання причетних осіб [162].

Груповий обшук є тактичною операцією, яка являє собою систему однойменних слідчих (розшукових) дій у межах одного кримінального провадження, об'єднану одним тактичним завданням [207, с. 58]. Крім необхідності проведення одночасного обшуку у кількох осіб, групові обшуки можуть здійснюватись у однієї особи, але в різних локаціях. У даному випадку ключовим моментом є своєчасний, вірний та доцільний добір групи учасників обшуку. Абсолютно справедливою у цьому аспекті є думка М. В. Салтевського про те, що груповий обшук без взаємодії слідчого з іншими підрозділами провести дуже важко [218, с. 348]. Відтак, ефективне проведення таких обшуків передбачає ретельне планування, під час якого доцільно використовувати оперативні дані, а також скласти схему зв'язків осіб, які мають обшукуватись [132, с. 139]. При проведенні групового обшуку особливого значення набуває одночасність і узгодженість дій усіх учасників слідчої (розшукової) дії. Тактично правильно організований обшук позбавляє зацікавлених осіб можливості зв'язатися і попередити один одного, а також сховатися, приховати чи знищити предмети, що можуть містити доказову інформацію. Якщо планується затримання осіб, які обшукуються, заздалегідь варто передбачити, як буде проходити затримання, які заходи варто прийняти для уникнення спілкування затриманих між собою й де вони будуть розміщені [77, с. 225].

Варто також нагадати, що іноді доцільно проводити і повторний обшук, зокрема, у випадках низької ефективності первинного, що могло бути зумовлено несприятливими умовами проведення слідчої дії (без необхідного спорядження і науково-технічних засобів або у зв'язку з терміновістю без залучення потрібних

фахівців і достатньої кількості учасників); якщо є підстави вважати, що при первинному обшуку залишилися необстеженими (або недостатньо ретельно обстеженими) окремі об'єкти; виникла необхідність відшукування тих предметів, якими не цікавилися при первинному обшуку; є підстави вважати, що розшукувані предмети, завчасно видалені зацікавленими особами, повернені на колишнє місце [207, с. 58, 59].

Якщо ж у зв'язку з нововиявленими обставинами необхідно обшукати раніше не обстежену частину об'єкта, проводиться додатковий обшук. Втім, варто пам'ятати про те, що для проведення повторного або додаткового обшуку в житлі або іншому володінні особи, слідчому (прокурору) необхідно отримати нову ухвала слідчого судді, адже відповідно до ст. 235 КПК України така ухвала надає право на проникнення до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Як зазначалося нами у попередніх підрозділах роботи, формування доказової бази на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму характеризується значними ускладненнями, викликаними у тому числі процесуальними обмеженнями, що впливають із санкцій ч. 1, 2 ст. 160 КК України. В таких умовах важливим заходом забезпечення кримінального провадження, в результаті якого можна отримати необхідну для слідства інформацію, крім обшуку, є тимчасовий доступ до речей і документів. Вивчення практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму свідчить про те, що такий захід часто реалізується в межах подібних проваджень.

Аналіз судово-слідчої практики засвідчив, що найчастіше об'єктами тимчасового доступу у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму є різного розу документи (у тому числі в цифровому вигляді): списки виборців; бухгалтерська документація; документи мобільного оператора з метою підтвердження фактів спілкування між особами, які надали та одержали неправомірну вигоду, а також вміст вилучених у підозрюваних мобільних телефонів (фото- і відеоматеріали, контакти, смс-повідомлення тощо); акти виборчих органів про виявлення порушень виборчого законодавства (законодавства про референдум); документи, які підтверджують, що особа, яка

надала неправомірну вигоду виборцю (учаснику референдуму) є членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом або його довіреною особою, іншою особою на прохання кандидата або за дорученням кандидата або політичної партії, яка його висунула, уповноваженою особою політичної партії, представником організації політичної партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, а також офіційним спостерігачем (для ч. 4 ст. 160 КК України); документи юридичної особи, фізичної особи – підприємця щодо проведення ними робіт, надання товарів, послуг (для ч. 3 ст. 160 КК України) та ін. Крім того, часто виникає необхідність у тимчасовому доступі до самого предмета неправомірної вигоди, отриманої виборцем або підприємством (установою, організацією) під час здійснення незаконної передвиборчої агітації.

Приклад 1. Розглянувши клопотання заступника начальника СВ Ківерцівського ВП ГУНП у Волинській області ОСОБА_1 про тимчасовий доступ до речей і документів, у зв'язку з досудовим розслідуванням кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України, ухвалив надати (забезпечити) тимчасовий доступ до документів, що знаходяться у ТОВ «лайфселл», а саме: відомостей про сеанси мобільного зв'язку абонента ТОВ «лайфселл» за ІМЕІ 1 та ІМЕІ 2 у визначений період часу з визначенням сім-карток, серійних номерів телефонів та з прив'язкою до базових станцій [251].

Приклад 2. У клопотанні до слідчого судді слідчий слідчий СВ Глибоцького відділення Сторожинецького ВП ГУНП в Чернівецькій області посилається на те, що 09.02.2019 р. до відділення поліції звернувся із заявою ОСОБА_3 про те, що невідома жінка зателефонувала на його мобільний телефон з іншого номеру мобільного телефону та за кошти в сумі 500 грн. запропонувала проголосувати на виборах Президента України за одного із кандидатів. Інформація за вказаним вище фактом внесена до ЄРДР за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України.

З метою досягнення повноти, усебічності та неупередженості розслідування вищезазначеного факту слідчий просить зобов'язати оператора стільникового зв'язку ПрАТ «ВФ Україна» надати роздруківку з інформацією про з'єднання згаданих абонентських номерів, а також і визначити прив'язку до базових станцій за абонентом у визначений період часу [249].

Аналіз практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, підтверджений результатами опитування практичних працівників, дозволив констатувати, що типовими місцями, де проводяться обшуки, а також зберігаються об'єкти тимчасового доступу є наступні:

1) приміщення виборчих дільниць, окружних чи територіальних виборчих округів, ЦВК, а також приміщення, у яких проводилась агітаційна робота (35,1 %);

2) приміщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування (12,2 %);

3) офіси партій, виборчі штаби кандидатів, штаби агітації референдуму, місцеві представництва політичних сил тощо (43,3 %);

4) приміщення юридичних осіб, яким неправомірна вигода надавалася під час здійснення незаконної передвиборної агітації (агітації референдуму) (19,8 %);

5) помешкання (приватні будинки, квартири тощо), автомобілі та робочі місця громадян (31,9 %) (додаток А).

Крім того, документи, що можуть містити необхідну для розслідування підкупу виборця, учасника референдуму інформацію часто зберігаються в архівних установах, зокрема у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України, місцевих державних архівних установах, а також архівних відділах районних державних адміністрацій.

Відповідно до ст. 73 Виборчого кодексу України, протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування в територіальних виборчих округах, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення

вимог цього Кодексу під час проведення голосування і підрахунку голосів виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом п'яти років з дня офіційного оголошення результатів відповідних виборів, після чого знищуються в установленому порядку [39].

Приклад. У межах кримінального провадження, розпочатого за ч. 2 ст. 160 КК України, суд задовольнив клопотання начальника СВ Великоберезнянського відділення поліції Ужгородського відділу поліції ГУ НП в Закарпатській області про тимчасовий доступ до речей і документів. А саме тимчасовий доступ до списків виборців – громадян України, які брали участь у позачергових виборах народних депутатів Верховної Ради України від 21 липня 2019 р. на ДВК №210044, в смт. Великий Березний, що перебувають в приміщенні архівного відділу Свалявської районної державної адміністрації, без можливості їх вилучення, але з можливістю виготовлення фотокопій документів для приєднання до матеріалів кримінального провадження [246].

Важливою умовою ефективного проведення обшуку та можливості надалі використовувати результати даної слідчої дії у розслідуванні є дотримання усіх процесуальних вимог та умов під час складання протоколу, який є важливим джерелом доказів. Вивчення кримінальних проваджень про підкуп виборця, учасника референдуму надало можливість виявити найбільш типові помилки, яких припускаються слідчі під час фіксації результатів обшуку у протоколі:

– не зазначені усі учасники слідчої дії, у тому числі ті, які здійснюють допоміжні функції (оперативні працівники, працівники охоронних структур тощо);

– точно не вказаний час початку та закінчення обшуку (після цього часу здійснювати додаткові пошукові дії не можна, адже слідча (розшукова) дія вважається завершеною, а ухвала слідчого судді надає можливість проводити обшук лише один раз);

– відсутня фіксація індивідуальних ознак технічного носія інформації (карти пам'яті, флеш-накопичувача) із відеозаписом обшуку, який є невід'ємним

додатком до протоколу. Крім того, такий носій часто не упаковується належним чином (не засвідчується відповідними підписами);

– не наданий детальний опис (із зазначенням усіх індивідуальних ознак) вилучених предметів та документів (обов'язковим є зазначення усіх реквізитів), а також не зафіксовані належним чином усі засоби та методи, що застосовувались під час проведення слідчої дії;

– копії протоколу обшуку (разом із доданим описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей) не надані особі (керівнику або представникові підприємства, установи або організації), у якій проводилася слідча дія або на копії протоколу відсутні оригінальні підписи всіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Висновки до розділу 3

1. Під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму об'єктами огляду найчастіше є: документи (бюлетені для голосування (їхні фотозображення), заяви та списки виборців; агітаційні матеріали; відкріпні посвідчення; протоколи виборчих комісій; банківські картки, накладні, договори; паспорти виборців (їхні копії та фотозображення); окремі записи, що свідчать про різні стадії підготовки та реалізації злочинного умислу та ін.; місцевість та приміщення (території, що прилягають до виборчих дільниць; виборчі дільниці; партійні штаби (штаби окремих кандидатів); приміщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування; місця проведення агітаційної роботи; помешкання громадян); предмети (предмет неправомірної вигоди; технічні засоби (мобільні телефони, планшети, комп'ютерна техніка тощо) та відповідні носії інформації (флеш-накопичувачі, диски); виборчі скриньки, кабінки для голосування).

2. Особливого значення у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму набуває якість проведення огляду документів (у тому числі

електронних), як важливого джерела криміналістично значущої інформації. Зважаючи на те, що способи вчинення досліджуваних злочинів часто пов'язані з виникненням цифрових доказів, встановлено, що огляд таких об'єктів на практиці часто супроводжується ускладненнями, що полягають у необхідності застосування вузько спеціалізованих знань в галузі ІТ-технологій та залучення відповідних спеціалістів; виникненні перешкоди у доступі до віртуальних слідів злочину внаслідок широкого застосування злочинцями засобів анонімізації особистих даних шляхом використання шифрувальних програм; втраті часу через процесуальні вимоги щодо отримання дозволу на доступ до інформації, розміщеної у інтернет-провайдерів.

3. Відомості, які можуть бути отримані під час допитів на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму включають: інформацію про особу дпитуваного (у разі допиту заявника – що спонукало його повідомити про факт вчинення злочину); дані про особливості способу реалізації підкупу (у разі одержання виборцем неправомірної винагороди частинами, необхідно з'ясувати час та місце, де має відбутися остаточний розрахунок); характеристика осіб-учасників вчинення підкупу виборця, учасника референдуму; характеристики предмету неправомірної вигоди; наявність інших джерел інформації про подію злочину; додаткові (супутні) обставини.

4. Під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму обшуки найчастіше проводять у: офісах партій, виборчих штабах кандидатів, місцевих представництвах політичних сил тощо (43,3 %); приміщеннях виборчих дільниць, окружних чи територіальних виборчих округів, ЦВК, а також приміщеннях, де проводилась агітаційна робота (35,1 %); помешканнях (приватних будинках, квартирах тощо), автомобілях та робочих місцях громадян (31,9 %); приміщеннях юридичних осіб, яким неправомірна вигода надавалася під час здійснення незаконної передвиборної агітації (агітації референдуму) (19,8 %); приміщеннях органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування (12,2 %).

5. Особливості організації та проведення слідчих дій у провадженнях про

підкуп виборця, учасника референдуму зумовлені:

– необхідністю ретельної попередньої підготовки до їх проведення, обов'язковими елементами якої, крім інших, є ознайомлення із відповідними нормами виборчого законодавства та забезпечення дотримання усіх процесуальних вимог (зокрема, вчасна підготовка клопотань щодо здійснення слідчих дій відносно осіб зі спеціальним статусом, які можуть бути учасниками таких проваджень);

– потребою у залученні спеціалістів у галузі організації та проведення виборів, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, обігу грошових коштів та інших, залежно від обставин конкретного провадження;

– характер тактичних прийомів, які можуть застосовуватись під час проведення слідчих дій у таких провадженнях залежить від наявності конфліктної ситуації, а також ролі учасника кримінального правопорушення: особи, які отримують неправомірну вигоду (виборці), зазвичай не мають кримінального минулого та співпрацюють зі слідством, водночас організатори та виконавці підкупу активно протидіють встановленню об'єктивної істини, що вимагає від слідчого застосування тактичних засобів подолання такої протидії.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано наукові положення та одержано результати, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання з розроблення теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Ураховуючи, що підкуп під час виборів до 2014 р. розглядався як один зі способів перешкоджання вільному волевиявленню громадян у цілому, а дії, що характеризують спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму мають спільні риси з діями правопорушників під час вчинення різного роду підкупів (службовий, комерційний), методика розслідування досліджуваних злочинів виявляє аналогію з тактичними особливостями розслідування інших видів виборчих кримінальних правопорушень, а також методикою розслідування отримання неправомірної вигоди (підкупів) загалом. Встановлене поживавлення наукових пошуків у межах предмету представленого дослідження протягом останніх десятиліть збігається зі становленням демократичного устрою нашої держави у тому числі шляхом інтенсифікації виборчих процесів. Однак, перманентне оновлення виборчого законодавства та внесення змін до норм, які урегульовують відповідальність за виборчі правопорушення на тлі зростання кількості випадків матеріального стимулювання виборців протягом останніх виборчих перегонів, а також оновлення способів його вчинення вимагає суттєвого доопрацювання методико-криміналістичного забезпечення розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, що підтверджується результатами опитування практичних працівників.

2. Дії суб'єктів, що формують спосіб учинення підкупу виборця, учасника референдуму диференційовано за стадіями виборчого процесу: дії, які здійснюються до початку передвиборної агітації (підшукування виконавців, пособників серед осіб, причетних до організації виборчого процесу; розроблення плану злочину з чітким визначенням ролей учасників; визначення джерел фінансування тощо); дії, які вчиняються під час передвиборчих перегонів

(діяльність агітаторів з формування «виборчих сіток»; зміна місця реєстрації виборців; махінації з відкріпними посвідченнями; передача першої частини неправомірної вигоди та ін.); дії, що вчиняються безпосередньо у день голосування та після його проведення (здійснення фальсифікованого волевиявлення виборцями; фотографування виборчого бюлетеня як доказу «правильного» голосування; передавання свого бюлетеня іншим особам; надсилання фото- чи відеозвіту про відповідне голосування; отримання решти неправомірної вигоди та ін.). Найбільш небезпечним з точки зору можливого впливу на кінцевий результат волевиявлення громадян визнано спосіб підкупу виборців, пов'язаний з організацією «виборчих сіток», що характеризується залученням до вчинення злочину широкого кола осіб.

3. Більшість досліджуваних злочинів відзначається груповим характером, попереднім плануванням, чітким розподілом ролей та багатоепізодністю (87,6 %). До складу злочинних груп у 56,2 % випадків входили члени виборчих комісій (голови та їхні заступники, секретарі комісій та ін.); у 23,5 % – представники виборчих штабів кандидатів; 20,3 % – службові особи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Характеристики особи злочинця виявляють тісні кореляційні зв'язки зі способом вчинення підкуп виборця, учасника референдуму та предметом неправомірної вигоди.

Час вчинення підкупу виборця, учасника референдуму виявляє зв'язок з етапами реалізації злочинного умислу: дії, спрямовані на підготовку до вчинення злочину, а також обіцянка, пропозиція неправомірної вигоди виборцям може здійснюватись до початку виборчих перегонів, а безпосередня передача – до, у день та після виборів. Неправимірна вигода у таких кримінальних правопорушеннях передається зазвичай у два етапи: частина – до, решта – після голосування.

Предмет підкупу виборця, учасника референдуму може носити майновий (грошові кошти та інші матеріальні цінності), немайновий (переваги, пільги, послуги, цінні папери, кредити, лотереї та інші нематеріальні активи) або

змішаний характер та часто пов'язаний з родом діяльності замовника (організатора).

4. Особливості обставин, що підлягають доказуванню на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, зумовлені необхідністю встановлення: достовірності вихідної інформації про злочин через можливість навмисного поширення хибних відомостей політичними опонентами; мети та особливостей проведення зустрічі кандидата (його представників) з виборцями; вартості та характеру предмета неправомірної вигоди. Встановлено, що важливим джерелом криміналістично значущої інформації в таких провадженнях є різні види документів (у тому числі електронні) та запропоновано їхню класифікацію.

Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму залежно від ступеня повноти та якості вихідної інформації: надійшла заява від громадянина або організації щодо конкретних суб'єктів, у діях яких містяться ознаки злочину, передбаченого ст. 160 КК України (53,0 %); отримана інформація щодо вчинення підкупу виборців, учасників референдуму на певній виборчій дільниці, дані щодо конкретних виконавців відсутні (49,7 %); учасники злочину затримані «на гарячому», у момент передачі предмета підкупу (21,2 %); у певному територіальному окрузі встановлено численні й систематично здійснювані факти підкупу виборців, наявні звернення низки учасників виборчого процесу (15,0 %). Запропоновано алгоритми слідчих (розшукових) дій у даних ситуаціях.

5. Налагодження ефективної взаємодії визнано важливою складовою процесу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Досліджено напрями взаємодії з представниками правоохоронних, виборчих органів, ЗМІ, вітчизняних та міжнародних моніторингових громадських організацій, а також іншими учасниками виборчого процесу у формі: обміну інформацією; залучення в якості спеціалістів (взаємне консультування); планування та проведення спільних дій та заходів; спільної реалізації наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовки та видання довідково-методичної літератури; взаємного

звірення облікової інформації; підведення підсумків спільної роботи та вироблення напрямів удосконалення форм подальшої співпраці.

6. Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму передбачає застосування знань щодо особливостей виборчого законодавства та організації і проведення виборів, а також у галузі обігу грошових коштів, інформаційних технологій та інших сфер, що пов'язано з новітніми способами вчинення даних злочинів. Найчастіше спеціальні знання використовуються у формі: залучення спеціаліста під час проведення огляду місця події та інших слідчих дій (59,2 %); отримання консультацій та роз'яснень щодо особливостей організації та проведення виборів (36,8 %); проведення експертиз (35,0 %); отримання допомоги для постановки коректних запитань під час призначення судових експертиз та підготовки до допитів (19,4 %); проведення допиту спеціаліста як свідка (6,2 %). З'ясовано, що найбільш інформативними та такими, що найчастіше призначаються у подібних провадженнях є: технічна експертиза документів (51,2 %), почеркознавча (48,1 %), відео- та звукозапису (28,3 %), експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів (25,1 %), фототехнічна (23,3 %), товарознавча (7,7 %). Визначено коло питань, які вирішуються під час проведення даних експертних досліджень у таких провадженнях.

7. Специфіка проведення огляду у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму визначається: спрямуванням особливої уваги слідчого на проведення ретельного огляду предметів, що виступали в якості неправомірної вигоди і становлять особливе значення як важливий речовий доказ; потребою у використанні спеціальних знань у галузі організації виборчого процесу; часто необхідністю здійснення огляду електронних відображень у таких кримінальних провадженнях, що супроводжується цілою низкою можливих ускладнень (необхідність застосування спеціальних знань в галузі ІТ-технологій та залучення відповідних спеціалістів; перешкода у доступі до цифрових доказів внаслідок широкого застосування злочинцями засобів анонімізації особистих даних; необхідність дотримання процесуальних вимог для отримання дозволу на доступ до інформації, розміщеної у інтернет-провайдерів).

8. Характерними ознаками допиту у досліджуваних провадженнях є: необхідність ретельної підготовки, обов'язковим елементом якої є ознайомлення з відповідними нормами виборчого законодавства; важливе значення допиту заявника як частого першоджерела інформації про вчинення злочину (з урахуванням можливості повідомлення ним хибних відомостей); широке й різноманітне коло осіб, які можуть бути допитані; доцільність залучення спеціалістів різного профілю; урахування ролі допитуваного у вчиненні злочину для вироблення ефективної тактики проведення слідчої дії. В якості свідків підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше допитувались: особи-заявники; очевидці, а також особи, яким стало відомо про вчинене зі слів інших осіб; учасники виборчого процесу; представники благодійних фондів та організацій, що проводять соціологічні опитування та можуть залучатися як агітатори у виборчих «сітках»; представники моніторингових громадських організацій; представники юридичних осіб, яким надавалась неправомірна вигода у межах здійснення незаконної передвиборної агітації; поліцейські, які здійснювали охорону виборчих бюлетенів та громадського порядку під час виборів на відповідних територіальних виборчих дільницях; спеціалісти та експерти, які залучалися до розслідування.

9. Особливостями обшуків у таких провадженнях є: забезпечення чіткого дотримання всіх процесуальних вимог, зокрема, вчасна підготовка клопотань щодо здійснення слідчої дії відносно осіб зі спеціальним статусом, які можуть бути учасниками таких проваджень; зважаючи на часто цифровий формат доказів та вимоги ч. 1 ст. 159 КПК України, необхідність залучення до проведення обшуку спеціалістів у галузі інформаційних технологій для коректного вилучення та збереження інформації; часто масовий характер обшуків у провадженнях про виборчі «сітки» через значну кількість учасників. Під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму місцями проведення обшуків найчастіше є: офіси партій, виборчих штабах кандидатів, місцевих представництвах політичних сил тощо (43,3 %); приміщення виборчих дільниць, окружних (територіальних) виборчих округів, ЦВК, а також місця

проведення агітаційної роботи (35,1 %); помешкання (приватні будинки, квартири), автомобілі та робочі місця громадян (31,9 %); приміщення юридичних осіб, яким неправомірна вигода надавалася під час здійснення незаконної передвиборної агітації (агітації референдуму) (19,8 %); приміщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування (12,2 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IFES Україна представили звіт за результатами виборів народних депутатів України. URL: <https://ifesukraine.org/ifes-ukrayina-predstavyla-zvit-za-rezultatamy-vyboriv-narodnyh-deputativ-ukrayiny/>.

2. Абламський С. Є. Актуальні питання взаємодії слідчого з іншими учасниками, які залучаються під час досудового розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 242–244.

3. Адміністрування виборів в країнах ЄС. URL: www.parlament.org.ua › 1150892494_ans.

4. Алгоритм першочергових слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням виборчого законодавства при проведенні чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року, та особливості їх кваліфікації. Київ: Головне слідче управління Національної поліції України, 2019. 44 с.

5. Алгоритм першочергових слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням виборчого законодавства при проведенні позачергових виборів до Верховної Ради України 21 липня 2019 року, та особливості їх кваліфікації. Київ: Головне слідче управління Національної поліції України, 2019. 43 с.

6. Амеліна А. С. Тактика проведення обшуку по податкових злочинах (За новим КПК України). *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. № 2(61). 2013. С. 181–185.

7. Андрейко Ю. О. Види версій у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням*: матеріали круглого столу (Київ, 24 черв. 2015 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2015. С. 10–13. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7916>.

8. Андрейко Ю. О. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51–54.

9. Андрейко Ю. О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. № 2. Ч. 2/2017. С. 161–167.

10. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди в кримінальних провадженнях про підкуп виборців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). С. 202–207.

11. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС. 2020. 283 с.

12. Андрейко Ю. О. Проведення допиту при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: питання класифікації. *Право і суспільство*. № 6-2. 2015. С. 123–132.

13. Андреев Д. В. Тактичні операції затримання на гарячому при розслідуванні незаконного обігу зброї. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 2. С. 6–13. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_2_3.pdf.

14. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: монографія. Київ: КНТ, 2007. 328 с.

15. Антипов В. І., Топчій В. В. Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдні права. Вінниця: ТОВ«Нілан-ЛТД», 2017. С. 98.

16. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2001. 218 с.

17. Бабій А. П. Загальна характеристика і види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Кримінальне

право України. Особлива частина: підручник / за ред. Є. Л. Стрельцова. Харків: Одісей, 2009. 312 с.

18. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

19. Багаутдинов Ф. Н. Процессуальное положение заявителя. *Законность*. 2003. № 1. С. 29–30.

20. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

21. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.

22. Бантишев О. Ф., Кузьмін С. А. Хабарництво: кваліфікація та документування: практ. посіб. Київ: Паливода А. В., 2009. 120 с.

23. Бахин В. П. Допрос: [лекция]. Киев, 1999. 40 с.

24. Бачеріков О. В. Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних із виборчим процесом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2011. 21 с.

25. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

26. Білоус О. В. Засада недоторканості житла чи іншого володіння особи у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 21 с.

27. Більшість українців проти підкупу виборців. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-rasskazali-svoem-otnoshenii-podkupu-1545841324.html>.

28. Благодир В. С. Доказування в судових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 231 с

29. Бойко О. П., Кобзар О. Ф., Рогальська В. В., Черняк Н. П. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС, 2017. 84 с.

30. Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., Шехавцов Р. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка. Київ: «АК-Group», 2019. 122 с.

31. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 236 с.

32. Бородин В. С. Системный подход к организации взаимодействия органов досудебного следствия и дознания. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2011. Т. 24 (63). № 2. С. 237–245.

33. Брисковська О. М. Проблеми доказування фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 33–40.

34. Брудні передвиборчі технології. URL: <https://racurs.ua/ua/2202-brudni-peredvyborchi-tehnologiyi-pidkup-vyborciv.html#>.

35. Бурда С. Я. Адміністративно-правовий захист учасників виборів і референдумів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів., 2010. 16 с.

36. В мережі оприлюднили схему, за допомогою якої кандидат нібито готує масштабну скупку голосів на виборах: матеріали інформаційного агентства УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/elections/10435272-v-merezhi-oprilyudnili->

shemu-za-dopomogoyu-yakoji-poroshenko-nibito-gotuye-masshtabnu-skupku-golosiv-na-viborah.html.

37. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: НВТ «Правник»-НАВС, 1999. 126 с.

38. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: [навч. посібник] / Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. Київ: Інтерсервіс, 2014. 216 с.

39. Виборчий кодекс України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.

40. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 09 листопада 2015 р. Справа № 557/598/495/8010/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53353216>.

41. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 05 січня 2016 р. Справа № 495/9629/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55272702>.

42. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 09 грудня 2015 р. Справа № 495/8728/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54320960>.

43. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 16 грудня 2015 р. Справа № 495/8730/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54415237>.

44. Вирок Кілійського районного суду Одеської області від 03 грудня 2018 р. Справа № 502/945/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78263688>.

45. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області від 03 вересня 2019 р. Справа № 505/2604/19. Провадження 1-кп/505/288/2019р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84032993>.

46. Вирок Острозького районного суду Рівненської області 03 березня 2016 р. Справа № 567/123/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56229553>.

47. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 30 липня 2018 р. Справа № 711/51/15-к. Провадження № 1-кп/711/9/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75574252>.

48. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 09 листопада 2015 р. Справа № 727/8656/15-к. Провадження № 1-кп/727/380/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53305544>.

49. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 28 листопада 2018 р. Справа № 727/5065/17. Провадження № 1-кп/727/24/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78372420>.

50. Вознюк А. А. Підкуп як спосіб учинення злочину. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 3 (46). С. 200–205.

51. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 84 с

52. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: [монографія]. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

53. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд. Томского у-та, 1985. 333 с.

54. Геращенко А. О задержании лица, подозреваемого в совершении уголовного правонарушения. *Leges si viata*. 2017. № 12/2. С. 42–46.

55. Головин А. Ю., Дубонос Е. С. Использование средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений: учеб. пособие. Тула: Изд-во Тульс. гос. ун-та, 2001. 80 с.

56. Гордєєв В. В. Доказування в адміністративних справах, пов'язаних з виборчим процесом: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 16 с.

57. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: навч. посібник. 2-е вид. МВС України, Луган. держ.ун-т внутр. справ. Луганськ: РВВЛДУВС, 2006. 192 с.

58. Грига М. А. Взаємодія з громадськими організаціями як важливий елемент протидії виборчим злочинам. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. М. Литвака (Харків, 23 квіт. 2020 р.). Харків: ХНУВС, 2020. С. 28–30.

59. Грига М. А. Експертне дослідження відео- та звукозапису під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Розвиток науки і техніки: проблеми і перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні (21 трав. 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 500–503.

60. Грига М. А., Григорова Є. В. Розширення процесуальних можливостей слідчих органів під час розслідування підкупу виборців відповідно до змін у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). Рівне, 2020. С. 162–165.

61. Грига М. А., Григорова Є. В. Становлення законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за підкуп виборця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 164–168.

62. Григорова Є. В. Взаємодія з громадськими організаціями та ЗМІ під час розслідування виборчих злочинів. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. № 3. С. 227–233. doi: 10.46340/eppd.2020.7.3.32. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1563.

63. Григорова Є. В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють підкуп виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. № 60. С. 160–163.

64. Григорова Є. В. Організація «виборчих сіток» як спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. Т. 2. С. 96–99. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.21>.

65. Григорова Є. В. Про підкуп виборців як прояв політичної корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.)*. Київ: НАВС, 2019. Ч. 2. С. 353–356.

66. Григорова Є. В. Проблеми розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Право.иа*. 2019. № 3. С. 142–147.

67. Григорова Є. В. Використання можливостей фототехнічної експертизи під час розслідування виборця, учасника референдуму. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 148–151.

68. Григорова Є. В. До питання про детермінацію підкупу виборців. *Особистість, суспільство, закон: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (Харків, 24 квіт. 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 207–210.

69. Григорова Є. В. Документи як об'єкти експертних досліджень під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики: матеріали III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 92–96.

70. Григорова Є. В. Окремі особливості слідчого огляду під час розслідування підкупу виборця. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 лют. 2021 р.)*. Харків, 2021. С. 98–101.

71. Григорова Є. В. Посилення кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 210–212.

72. Гудзь Л. В. Забезпечення виборчих прав громадян України та діяльність міліції у цій сфері: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2009. 18 с.

73. Давиденко В. В. Тактична операція «викриття хабароодержувача» в системі початкових слідчих дій. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 71–76.

74. Двойніков О. О. Кримінально-процесуальні особливості встановлення особи, яка вчинила злочин за допомогою Інтернет-сайту. *Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 2013)*. С. 218–222.

75. Девицкий Э. И., Жмуров Д. В. Подкуп избирателей: взгляд криминолога. *Всероссийский криминологический журнал*. 2017. Т. 11, № 2. С. 289–298. doi: 10.17150/2500-4255.2017.11(2).289-298.

76. Демидов Н. Н. Изучение личности преступника в процессе расследования: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 187 с.

77. Денисюк С. Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. № 1. Київ, 1999. С. 224–227. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4375/1/Denysuk_224.pdf.

78. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): науч.-практ. пособие. Харьков: Консум, 1999. 160 с.

79. Дердюк Б. М. Тактичні прийоми подолання конфліктної ситуації під час допиту. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1(10), 2016. С. 242–245.

80. Дерев'янюк С. М. Право громадян брати участь у референдумі як об'єкт корупційних діянь. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 1–11.

81. Дикун А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2005. 186 с.

82. Дії поліцейського під час несення служби на позачергових виборах народних депутатів України: посібник. 64 с. URL: [ifesukraine.org > wp-content > uploads > 2019/07](http://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/07).

83. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій. [за заг. редакцією О. О. Юхна]. Харків: ХНУВС. 2018. 156 с.

84. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / заг.ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 504 с.

85. Електронні докази. Обшук. Частина 1 / О. І. Литвинчук, М. С. Сорока, І. В. Колесников та ін. Харків: Фактор, 2020. 80 с.

86. Єштокіна Т. Ю., Брусенська Г. І. Сучасні проблеми судової товарознавчої експертизи. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*: матеріали III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 111–115.

87. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянка або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 258 с.

88. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

89. Заворотченко Т. М. Використання зарубіжного досвіду під час охорони захисту виборчих прав громадян. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 79–84.

90. Законопроект № 8270 щодо відповідальності за виборчі злочини підтримали на комітеті та радили до прийняття у ВР. *Сайт Громадянської мережі «Опора»*. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/46591-zakonoprojekt-8270-shchodo-vidpovidalnosti-za-vyborchi-zlochyny-pidtrymaly-na-komiteti-ta-radyly-do-pryiniattia-u-vr>.

91. Заступник голови Нацполіції Максим Цуцкірідзе: «Результат у розслідуванні вбивства Павла Шеремета буде однозначно». *Сайт «Цензор.Нет»*. URL: <https://sensor.net.ua/r3154007>.

92. Звіт за результатами спостереження ОПОРИ на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року: тенденції липня та попередні

висновки кампанії. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019>.

93. Звіт КВУ за результатами довгострокового спостереження за підготовкою до чергових виборів Президента України. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:zvit-kvu-za-rezultatamy-dovhostrokovoho-sposterezhennia-za-pidhotovkoiu-do-cherhovvykh-vyboriv-prezydenta-ukrainy>.

94. Зінченко О. І. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: монографія. Харків, 2007. 320 с.

95. Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления. Труды ВШ МООП. Москва, 1967. Вып. № 15. С. 53–74.

96. Ищенко Е. П., Яковлев М. М. Расследование преступлений, связанных с профессиональной деятельностью. Москва: Юрлитинформ, 2009. 352 с.

97. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

98. Карагодин В. Н., Клименко И. И. *Криминалистическая теория взаимодействия (в порядке постановки проблемы)*: материалы Криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения проф. Б. И. Шевченко. Москва: МАКС Пресс, 2004. С. 90–93.

99. Карпінська Н., Крикунов О. Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. *Історико-правовий часопис*. 2017. №1 (9). С. 140–144.

100. Карпушин С. Ю. Проведення одночасного допиту в кримінальному провадженні. *Visegrad journal on human rights*. № 4/1. 2015. С. 60–65.

101. Качинська М. О. Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо виконання законодавств про вибори та референдуми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Херсон, 2011. 20 с.

102. Керевич О. В. Процесуальні й організаційні аспекти взаємодії слідчого та органу дізнання щодо розкриття і розслідування злочинів. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 2. С. 272–277.

103. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 222 с.

104. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

105. Клименко Н. І. Наука судова експертологія та її проблеми. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали засідання круглого столу, присвяч. 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 лист. 2008 р.)*. Харків, 2008. С. 47–53.

106. Князевич Р. П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2002. 18 с.

107. Князев С. Взаємодія слідчого зі співробітником оперативного підрозділу у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 11. С. 295–301.

108. Коваленко А. М. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (88). С. 182–191.

109. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.

110. Коваленко Р. О. Передвиборна агітація на виборах президентів України та США: конституційно-порівняльне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2017. 203 с.

111. Ковальчук О. Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2003. 20 с.

112. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 19 с.

113. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. Криминалистическая характеристика преступлений. Москва, 1984. 93 с.

114. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 48–52.

115. Колодін Д. О. Особливості кримінальної відповідальності за фальсифікацію виборчої документації за законодавством окремих країн Західної Європи. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.; МОН, молодьспорт України; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 193-200.

116. Коломієць Ю. М. Гудзь Л. В. Правопорушення на виборах та шляхи їх подолання. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. № 6(46), 2019. С. 51–54.

117. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

118. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консум, 1999. 156 с.

119. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М. І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. 464 с.

120. Кострицький В. В. Дзеркальні склади злочинів у диспозиції статті 160 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 118–128.

121. Кострицький В. В. Кримінально-правова характеристика підкупу виборця або учасника референдуму: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Сєверодонецьк, 2018. 250 с.

122. Котець Є. А. Розслідування злочинів щодо осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2018. 17 с.

123. Кравченко К. Тактика проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Підприємництво, господарство і право. Вип. 2. 2019. С. 249–253.

124. Красноголовец С. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ужгород, 2009. 226 с.

125. Криміналістика: [учебник] / под ред. В. А. Образцова. [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Юрист, 2002. 735 с.

126. Криміналістика: [учебник] / Т. С. Волчецкая, В. Я. Колдин, Н. П. Яблоков [и др.]; под ред. Н. П. Яблокова. [2 изд., перераб. и доп.]. Москва: Юристъ, 1999. 716 с.

127. Криміналістика: учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина [2-е изд.]. Москва: Норма, 2006. 694 с.

128. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квіт. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

129. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

130. Крюков В.В. Методика расследования должностных преступлений коррупционной направленности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2011. 208 с.

131. Кубарева О. В. Взаємодія як чинник ефективного виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із реалізацією виборчого права. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи*: зб. матеріалів V Всеукр. наук-практ. конф. Київ, 2013. С. 153–155.

132. Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 211 с.

133. Кубарева О. В. Криміналістичний аналіз способів учинення підкупу виборців. *Порівняльно-аналітичне право*. Вип.1. 2020. С. 541–544. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.135>.

134. Кузнецов А. А., Лаврентьева Г. А. Оперативно-тактическая комбинация «Задержание с поличным» при расследовании коммерческого подкупа. *Вестник криминалистики*. 2006. Вып. 3 (19). С. 16–23.

135. Лавренко Г. І., Зав'ялов А. В., Іваненко Р. Є. Взаємодія слідчого з органом дізнання: організаційно-правові проблеми та напрями їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 5. С. 400–409.

136. Ластовка О. А. Організація і проведення референдумів у Швейцарії. URL: www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_48/48/4.pdf.

137. Лепісевич П. М., Курляк М. Д. Практичні засади усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 277–283.

138. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаимосвязь следственной ситуации с тактикой производства следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев. 1990. Вып. 40. С. 23–29.

139. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 316 с.

140. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. 573 с.

141. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2011. 261 с.

142. Лужецька О. Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (право)*. 2014. Вип. 2(65). С. 202–207.

143. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Тактика подолання протидії розслідуванню: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Малиновські читання»

(м. Острого, 13–14 листоп. 2015 р.). Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозіка академія», 2015. С. 193–195

144. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. № 1. 2013. С. 264–269.

145. Ляш А. О., Лищенко В. Н. Огляд у справах про одержання хабара: деякі проблеми. Адвокат. № 4 (151). 2013. С. 10–14.

146. Льозний О. А. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 22 с

147. Мазур М. В. Злочини проти виборчих прав громадян: історико-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 2. С. 539–545. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mmvipa.pdf>.

148. Мазур М. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав громадян: монографія. Луганськ: Елтон-2, 2012. 218 с

149. Максакова Р. М. Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії і практики: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2003. 17 с.

150. Матюшкова Т. П. Використання інформаційних технологій при вчиненні окремих видів злочинів проти виборчих прав громадян. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 128–130.

151. Матюшкова Т. П. Деякі проблемні аспекти розслідування злочинів проти виборчих прав громадян. *Актуальні питання розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.). Харків, 2018. С. 124–126.

152. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих жінок від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 255 с.

153. МВС: під час виборів президента в Україні працюватимуть 850 спостерігачів ОБСЄ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mvs-obse/29711961.html>.

154. Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 226 с.

155. Мельник М. І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. Київ: Атіка, 2005. 144 с.

156. Меру Василькова повідомили про підозру через підкуп виборців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2684719-meru-vasilkova-povidomili-pro-pidozru-cerez-pidkup-viborciv.html>.

157. Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 60. 2020. С. 177–180.

158. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 2.00.09. Харків, 2005. 179 с.

159. Мірковець Д. М. Проблеми розслідування кримінальних проваджень у складі слідчої групи. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 113–117.

160. Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 267 с.

161. Мягков М. О. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2006. 196 с.

162. На Закарпатті поліція проводить масові обшуки через підкуп виборців. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/na_zakarpatti_politsiya_provodit_masovi_obshuki_cherez_pidkup_vibortsiv_n1485358.

163. На Луганщині провели обшуки у справі про підкуп виборців на виборах до Ради. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-luganshini-proveli-obshuki-u-spravi-pro-pidkup-viborciv-na-viborah-do-radi>.

164. На Одещині викрили мережу підкупу виборців на користь чинного нардепа. URL: <https://tsn.ua/politika/na-odeschini-vikrili-merezhu-pidkupu-viborciv-na-korist-chinnogo-nardepa>-spiski-vzhe-v-policiyi-1379190.html.

165. На спільній нараді МВС, громадських організацій, Нацполіції узгодили механізм забезпечення публічної безпеки та законності виборів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2619434-avakov-obicae-kandidatam-u-prezidenti-zahist-ale-ne-preferencii.html>.

166. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. [2-ге вид., перероб. і доповн.]. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.

167. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

168. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1046 с.

169. Нестерович В.Ф. Поняття, види та система виборчих органів. *Публічне право*. 2018. № 3. с. 69–77.

170. Оніщук М. В. Конституційні основи референдної демократії в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 40 с

171. Опацький Р. М. Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо забезпечення громадського порядку під час виборів народних депутатів та Президента України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

172. ОПОРА підготувала підсумковий звіт щодо розслідування злочинів проти виборчих прав на чергових місцевих виборах. URL:

<https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/43825-opora-pidhotuvala-pidsumkovyi-zvit-shchodo-rozsliduvannia-zlochyniv-protu-vyborchikh-prav-na-cherhoviykh-mistsevykh-vyborakh>.

173. ОПОРА подала близько півсотні заяв у поліцію. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/18778-opora-podala-blizko-pivsotni-zaiav-u-politsiiu>.

174. ОПОРА у 2019 році: наші невеличкі історії великого успіху. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/19584-opora-u-2019-rotsi-nashi-nevelichki-istoriyi-velikogo-uspikhu>.

175. Ортинський В. Л. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування під час виявлення та розслідування економічних злочинів. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 21. С. 144–151.

176. Основний акцент під час виборів слід зробити на взаємодії з громадою та правоохоронними органами на місцях – Сергій Князев. URL: <http://mariupol-police.dn.ua/news/view/5623>.

177. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [Текст]: метод. рек. / [Чернявський С. С., Вакуленко О. Ф., Толочко О. М. та ін.]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 92 с.

178. Павловський А. Стала відома схема підкупу виборців! URL: <https://blog.liga.net/user/apavlovskiy/article/32383>.

179. Панов Н. И. Об изучении способа совершения преступления (методологический аспект). *Проблемы социалистической законности*. Харьков: Вища школа, 1982. Вип. 9. С. 111–118.

180. Парасюк Н. М. Виборчі документи і документи референдуму як предмети складів злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 57–61.

181. Пащенко И. Ю. Ответственность за нарушения избирательных прав в европейских государствах: сравнительно-правовой аспект. Наука. Мысль. 2017. № 4. С. 150–166.

182. Переверза О. Я. Особливості тактики допиту особи, яка дає завідомо неправдиві показання, з участю захисника у процесі з моменту затримання. Право України. 2002. № 10. С. 50–53.

183. Перемога на виборах: технології, кампанії, принципи: практ. посіб. / [Городок М. Д., Карташов А. В., Романенко Є. О., Стасюк В. Ю.], за заг. ред. М. Д. Городка. Київ, 2016. 264 с.

184. Перлін С. І. Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 41 том 2. С. 118–122.

185. Пиріг І. В. Проблемні питання використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 433–437.

186. Підсумковий звіт Європейської мережі організацій зі спостереження за виборами (ENEMO) за результатами виборів Президента України у 2019 р. URL: <https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/FINAL-REPORT-Presidential-Elections-Ukraine-2019-UKR.pdf>

187. Плахотнік О. В. Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 22 с

188. Плукар В. В. Адміністративне провадження у справах про оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій під час проведення виборів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 18 с

189. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. Київ, 2000. 248 с.

190. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

191. Полиция начала расследование относительно возможного подкупа избирателей. URL: https://zik.ua/ru/news/2019/07/21/polytsyya_nachala_rassledovanye_otnosytelno_vozmozhnogo_podkupa_yzbyrateley_v_1610151

192. Поліція Донеччини та представники омбудсмена посилюють взаємодію щодо дотримання прав громадян під час другого туру виборів. URL: <http://police.dn.ua/news/view/politsiya-donechchini-ta-predstavniki-obmudsmena-posilyuyut-vzaemodiyu-shhodo-dotrimannya-prav-gromadyan-pid-chas-drugogo-turu-viboriv>.

193. Поліщук І. О. Виборчі технології: сутність та різновиди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 4 (27). С. 106–112.

194. Попелюшко О. В. Способ совершения преступления как элемент предмета доказывания. *Советское государство и право*. 1984. № 1. С. 122–125.

195. Приклади підкупу виборців. URL: <https://blog.liga.net/user/kodarchenko/article/32463>.

196. Про вибори народних депутатів України: Закон України № 4061-VI від 17 листоп. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.

197. Про вибори Президента України: Закон України № 474-XIV від 5 берез. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.

198. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Закон України № 805-IX від 16 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20?find#Text>.

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії підкупу виборців: проект Закону № 3571 від 02 черв. 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68995.

200. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15 груд. 2020 р. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.

201. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

202. Про місцеві вибори: Закон України № 595-VIII від 14 лип. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/595-19/page11>.

203. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

204. Про роз'яснення щодо реалізації положень частини шостої статті 64 Закону України «Про вибори Президента України»: постанова Центральної виборчої комісії від 22 лют. 2019 року № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0376359-19>.

205. Про розподіл обов'язків між членами Центральної виборчої комісії: Постанова Центральної виборчої комісії № 1930 від 22 жовт. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1930359-19>.

206. Про Центральну виборчу комісію: Закон України № 1932-IV від 30 черв. 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>.

207. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків: ХНУВС. 2018. 101 с.

208. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

209. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: монографія. Харків: «В справі», 2017. 522 с

210. Пчеліна О. В. Щодо питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*: матеріали III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 246–249.

211. Пясковський В. В. Непроцесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими державними установами й громадськими організаціями під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 249–260.

212. Ризак І. Я. Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 1. С. 121–126.

213. Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму [Текст] : метод. рек. / [Таран О.В., Кубарева О. В., Григорова Є. В. та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 80 с.

214. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [Текст]: метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Р. М. Дударець та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 96 с.

215. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.

216. Савченко А. В. Кримінально-правовий захист виборчих прав громадян в Україні та США: порівняльний аналіз. *Вибори Президента України 2004: проблеми забезпечення та захисту виборчих прав громадян України*: збірник. Київ: «Фонд сприяння демократичним виборам», 2005. С. 57–63.

217. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні НСРД: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 241 с.

218. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі). Київ: Кондор, 2008. 588 с.

219. Салтевський М. В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ: навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

220. Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 262 с.

221. Слинько С. В. Сущность формы и правовые основы взаимодействия следователя с органами дознания: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1991. 18 с.

222. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2016. 238 с.

223. СловникUA. Портал української мови та літератури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=політизація>

224. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 825. С. 347–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_59.

225. Співак В. І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2004. 20 с

226. Справа Білика: хто покараний за підкуп студентів? *Сайт громадянської мережі ОПОРА*. URL: https://www.longread.opora.ua.org/sprava_bilyka.

227. Ставнійчук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1999. 18 с.

228. Стасюк В. М., Манько Є С. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 524–527.

229. Статут Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України». URL: <https://docs.google.com/document/d/1ve2i0ndfxAWY4PRAGHw0emxb0QYh8bVT138EKdHq6-U/edit>.

230. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і безпека*. 2012. № 1(43). С. 204–208.

231. Стукаленко В. А. Адміністративна відповідальність посадових осіб за порушення виборчого законодавства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.

232. Тагієв С. Р., Мазур М. В., Мягков М. О. Порушення виборчого законодавства: проблеми судового оскарження та юридичної відповідальності: препринт. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 207 с.

233. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: монографія. Київ: «ДІА», 2012. 352 с.

234. Тарасенко О. В. Взаємодія між правоохоронними та контролюючими органами України у протидії фіктивному підприємництву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2018. 227 с.

235. Таркан О. М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний електронний науковий журнал*. № 3/2020. С. 416–419. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/101>.

236. Тимофєєва Н. В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102) С. 278–286.

237. Тимошенко І. В. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 20 с.

238. Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса* (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). Харків: Право. 192 с.

239. У МВС розповіли, як забезпечуватимуть порядок під час виборчої кампанії та виборів президента. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-mvs-rozprovili-yak-zabezpechuvatimut-pravoporyadok-pid-chas-viborchoyi-kampaniyi-ta-viboriv-prezidenta>.

240. У Харкові обговорили результати розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів проти виборчих на виборах-2015.

241. Уголовно-процесуального кодекс Грузии от 9 октября 2009 г. № 1772-Пс (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2017 г.). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/69/ru/pdf>.

242. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/document/download/pdf>.

243. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 324 с.

244. Удовенко Ж. В. Забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: окремі проблеми. *Право України*. 2002. № 5. С. 51–55.

245. Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (ст. 2127–21221 КУпАП), та злочини проти виборчих прав і свобод (ст.ст. 157–160 КК України). URL: dsa.court.gov.ua/sud1590/News/Zlochiny_proty_vyborchih_prav.

246. Ухвала Великоберезнянського районного суду Закарпатської області від 19 березня 2020 р. Справа № 298/1225/19. Провадження № 1-кс/298/48/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88310826>.

247. Ухвала Великоберезнянського районного суду Закарпатської області від 17 вересня 2019 р. Провадження № 1-кц/298/423/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84309632>.

248. Ухвала Великоберезнянського районного суду Закарпатської області від 18 грудня 2019 р. у провадженні № 1-кц/298/530/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86419239>.

249. Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 12 лютого 2019 р. у справі № 715/307/19. Провадження № 1-кц/715/57/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79948704>.

250. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 12 квітня 2019 р. у справі № 158/967/19. Провадження № 1-кц/0158/310/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81112815>.

251. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 15 квітня 2019 р. у справі № 158/1010/19. Провадження № 1-кц/0158/324/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81177570>.

252. Ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 15 лютого 2019 р. у справі №734/534/19. Провадження № 1-кц/734/255/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79859218>.

253. Ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 23 липня 2019 р. у справі № 734/2660/19. Провадження № 1-кц/734/1087/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83199564>.

254. Ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 24 липня 2019 р. у справі № 734/2660/19. Провадження № 1-кц/734/1085/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83227572>.

255. Ухвала Кропивницького апеляційного суду від 17 квітня 2019 р. у провадженні № 11-сс/4809/144/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/81298090>.

256. Ухвала Нововодолазького районного суду Харківської області від 22 липня 2019 р. у справі № 631/699/19. Провадження № 1-кс/631/329/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reustr.court.gov.ua/Review/83166869>.

257. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 28 лютого 2019 р. у справі № 757/10061/19-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reustr.court.gov.ua/Review/80363325>.

258. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів [Текст]: метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 68 с. С. 47–51.

259. Фаринник В. І., Татаров О. Ю. Удосконалення процесуального порядку проведення обшуку. *Наука і правоохорона*. 2014. №4 (26). С. 234–240.

260. Фінальний звіт КВУ за результатами спостереження за позачерговими виборами народних депутатів України 21 липня 2019 року. *Сайт ВГО «Комітет виборців України»*. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/term/type:news/slug:analytics>.

261. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Вид. виправл. і доповн. Київ: Юридична думка, 2012. 424 с.

262. Харлов О. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 43. Т. 4. № С. 177–181.

263. Хижняк Є. С. Ідентифікація особистості злочинця за віртуальними слідами в мережі Інтернет. *Підприємство, господарство і право*. 2017. №11. С. 217–221.

264. Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 4(58). С. 80–85.

265. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3. 2017. С. 207–211.

266. ЦВК зареєструвала на другий тур 2,7 тис. міжнародних спостерігачів. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/150419-cvk-zareyestruvala-na-drugyy-tur-2-7-tysyach-mizhnarodnyh-sposterigachiv>.

267. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 256–260.

268. Циверенко Г. П. Адміністративно-правове забезпечення здійснення народного волевиявлення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.

269. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.

270. Цитряк В. Я. Зарубіжний досвід криміналізації активного підкупу. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 444–449.

271. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ, 2006. 416 с.

272. Чернышов В. Н. Техничко-криминалистическое обеспечение следствия: учеб. пособ. / В. Н. Чернышов, Э. В. Сысоев, А. В. Селезнев, А. В. Терехов. Тамбов: Изд-во Тамбов гос. техн. ун-та, 2005. 80 с.

273. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 20 с.

274. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

275. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223–229.

276. Черняхівський Б. В. Особливості проведення слідчого огляду під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. 2(115). С. 58–68. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.58>.

277. Чичирко С. В. Основи виявлення та розслідування окремих проявів корупційної діяльності у правоохоронних та судових органах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2011. 21 с.

278. Шаповал О. В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. *Судова апеляція*. № 4(45). 2016. С. 71–79.

279. Шевчишен А. В. Деякі особливості початку досудового розслідування щодо осіб, зазначених у статті 480 КПК України, у разі вчинення ними корупційного злочину. *Наше право*. 2017. № 1. С. 114–121.

280. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Апостиль, 2013. 440 с.

281. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посіб. Харків: КримАрт, 1998. 36 с.

282. Шило А. І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2013. 244 с.

283. Шкіря Г. Ю. Законодавче забезпечення участі офіційних спостерігачів у процесі виборів Президента України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2010. 18 с.

284. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.

285. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 256 с.

286. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами: монографія. Харків: Гриф, 2005. С. 99–151.

287. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються ОГЗ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.

288. Як в Україні купують виборців і хто за це відповів. 17 судових вироків (ДОСЛІДЖЕННЯ). URL: <https://glavcom.ua/publications/yak-v-ukrajini-kupuuyut-viborciv-i-hto-za-ce-vidpoviv-17-sudovih-virokiv-doslidzhennya-388367.html>.

289. Як працюють системи підкупу виборців і що таке «сітки» – пояснюють експерти. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=85974>.

290. Якимова С. В. Родові та видові ознаки підкупу у зв'язку з реалізацією виборчих прав за законодавством України. С. 459–463. URL: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зведені дані анкетування 422 слідчих Національної поліції України
Дніпропетровської (294), Київської (50), Кропивницької (20), Закарпатської
(58) областей щодо проблемних питань розслідування підкупу виборця,
учасника референдуму, у відсотках (2019, 2020 рр.)**

№ з/п	Питання	Області				Середній %
		Дніпр.	Київ.	Кроп.	Закарп.	
1.	Загальний стаж слідчої роботи:					
а)	до 3 років	30,8	38	5	39,6	28,4
б)	3–5 років	16,1	28	5	13,8	15,7
в)	6–10 років	23,1	20	20	27,7	22,7
г)	понад 10 років	30	14	70	18,9	33,2
2.	Чи проводили Ви особисто розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 160 КК України?					
а)	так	15	50	45	24,1	33,5
б)	ні	85	50	55	75,9	66,5
3.	Із чим, на Ваш погляд, пов'язані головні ускладнення під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	недостатній досвід розслідування таких кримінальних правопорушень	36,9	36	25	24,1	30,5
б)	прогалини у методико-криміналістичному забезпеченні розслідування таких діянь	43,1	26	40	38,6	36,9
в)	небажання громадян (виборців) співпрацювати зі слідством через матеріальну зацікавленість	39,2	44	75	60,3	54,6
г)	велика кількість та складність змісту НПА виборчого законодавства, а також часте внесення змін до них, а також до норм, що передбачають відповідальність за такі злочини	29,1	37	45	48,9	40
д)	неможливість налагодити ефективну взаємодію з представниками виборчих органів, кандидатами та їхніми представниками, спостерігачами від моніторингових ГО та іншими учасниками виборчого процесу	46,2	32	40	48,9	41,7
е)	необхідність використання спеціальних знань та залучення відповідних спеціалістів	13,1	10	15	12,4	12,6
є)	протидія розслідуванню (у т.ч. з боку представників влади)	3,8	16	5	12,1	9,2
ж)	відсутність належного матеріально-технічного забезпечення для документування протиправних дій	17,7	8	25	10,3	15,3

з)	інші	-	2	5	-	3,5
4.	Види слідчих (розшукових) дій, які Ви проводили (або вважаєте їхнє проведення необхідним чи доцільним) під час розслідування таких злочинів:					
а)	огляд	49,2	76	65	53,4	60,9
б)	обшук	26,2	32	37	48,6	35,9
в)	допит	52,3	64	85	63,8	66,2
г)	залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій	20	18	20	24,1	20,5
д)	призначення та проведення експертизи	9,2	14	15	3,4	10,4
е)	інше	2,5	2	2	1,4	1,9
5.	Звідки, зазвичай, надходить інформація про вчинення підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	заяви (повідомлення) громадян, які можуть надходити шляхом особистого звернення до правоохоронних органів, поштою або телефоном	58,5	70	85	62,1	68,9
б)	анонімні повідомлення	42,3	30	35	42	37,3
в)	матеріали звернень до ЦВК (територіальних виборчих органів) від суб'єктів виборчого процесу	17,7	24	15	8,6	16,3
г)	матеріали, отримані внаслідок проведення у встановленому законом порядку ОРЗ	9,2	12	-	24,1	15,1
д)	матеріали, виділені з інших кримінальних проваджень	1,5	10	-	1,7	4,4
е)	повідомлення (публікації, виступи) у засобах масової інформації та Інтернет-виданнях	18,5	38	75	20,7	38,0
є)	інше	-	2	-	-	2
6.	Які ситуації є типовими для початку розслідування підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	надійшла заява від громадянина (представника юридичної особи) щодо конкретних суб'єктів, у діях яких містяться ознаки злочину, передбаченого ст. 160 КК України	51,5	54	50	56,7	53,0
б)	отримана інформація щодо вчинення підкупу виборців, учасників референдуму на певній виборчій дільниці, дані щодо конкретних виконавців відсутні	43,1	58	60	37,9	49,7
в)	учасники злочину затримані «на гарячому», у момент передачі предмета підкупу	19,2	28	10	27,6	21,2
г)	у певному територіальному окрузі встановлено численні й систематично здійснювані факти підкупу виборців, наявні звернення низки учасників виборчого процесу	11,5	18	15	15,5	15

д)	інше	-	-	-	-	-
7.	Чи існує протидія під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	так	26,9	36	20	37,9	30,2
б)	ні	33,1	32	35	20,7	30,2
в)	іноді	40	32	45	41,4	39,6
8.	Якщо так, то які її найбільш поширені форми?					
а)	вжиття заходів, спрямованих на приховання джерел доказів на етапах підготовки і вчинення злочинів	36,9	52	40	25,8	38,6
б)	ненадання або фальсифікація доказів	23,8	22	35	15,5	24,1
в)	вплив на учасників розслідування	29,2	16	20	31,0	24,0
г)	використання корупційних зв'язків для створення штучних перешкод кримінально-процесуального та/або службового характеру	13,8	28	15	25,7	20,6
д)	негативне висвітлення процесу розслідування у ЗМІ	13,1	14	5	18,9	12,8
9.	Оперативні дані у розслідуванні досліджуваної категорії злочинів мають:					
а)	допоміжне значення	68,5	74	90	55,2	71,9
б)	визначальне значення	20,7	20	5	37,9	20,9
в)	не використовуються у розслідуванні	10,8	6	5	6,9	7,2
10.	Взаємодія між слідчими й оперативними працівниками під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше виявлялася у:					
а)	спільному аналізі первинної інформації про злочин і вирішення питання про початок кримінального провадження	24,6	28	10	25,9	22,1
б)	спільному обговоренні та плануванні оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій	34,6	38	40	41,41	38,5
в)	виконанні співробітниками оперативних підрозділів доручень та вказівок слідчих	42,3	62	70	41,4	53,9
г)	діяльність у складі СОГ	41,5	36	30	47,6	38,8
11.	Визначте пріоритетні цілі оперативно-розшукових заходів у даній категорії проваджень:					
а)	виявлення нових епізодів злочину	20	11	30	20,7	20,4
б)	встановлення інших можливих співучасників та/або свідків, а також предметів і документів, значущих для встановлення істини у справі	67,6	64	80	72,4	71
в)	отримання даних про причетність членів виборчих комісій (спостерігачів, представників кандидатів та ін.) до злочинних дій	29,2	25	15	25,9	23,7
12.	На Вашу думку, чи є доцільним (необхідним)					

	створення СОГ під час розслідування складних, масштабних та резонансних злочинів, пов'язаних із підкупом виборця, учасника референдуму?					
а)	так	78,5	78	85	81,1	80,6
б)	ні	21,5	22	15	18,9	19,4
13.	Визначте шляхи залучення спеціалістів під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму:					
а)	отримання консультацій та роз'яснень щодо особливостей норм виборчого законодавства, окремих питань з організації та проведення виборів	44,6	42	35	25,9	36,8
б)	проведення експертиз	42,3	40	20	37,9	35,0
в)	залучення спеціаліста до проведення оглядів, обшуків та інших слідчих дій (зокрема, для використання техніко-криміналістичних засобів, роботи з цифровими доказами та комп'ютерною технікою, складання фототаблиць, планів і схем)	41,5	60	70	65,5	59,2
г)	отримання допомоги для формулювання коректних запитань під час підготовки до допитів та призначення судових експертиз	12,3	20	35	10,3	19,4
д)	проведення допиту спеціаліста як свідка	6,2	6	5	7,7	6,2
е)	інше	-	-	-	-	-
14.	Як часто необхідна допомога спеціалістів під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	завжди	14,2	8	5	20,5	11,9
б)	у більшості випадків	59,1	43	35	53,5	47,7
в)	в окремих випадках	24,6	47	40	24,3	33,9
г)	вкрай рідко	2,1	2	20	1,7	6,5
15.	Найчастіше доказами, а відтак і об'єктами експертних досліджень у таких провадженнях стають:					
а)	предмет неправомірної вигоди (грошові кошти, товари тощо)	43,1	64	40	67,2	53,5
б)	офіційні документи (бюлетені, списки виборців, паспорти, відкріпні посвідчення тощо)	46,9	56	70	58,6	57,8
в)	неофіційні документи (рукописні записи про виборців, їхні контактні дані, кількість наданих їм коштів та ін.)	26,1	38	30	27,6	30,4
г)	цифрові докази (повідомлення у соціальних мережах та електронній пошті, комп'ютерні файли, матеріали Інтернет-сайтів та ін.)	21,5	36	45	24,1	31,6
д)	сліди рук, взуття, транспортних засобів, мікрооб'єкти тощо	9,2	12	10	12,1	10,8

е)	мобільні телефони, комп'ютерна техніка, фото-, аудіо- та відеотехніка	27,7	30	40	41,4	34,7
є)	аудіозаписи, відео- та фотозображення	20	22	25	22,4	22,3
ж)	портативні носії інформації (флеш-накопичувачі, диски тощо)	11,5	14	15	16,2	14,1
з)	інше	-	-	-	-	-
16.	Які експертизи призначаються під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму?					
а)	технічна експертиза документів	60	58	30	56,9	51,2
б)	фототехнічна експертиза	22,3	25	19	27,2	23,3
в)	почеркознавча експертиза	40	54	45	53,4	48,1
г)	експертиза відео- та звукозапису	23,1	24	25	41,4	28,3
д)	дактилоскопічна експертиза	16,1	18	20	17,2	17,8
е)	товарознавча	3,1	16	10	1,7	7,7
є)	комп'ютерно-технічна	16,9	26	25	32,8	25,1
ж)	інші	2,3	2	-	3,4	2,56
17.	Найчастіше об'єктами огляду під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму є:					
а)	бюлетені для голосування (їхні фотозображення), заяви та списки виборців, агітаційні матеріали та інші офіційні і неофіційні документи	58,9	76	79	63,4	69,3
б)	території, що прилягають до виборчих ділянок	27,7	36	5	20,7	22,3
в)	приміщення виборчих ділянок	23,7	18	25	19,8	21,6
г)	приміщення партійних штабів, місцевих представництв політичних сил тощо	4,6	10	5	17,2	9,2
д)	місця проведення агітаційної роботи	19,2	28	20	18,9	21,5
е)	помешкання громадян	8,5	12	10	12,1	10,6
є)	предмет неправомірної вигоди	26,3	42,5	38,9	27,6	33,8
ж)	технічні засоби (мобільні телефони, планшети, комп'ютерна техніка тощо)	20	16	40	31,0	26,7
з)	носії інформації (флеш-накопичувачі, диски)	6,1	12	20	8,6	11,6
і)	виборчі скриньки, кабінки для голосування	3,8	8	10	3,4	6,3
й)	інші	0,8	2	-	1,7	1,5
18.	Чи залучали Ви спеціалістів у галузі комп'ютерних технологій для проведення слідчих дій (оглядів, обшуків), пов'язаних із цифровими доказами у даних провадженнях?					
а)	так	21,5	40	25	25,9	28,1
б)	ні	78,5	60	75	74,1	71,9
19.	Особами, допитаними під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше були:					
а)	особи-заявники	52,3	68	70	70,7	65,2
б)	очевидці надання неправомірної вигоди	38,4	28	50	43,1	39,8

в)	виборці	21,5	38	40	31,0	32,6
г)	представники виборчих органів (члени виборчих комісій та ін.)	23,8	20	25	18,9	21,9
д)	довірені особи кандидатів, представники та уповноважені місцевих організацій партії, офіційні та неофіційні спостерігачі	11,5	10	5	13,8	10,0
е)	представники благодійних організацій та фондів, громадських моніторингових організацій, а також організацій, що здійснюють опитування (анкетування) та можуть залучатися в якості агітаторів у виборчих «сітках»	14,6	18	15	11,7	14,8
є)	представники юридичних осіб – щодо надання їм неправомірної вигоди у період передвиборної агітації	6,8	8	10	5,1	7,4
ж)	поліцейські, які здійснювали охорону виборчих бюлетенів та громадського порядку під час виборів на відповідних територіальних виборчих дільницях	13,1	32	35,6	13,8	23,6
з)	інші	2,3	-	-	-	-
20.	Чи проводили Ви (або брали участь у проведенні) одночасні обшуки у різних місцях під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму («групові обшуки»)?					
а)	так	8,6	18	15	22,4	16
б)	ні	89,2	78	85	72,5	81,1
в)	проведення «групових обшуків» у цих провадженнях є недоцільним	1,5	4	-	3,4	2,9
г)	інше	0,7	-	-	1,7	1,2
21.	Типовими місцями проведення обшуків у кримінальних провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму є:					
а)	приміщення виборчих дільниць, а також місця проведення передвиборної агітації	28,5	56	25	31,0	35,1
б)	приміщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування	13,8	18	5	12,1	12,2
в)	офіси партій, виборчі штаби кандидатів, штаби агітації референдуму, місцеві представництва політичних сил тощо	40,7	26	55	51,7	43,3
г)	приміщення юридичних осіб, яким неправомірна вигода надавалася під час здійснення незаконної передвиборної агітації	25,4	22	25	6,92	19,8
д)	помешкання (автомобілі, робочі місця) осіб	16,9	44	35	39,7	31,9
е)	інше	2,1	2	-	-	2,1
22.	Чи має місце (повинна мати) попередня підготовка до проведення слідчих дій у досліджуваних провадженнях, що полягає в ознайомленні з відповідними положеннями					

	виборчого законодавства, складанні плану слідчої дії, проведенні консультацій з відповідними спеціалістами тощо?					
а)	так	74,6	70	85	65,5	74,8
б)	ні	9,2	24	5	5,1	6,9
в)	в окремих випадках за необхідності	16,2	6	10	29,4	18,3
г)	інше	-	-	-	-	-
23.	На Вашу думку, чи матимуть позитивний вплив на процес розслідування підкупу виборця, учасника референдуму зміни, внесені до ст. 160 КК України, пов'язані з посиленням санкцій за такі злочини, що запроваджені у тому числі для розширення процесуальних можливостей слідчих (затримання особи, проведення негласних слідчих дій та ін.)?					
а)	так, документування таких злочинів спроститься	33,1	36	45	39,7	41,3
б)	ні, адже складності розслідування полягають не в цьому	33,1	26	40	27,6	33,0
в)	в окремих випадках матимуть	33,8	38	15	32,7	25,7
г)	інше	-	-	-	-	-

ПРОТОКОЛ допиту свідка

«07» жовтня 2020 року

Місто (сел.) Черкаси

Допит розпочато о « 09 » год. « 00 » хв.

Допит закінчено о « 10 » год. « 30 » хв.

Старший Слідчий СУ ГУНП в Черкаській області Калашник Т.В.

розглянувши матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 1202025000000249 від « 25 » 09 2020 року

у приміщенні СУ ГУНП в Черкаській області

в присутності осіб, яким роз'яснені вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії:

(їх прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання, підпис)
яким заздалегідь повідомлено про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання: _____ не застосовувалось _____
(характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються)

при проведенні цієї процесуальної дії, підписи осіб)
з дотриманням вимог статей 65, 66, 95, 104, 106, 223, 224 КПК України, допитав як свідка:
1. Прізвище, ім'я та по батькові СІДАЧЕНКО АРТЕМ ВАЛЕРІЙОВИЧ
2. Дата та місце народження 01.03.2002
3. Національність українець 4. Громадянство України
5. Освіта середня
6. Місце роботи (навчання) Корсунь-Шевченківський педагогічний коледж ім. Т.Г.Шевченка
7. Рід заняття та посада 4 курс
8. Місце проживання (реєстрації) вул. Івана Богуна, 13, м.К.Шевченківський
м.т. 0666471366
9. Судимість зі слів не судимий
10. Чи являється депутатом (якої Ради) не являється
11. Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу
особу встановлено

Свідку роз'яснено, що його викликано для дачі показань у кримінальному провадженні підкуп виборців в м.Корсунь-Шевченківський Черкаського району Черкаської області

(вказати у зв'язку з чим та в якому провадженні він допитується)

Свідкові Сідаченку А.В. роз'яснено зміст ст. 63 Конституції України про те, (П.І.Б.)

що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом

(підпис)

Свідкові Сідаченку А.В. роз'яснено зміст ст. 18 КПК України про свободу (П.І.Б.)

від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї.

(підпис)

Свідкові Сідаченку А.В. роз'яснено порядок проведення допиту та його (П.І.Б.)

права та обов'язки, передбачені ст. 66 КПК України, згідно з якою:

1. Свідок має право:

1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 Кримінального процесуального кодексу України (а саме: 1)

свідком про право на зайняття адвокатською діяльністю; 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), укладеного згідно з законом на надання безоплатної правової допомоги);

3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями статті 65 цього Кодексу не підлягають розголошенню (а саме – не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обмеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних. Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки (та мають право відмовитися давати показання) особи, які мають право дипломатичної недоторканості, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи);

- 4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;
 - 5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;
 - 6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;
 - 7) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;
 - 8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
 - 9) заявляти відвід перекладачу.
2. Свідок зобов'язаний:
- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
 - 2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;
 - 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

3. Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Крім того, згідно з частиною 7 статті 224 Кримінального процесуального кодексу України за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Свідка Сідаченка А.В. у відповідності до ст. 67 попереджено про
(П.І.Б.)

кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК України (Завідомо неправдиве показання) та ст. 385 КК України (Відмова свідка від давання показань)

(підпис)

Ознайомившись із своїми правами, свідок заявив, що бажає давати показання українською мовою та викладати їх під запис послуг перекладача не потребує (вказати мову) (під запис або власноручно) (потребує, не потребує)

Під час давання показань користуватися правовою допомогою адвоката не бажає. (бажає, не бажає)

По суті поставлених запитань свідок Сідаченко А.В. дав наступні показання:

(вказати отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження)

Проживаю за вище вказаною адресою, так як навчаюсь в Корсунь-Шевченківському педагогічному коледжі.

Під час проживання у місті раніше зустрічав та знаю що є така жителька Уточова Світлана, користується мобільним телефоном №0681011774, яка продає спортивне харчування. В середині вересня 2020 року Уточова Світлана надіслала мені повідомлення через мережу інстаграм з пропозицією заробити 500грн. за голосування на виборах. Все що було потрібно корсунська прописка. Гроші була готова дати після голосування або до голосування. Я запив її за кого маю проголосувати, на що отримав відповідь, що скаже за день до виборів. Я відповів що мені це не цікаво, так як буду голосувати за тих, хто щось зробив для міста тому їй відмовив. Після цього вона мене переконувала проголосувати

за гроші. Переписку з нею додаю до протоколу допиту. Потім я запитав у неї як це саме буде відбуватись, на що отримав відповідь, що потрібно надіслати свої ініціали, повідомити дільницю та номер телефону щоб вона зателефонувала мені за день чи за два до виборів та повідомила деталі голосування та отримання грошей. Після чого я ще декілька днів переписувався з нею. Грошей не отримував.

Хочу додати що Учотова Світлана пропонує кошти за голосування на виборах на користь Кириченка Віталія, який балотується в депутати міську Корсунь-Шевченківську громаду.

Також хочу повідомити про те, що під час навчання у коледжі почув що двоє рідних сестер близнюків Охріменки, які навчаються на 3 курсі, пропонують студентам проголосувати під час виборів 25.10.2020 за 500грн. за Кириченка Віталія, який балотується в депутати міську Корсунь-Шевченківську громаду.

Чи знайомі між собою, чи перебуваю у якихось родинних чи інших відносинах Учотова Світлана та сестри Охріменки я не знаю, та мені про це нічого не відомо.

З моїх слів записано вірно, іншої інформації

Показання зафіксовані на носії інформації не застосовувались

(вказати характеристики носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)

які додаються до даного протоколу.

За результатами фіксування допиту технічними засобами від учасників процесуальної дії клопотання про внесення тексту показань до протоколу допиту не надходили

(надходили, не надходили)

Учасникам процесуальної дії повідомлено про спосіб ознайомлення із змістом протоколу, а саме _____

(надання письмового протоколу, перегляд або прослуховування носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)

Ознайомившись із текстом протоколу допиту від учасників процесуальної дії клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень _____

не надходили

(не надходили, якщо надійшли, вказати, що саме)

Свідок

Сидоренко А.В.

(прізвище, ім'я, по батькові)

[Підпис]

(підпис)

Учасники

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис)

Допитав:

Старший слідчий СУ ГУНП

в Черкаській області

[Підпис] Т.В.Калашник

ПРОТОКОЛ допиту свідка

Місто (сел.) Черкаси

«06» жовтня 2020 року

Допит розпочато о « 15 » год. « 00 » хв.

Допит закінчено о « 16 » год. « 30 » хв.

Старший Слідчий СУ ГУНП в Черкаській області Калашник Т.В.

розглянувши матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 1202025000000249 від « 25 » 09 2020 року

у приміщенні СУ ГУНП в Черкаській області

в присутності осіб, яким роз'яснені вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії

(їх прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання, підпис)

яким заздалегідь повідомлено про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання: _____ не застосовувалось _____

(характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються

при проведенні цієї процесуальної дії, підписи осіб)

з дотриманням вимог статей 65, 66, 95, 104, 106, 223, 224 КПК України, допитав як свідка:

1. Прізвище, ім'я та по батькові ГОЛУБЕВА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

2. Дата та місце народження 17.04.2002

3. Національність українка 4. Громадянство України

5. Освіта середня

6. Місце роботи (навчання) Корсунь-Шевченківський педагогічний коледж ім. Т.Г.Шевченка

7. Рід заняття та посада 4 курс

8. Місце проживання (реєстрації) пров. Ювілейний, м.К.Шевченківський м.т. 097 8193770

9. Судимість зі слів не судима

10. Чи являється депутатом (якої Ради) не являється

11. Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу особу встановлено

Свідку роз'яснено, що його викликано для дачі показань у кримінальному провадженні підкуп виборців в м.Корсунь-Шевченківський Черкаського району Черкаської області

(вказати у зв'язку з чим та в якому провадженні він допитується)

Свідкові Голубевій Ю.О. роз'яснено зміст ст. 63 Конституції України про те, (П.І.Б.)

що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом _____ (підпис)

Свідкові Голубевій Ю.О. роз'яснено зміст ст. 18 КПК України про свободу (П.І.Б.)

від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї _____ (підпис)

Свідкові Голубевій Ю.О. роз'яснено порядок проведення допиту та його (П.І.Б.)

права та обов'язки, передбачені ст. 66 КПК України, згідно з якою:

1. Свідок має право:

1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується,

2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 Кримінального процесуального кодексу України (а саме: //

свідомостям про право на зайняття адвокатською діяльністю; 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), утвореного законом на надання безоплатної правової допомоги);

3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями статті 65 цього Кодексу не підлягають розголошенню (а саме – не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дієвих даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних. Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки (та мають право відмовитися давати показання) особи, які мають право дипломатичної неоторканисті, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи);

4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;

6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;

7) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;

8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

9) заявляти відвід перекладачу.

2. Свідок зобов'язаний:

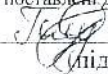
1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

3. Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Крім того, згідно з частиною 7 статті 224 Кримінального процесуального кодексу України за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання

(підпис)

Свідка Голубеву Ю.О. у відповідності до ст. 67 попереджено про (П.І.Б.)

кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК України (Завідомо неправиве показання) та ст. 385 КК України (Відмова свідка від давання показань).

(підпис)

Ознайомившись із своїми правами, свідок заявив, що бажає давати показання українською мовою та викладати їх під запис послуг перекладача не потребує (вказати мову) (під запис або власноручно) (потребує, не потребує)

Під час давання показань користуватися правовою допомогою адвоката не бажає. (бажає, не бажає)

По суті поставлених запитань свідок Голубєва Ю.О. дав наступні показання:

(вказати отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження)

Проживаю за вище вказаною адресою в найманій квартирі, так як навчаюсь в Корсунь-Шевченківському педагогічному коледжі.

В середині вересня 2020 знаходячись в центрі м.Корсунь-Шевченківський Черкаської області, до мене підійшли раніше знайомі Охріменко Валерія, яка користується мобільним телефоном №0680452595 та Охріменко Вікторія, дві рідні сестри, жителі м.Корсунь-Шевченківський Черкаської області, також навчаються в педагогічному коледжі на 3 курсі. Під час розмови з ними, вони запропонували мені заробити, під час виборів, та запитали у мене яка прописка, я відповіла що у мене прописка в Жашківському району Черкаської області, після чого вони сказали що їм не підходить. Під час подальшої розмови з ними я зрозуміла що вони будуть платити кошти для того

щоб купляти голоси виборців по 500гривнів за один голос. Так як в мене прописка не Корсунь-Шевченківська Черкаської області то я зрозуміла що не зможу їм допомогти, але я їм запропонувала допомогти шляхом підшукати жителів м.Корсунь-Шевченківський. Про щось інше під час розмови ми не домовлялись та не оговорювали деталі майбутніх планів.

До нашої розмови з сестрами Охріменками, я бачила та чула що вони спілкувались із моєю знайомою Анею, та також пропонували голосувати за кандидата в депутати Кириченка Віталія за 500грн. за один голос, що було підтверджено перепискою між Валерією та Анею.

Під час подальшої переписки в телеграмі з Валерією на її пропозицію купляти голоси за 500гривнів, я відповіла що не зможу собі нічого заробити, тому ми домовились що з кожного голосу вони мені будуть платити по 100грн., а особі яка безпосередньо буде голосувати 400грн., при цьому вони повідомити що дані люди повинні голосувати на виборчій дільниці яка знаходиться в центрі зайнятості в м.Корсунь-Шевченківський по вул.Ювілейній. Під час переписки однією з умов було продемонструвати фотографію з відповідною відміткою (галочкою чи плюсом) у виборчому бюлетені напроти кандидата, на якого вкаже Валерія. Інші деталі та яким шляхом будуть голосувати та отримувати кошти виборці ми не обговорювали.

Зустрічалась із сестрами Охріменками лише один раз, коли відбулась розмова щодо виборів, більше після цього з ними не зустрічалась та не обговорювала деталі щодо виборів.

Також під час переписки Валерія пропонувала мені зустрітись та оговорити деталі подальшої співпраці під час виборів та голосування, але я з нею не зустрічалась та ні про що не обговорювала, за якого кандидата вони будуть платити кошти вони мені нічого не повідомляли.

Як мені стало зрозуміло із вказаного сестри Охріменки пропонують голосувати за кандидата в депутати Кириченка Віталія.

Під час навчання в м.Корсунь-Шевченківський на протязі останніх 4 років зустрічала Світлану Учотову в місті, але особисто з нею не знайома та ніяких відносин з нею не маю. Чи спілкуються Учотова Світлана з сестрами Охріменками мені невідомо.

Крім того, можу повідомити що на початку жовтня 2020 року я була біля магазину «НОВИЙ СВІТ», який знаходиться біля ЦРЛ К.Шевченківська по вул.Я.Мудрого та чула що один із працівників магазину пропонував якомусь покупцю можливість заробити на виборах 25.10.20 грошові кошти у розмірі 500грн., у випадку якщо він проголосує за кандидата у депутати Кириченка Віталія. Я раніше ні працівника ні особу якій пропонували заробити не бачила та не знаю.

З моїх свідчень згадано Вірне, іншою пропискою

Григор

Показання зафіксовані на носії інформації _не застосовувались_

(вказати характеристики носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)
які додаються до даного протоколу.

За результатами фіксування допиту технічними засобами від учасників процесуальної дії клопотання про внесення тексту показань до протоколу допиту не надходили _____
(надходили, не надходили)

Учасникам процесуальної дії повідомлено про спосіб ознайомлення із змістом протоколу, а саме _____
(надання письмового протоколу, перегляд або прослуховування носіїв інформації у випадку застосування технічних засобів фіксації)

Ознайомившись із текстом протоколу допиту від учасників процесуальної дії клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень не надходили _____
(не надходили, якщо надійшли, вказати, що саме)

Свідок

Толубєво Ю. О.
(прізвище, ім'я, по батькові)

/ [підпис] /
(підпис)

Учасники

(прізвище, ім'я, по батькові)

/ _____ /
(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

/ _____ /
(підпис)

Допитав:

Старший слідчий СУ ГУНП
в Черкаській області

[підпис] Т.В.Калашник

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ ВІДДІЛ ПОЛІЦІЇ
 08601, Київська область, м. Васильків, вул. Покровська, 1

ПОВІДОМЛЕННЯ
про підозру

м. Васильків

« ___ » жовтня 2020 року

_____ слідчого відділу Васильківського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Київській області _____ поліції _____, розглянувши матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № _____ від __ жовтня 2020 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 160 КК України та встановивши наявність достатніх доказів оголошення підозри у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до ст.ст.42, 276, 277, 278 КПК України,-

ПОВІДОМИВ:

Петрову Петру Петровичу, 01 січня 1981 року народження, уродженцю селища Гребінки Васильківського району Київської області, громадянину України, який має вищу освіту, працюючому _____, зареєстрованому та проживаючому за адресою: Київська область, Васильківський район, селище Гребінки, вул. _____, раніше не судимому, -

про те, що він підозрюється у наданні виборцю неправомірної вигоди за вчинення дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права, вчиненого кандидатом, тобто у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 160 КК України.

Відповідно до ст. 69 Розділу III Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

У ст. 71 відповідного Розділу Конституції України закріплено принципи, згідно яких вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Відповідно до ст. 6 Виборчого кодексу України, виборчі права громадян України - це гарантовані Конституцією України та цим Кодексом їхні права на

участь у виборах, які проводяться в Україні. Основні виборчі права громадян України включають: право вільно обирати (право голосу на виборах); право бути обраним.

Відповідно до ч. 3 ст.12 Виборчого кодексу України, усі кандидати, зареєстровані у порядку, встановленому цим Кодексом, мають у виборчому процесі виборів, на яких вони висунуті, рівні права та беруть участь у цьому.

Відповідно до ст. 14 Виборчого кодексу України, вибори в Україні є вільними. Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні.

Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється.

Постановою Верховної Ради України від 15 липня 2020 року № 795-IX призначено чергові вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів на неділю 25 жовтня 2020 року.

24 вересня 2020 року гр. П, подав заяву до Гребінківської СТБК Білоцерківського району Київської області про реєстрацію кандидатом на посаду голови Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

Відповідно до постанови "про затвердження кандидатів на посаду голови Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області" № 10 від 26.09.2020 гр. П. зареєстрований кандидатом на посаду голови Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

02 жовтня 2020 року гр. П., будучи зареєстрованим в установленому законом порядку кандидатом на посаду голови Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області, достовірно знаючи про обмеження та заборони стосовно агітації в навчальних закладах, а також про кримінальну відповідальність за здійснення підкупу виборців, з метою порушення порядку проведення виборчого процесу, посягаючи на безпосередню реалізацією громадянами України свого виборчого права вирішив здійснити ряд тотожних діянь спрямованих на підкуп виборців Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

Так, 02 жовтня 2020 року, близько о 08 год. 20 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Лосятинської ЗОШ I-III ступенів Васильківського району Київської області, що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, с. Лосятин, вул. Центральна, 23, працівники якої, згідно зареєстрованої виборчої адреси, є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

В приміщенні школи, після того як зібралися всі працівники освітнього закладу, гр. П. звернувся до них з привітаннями з нагоди святкування Дня працівників освіти, після чого гр. Д., яка діяла за попередньою домовленістю з гр. П. про здійснення підкупу виборців, роздала присутнім в якості неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права, конверти в середині кожного з яких знаходилися грошові кошти в сумі 1000 (одна тисяча) гривень, що перевищує 0,06 неоподаткованого

мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу.

Крім того, 02 жовтня 2020 року близько о 10 год. 10 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Дослідницької Загальноосвітньої школи I-III ступенів Васильківського району Київської області, що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, смт. Дослідницьке, вул. Вчених, 1, працівники якої, згідно зареєстрованої виборчої адреси є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

В приміщенні школи, після того як зібралися всі працівники освітнього закладу, гр. П. звернувся до них з привітаннями з нагоди святкування Дня працівників освіти, після чого гр. Д., яка діяла за попередньою домовленістю з гр. П. про здійснення підкупу виборців, роздала присутнім в якості неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права, конверти в середині кожного з яких знаходилися грошові кошти в сумі 1000 (одна тисяча) гривень, що перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу

Крім того 02 жовтня 2020 року, близько о 10 год. 45 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Гребінківського навчально-виховного комплексу "Загальноосвітньої школи I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад" та Вільшансько-Новоселицької філії", що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, смт. Гребінки, проспект Науки, 23, працівники якої, згідно зареєстрованої виборчої адреси, є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

В приміщенні школи, після того як зібралися всі працівники освітнього закладу, гр. П. звернувся до них з привітаннями з нагоди святкування Дня працівників освіти, після чого гр. Д., яка діяла за попередньою домовленістю з гр. П. про здійснення підкупу виборців, роздала присутнім в якості неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права, конверти в середині кожного з яких знаходилися грошові кошти в сумі 1000 (одна тисяча) гривень, що перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу.

Крім того, 02 жовтня 2020 року близько о 11 год. 00 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Ксаверівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Васильківського району Київської області, що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, с. Ксаверівка, вул. Київська, 94, працівники якої згідно зареєстрованої виборчої адреси, є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу.

Крім того, 02 жовтня 2020 року близько о 10 год. 10 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Дослідницької Загальноосвітньої школи I-III ступенів Васильківського району Київської області, що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, смт. Дослідницьке, вул. Вчених, 1, працівники якої, згідно зареєстрованої виборчої адреси є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

В приміщенні школи, після того як зібралися всі працівники освітнього закладу, гр. П. звернувся до них з привітаннями з нагоди святкування Дня працівників освіти, після чого гр. Д., яка діяла за попередньою домовленістю з гр. П. про здійснення підкупу виборців, роздала присутнім в якості неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права, конверти в середині кожного з яких знаходилися грошові кошти в сумі 1000 (одна тисяча) гривень, що перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу

Крім того 02 жовтня 2020 року, близько о 10 год. 45 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Гребінківського навчально-виховного комплексу "Загальноосвітньої школи I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад" та Вільшансько-Новоселицької філії", що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, смт. Гребінки, проспект Науки, 23, працівники якої, згідно зареєстрованої виборчої адреси, є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

В приміщенні школи, після того як зібралися всі працівники освітнього закладу, гр. П. звернувся до них з привітаннями з нагоди святкування Дня працівників освіти, після чого гр. Д., яка діяла за попередньою домовленістю з гр. П. про здійснення підкупу виборців, роздала присутнім в якості неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними свого виборчого права, конверти в середині кожного з яких знаходилися грошові кошти в сумі 1000 (одна тисяча) гривень, що перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Після чого гр. П. та гр. Д. залишили приміщення навчального закладу.

Крім того, 02 жовтня 2020 року близько о 11 год. 00 хв. Гр. П., усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх, та діючи з прямим умислом на здійснення підкупу виборців, спільно з працівником (бухгалтером) ПСП «Агрофірма «Світанок» - гр. Д прибули до Ксаверівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Васильківського району Київської області, що знаходиться за адресою: Київська область, Васильківський район, с. Ксаверівка, вул. Київська, 94, працівники якої згідно зареєстрованої виборчої адреси, є виборцями кандидатів до Гребінківської об'єднаної територіальної громади Білоцерківського району Київської області.

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК України;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

_____ СВ Васильківського ВП
ГУНП в Київській області
_____ поліції
“ _____ ” жовтня 2020 року

«ПОГОДЖЕНО»

Заступник керівника

Києво-Святошинської місцевої прокуратур

“ _____ ” жовтня 2020 року

Про підозру мені повідомлено, повідомлення про підозру та пам’ятка про процесуальні права та обов’язки вручені, права підозрюваного оголошені та роз’яснені.

Підозрюваний

« _____ » год. « _____ » хвилин

« _____ » жовтня 2020 року

гр. П

Захисник

« _____ » год. « _____ » хвилин

« _____ » жовтня 2020 року

Письмове повідомлення
про підозру вручив:

_____ СВ Васильківського ВП
ГУНП в Київській області
_____ поліції

Схема організації виборчої «піраміди»

Речові докази у розслідуванні організації виборчої «сітки»

ДОГОВІР

55

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ "БАТЬКІВЩИНА", далі за текстом Партія, з однієї сторони,
та
Громадянин України Данилюк Наталія Павлівна
котрий мешкає за адресою: Ремісничий в-н с. Самарки
тел. (моб.) [REDACTED], далі за текстом СВД, з іншої Сторони, що разом
іменуються Сторони, уклали цю Угоду про наступне:

1. Предмет угоди.

Сторони діють разом для досягнення програмних цілей Партії і шляхом агітації у формах, що не суперечать Конституції України та законам України, доводять до відома громадян цілі та завдання програми Партії.

2. Права та обов'язки сторін.

2.1. Права та обов'язки СВД:

2.1.1. СВД приймає активну участь у виборчих кампаніях по виборах усіх рівнів, сприяє розповсюдженню основних положень передвиборної програми Партії серед виборців, підвищенню авторитету Партії під час виборчого процесу, збереженню політичної та ділової репутації Партії.

2.1.2. СВД за узгодження з Партією розповсюджує матеріали передвиборної агітації, ознайомлює з нею виборців, роз'яснює положення передвиборної програми Партії.

2.1.3. СВД зобов'язується здійснювати агітаційну діяльність тільки мирним шляхом та у формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

3. Права та обов'язки Партії.

3.1.1. Партія зобов'язується підтримувати діяльність СВД, забезпечувати його агітаційно-інформаційною інформацією та агітаційними матеріалами, необхідними СВД для виконання своїх обов'язків.

3.1.2. Партія має право здійснювати контроль за діяльністю СВД та встановлювати межі діяльності СВД відносно форм та засобів передвиборної агітації, глумлення окремих положень передвиборної програми Партії.

4. Відповідальність сторін.

За не виконання або невчасне виконання зобов'язань за цією Угодою Сторони несуть відповідальність з чинним законодавством України.

5. Інші умови.

Цією Угодою СВД підтверджує, що розділяє і підтримує наміри та програмні цілі діяльності Партії, здійснює свою діяльність добровільно, діє з метою реалізації своїх прав та законних інтересів, що закріплені у Конституції України та законах України.

6. Заключні положення.

6.1.1. Ця Угода набирає чинності з моменту її підписання Сторонами.

6.1.2. Сторони домовились про те, що зміст цієї Угоди є конфіденційним та не буде розголошений Сторонами третім особам.

Підписи сторін:

<p>Партія</p> <p>_____</p> <p>(прізвище та ініціали) підпис</p>	<p>СВД:</p> <p><u>Данилюк Н.П. / [Signature]</u></p> <p>(прізвище та ініціали) підпис</p>
---	---

Договір з агітатором

Бюджет спецпроектів - Перемишля у 1-му турі та зачет результату по округам

ОБЛАСТІ ЗА СПЕЦПРОЕКТОМ / К-ть округів	№ округу	Кількість виборців	К-ть координаторів	Кількість дольовиків / СВД	К-ть старших агітаторів	План агітаторів	Вартість агітмережі і зачету результату, грн.	Вартість по області всього	Вартість 1 галузі
Вінницька область (село) - 6	13	152 154	8	216	2 054	45 217	66 435 945	403 718 628	1 586
	14	168 048	9	271	2 269	45 373	74 193 843		
	15	156 448	7	215	2 112	42 241	64 934 887		
	16	143 871	7	197	1 942	38 845	60 284 397		
	17	165 147	7	216	2 229	44 590	67 225 102		
	18	141 977	10	298	1 917	38 334	70 646 454		
Волинська область - 5	19	144 487	7	222	2 324	47 681	69 912 890	369 226 124	1 443
	20	157 749	10	314	2 603	52 057	84 081 982		
	21	155 723	8	249	2 569	51 389	76 423 461		
	22	157 536	3	83	2 599	51 987	59 093 401		
	23	160 139	9	262	2 642	52 846	79 714 390		
Дніпропетровська область - 17	24	157 681	3	86	2 602	52 035	52 312 453	918 777 730	1 669
	25	145 409	3	81	2 399	47 985	48 308 032		
	26	143 081	3	75	2 361	47 217	47 617 769		
	27	141 932	3	86	2 342	46 838	48 205 200		
	28	146 359	3	77	2 415	48 298	48 634 416		
	29	146 039	3	86	2 410	48 193	49 277 730		
	30	163 910	3	83	2 705	54 090	53 694 898		
	31	172 746	3	98	2 850	57 006	57 212 405		
	32	173 835	3	92	2 868	57 366	57 013 027		
	33	148 177	3	88	2 445	48 898	49 994 674		
	34	156 272	5	137	2 578	51 570	57 855 445		
	35	168 766	4	112	2 785	55 693	58 198 423		
	36	157 557	3	104	2 600	51 994	53 734 129		
	37	152 887	5	146	2 523	50 453	57 698 402		
	38	149 013	5	137	2 459	49 174	55 961 099		
	39	153 188	5	157	2 528	50 552	58 667 143		
	40	147 371	4	129	2 432	48 632	51 092 463		

Розподіл грошових коштів за округами

Додаток Ж

Документальні джерела криміналістично значущої інформації у провадженнях про підкуп виборця, учасника референдуму

документи, які містять фактичні дані і відомості про грошові кошти або майно, які були предметом неправомірної вигоди

документи, які містять відомості, що відображають різні етапи підготовки та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму

- **офіційні**

фінансові звіти щодо використання коштів виборчих фондів для моніторингу фінансових витрат кандидатів у виборні посади; документи фінансової чи бухгалтерської звітності, певні цивільні та господарські договори, які свідчать про факт одержання підприємствами, установами, організаціями неправомірної вигоди; банківські документи про рух коштів на рахунках підприємствам, установам, організаціям, які одержували неправомірну вигоду; розрахункові документи, касові ордери, товарні ярлики; документи, що відображають (підтверджують) виконання певних фінансово-господарських операцій тощо

- **неофіційні**

записи в зошитах, на аркушах паперу, у записниках, настільних календарях тощо, у яких можуть бути відображені відомості про реальний обсяг розданих, грошових коштів, продукції і наданих послуг; кількість товару, який фактично має бути переданий на підприємства, організації; фактичну чисельність осіб, які задіяні на агітаційну програму та розмір виплачуваної їм заробітної плати, розписки про отримання коштів тощо

- які **безпосередньо стосуються виборчого процесу**

бюлетені для голосування (їхні фотозображення), відкріпні посвідчення, заяви та списки виборців, списки членів виборчої комісії, протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів або їх копії, списки спостерігачів та довірених осіб кандидатів на виборчій дільниці, листівки, плакати та інші друковані агітаційні матеріали, акти про порушення виборчого законодавства та ін.

- **інші** документи

договори про надання послуг на волонтерських засадах; «договори», що укладаються з виборцями щодо зобов'язання голосувати або не голосувати за певного кандидата; неофіційні списки виборців з адресами, телефонами та паспортними даними на ввіреній агітаторам території; документи (їхні ксерокопії та фотозображення), що посвідчують особу виборця (паспорти, військові квитки, тимчасове посвідчення громадянина України, картка (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора) тощо

Акти впровадженнь

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

А К Т

**про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
Григорової Євгенії Володимирівни на тему «Розслідування підкупу
виборця, учасника референдуму» в науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Никифорчука Дмитра Йосиповича (голова комісії); т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури доктора юридичних наук, доцента Дрозда Олексія Юрійовича; провідного наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності кандидата юридичних наук, старшого дослідника Павленка Сергія Олексійовича, склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача Національної академії внутрішніх справ Григорової Євгенії Володимирівни на тему: «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значущість та використовуються у науково-дослідній роботі кафедри кримінального процесу, кафедри криміналістики і судової медицини та відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ під час проведення наукових досліджень, спрямованих на розробку і вдосконалення методик розслідування підкупу виборця, учасника референдуму слідчими органами Національної поліції України, а також під час підготовки навчальних посібників, підручників, методичних матеріалів із суміжних курсів тощо.

Голова комісії:

Дмитро НИКИФОРЧУК

Члени комісії:

Олексій ДРОЗД

Сергій ПАВЛЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ
16 . 09 2020

АКТ

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри досудового розслідування ННІ № 1 НАВС Григорової Євгенії Володимирівни на тему: «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму»

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., заступника начальника відділу ГСУ НП України Жерняка С.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Черненка О.О. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри досудового розслідування ННІ № 1 НАВС Григорової Євгенії Володимирівни на тему: «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

Сергій ЖЕРНЯК

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Олександр ЧЕРНЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

2020

А К Т

впровадження матеріалів дисертаційного дослідження Григорової Євгенії Володимирівни на тему «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: т.в.о. начальника навчально-методичного відділу кандидата юридичних наук Бистрицького Богдана Юрійовича (голова комісії); завідувача кафедри кримінального процесу доктора юридичних наук Макарова Марка Анатолійовича; завідувача кафедри криміналістики та судової медицини кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича, склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача Національної академії внутрішніх справ Григорової Євгенії Володимирівни на тему: «Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму» впроваджені в освітній процес академії зокрема.

1. Матеріали дисертації Григорової Євгенії Володимирівни застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістичні засоби і методи розкриття кримінальних правопорушень», «Участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій».

2. Результати дисертації Григорової Євгенії Володимирівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Григорова Є. В. Проблеми розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Право. ua*. 2019. № 3. С. 142–147.

Григорова Є. В. Організація «виборчих сіток» як спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2019. № 41. Т. 2. С. 96–99. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.21>.

Григорова Є. В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють підкуп виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. № 60. С. 160–163.

Григорова Є. В. Взаємодія з громадськими організаціями та ЗМІ під час розслідування виборчих злочинів. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. № 3. С. 227–233. doi: 10.46340/eppd.2020.7.3.32. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1563.

Григорова Є. В. Використання можливостей фототехнічної експертизи під час розслідування виборця, учасника референдуму. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 148–151.

Григорова Є. В. Посилення кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 110–112.

Григорова Є. В. Про підкуп виборців як прояв політичної корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.)*. Київ: НАВС, 2019. Ч. 2. С. 353–356.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

Члени комісії:

Марк МАКАРОВ

Артем САМОДІН

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Григорова Є. В. Проблеми розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Право.иа*. 2019. № 3. С. 142–147.

2. Грига М. А., Григорова Є. В. Становлення законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за підкуп виборця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 164–168.

3. Григорова Є. В. Організація «виборчих сіток» як спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. Т. 2. С. 96–99. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.21>.

4. Григорова Є. В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють підкуп виборця, учасника референдуму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. № 60. С. 160–163.

5. Григорова Є. В. Взаємодія з громадськими організаціями та ЗМІ під час розслідування виборчих злочинів. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. № 3. С. 227–233. doi: 10.46340/eppd.2020.7.3.32. URL: https://eppd13.cz/?page_id=1563.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Григорова Є. В. Використання можливостей фототехнічної експертизи під час розслідування виборця, учасника референдуму. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 148–151.

7. Григорова Є. В. Посилення кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 210–212.

8. Григорова Є. В. Про підкуп виборців як прояв політичної корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі:*

матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: НАВС, 2019. Ч. 2. С. 353–356.

9. Григорова Є. В. Документи як об'єкти експертних досліджень під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*: матеріали III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 92–96.

10. Григорова Є. В. До питання про детермінацію підкупу виборців. *Особистість, суспільство, закон*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 207–210.

11. Грига М. А., Григорова Є. В. Розширення процесуальних можливостей слідчих органів під час розслідування підкупу виборців відповідно до змін у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). Рівне, 2020. С. 162–165.

12. Григорова Є. В. Окремі особливості слідчого огляду під час розслідування підкупу виборця. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 лют. 2021 р.). Харків, 2021. С. 98–101.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

13. Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму [Текст]: метод. рек. / [Таран О.В., Кубарева О. В., Григорова Є. В. та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 80 с.